حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پڕۆگرام و چاپەمەنییەکان

Kurdistan Regional Government
Ministry of Education
G.D. of Curriculum & Printings

زمان و ئەدەبی کوردی

هەوڵنامەی کتێب

پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی

١١

هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی

دانانی
لیژنەیەک لە وەزارەتی پەروەردە

داڕشتنەوەو بژارکردنی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەب

د. عەزیز گەردی | شێرکۆ ئەحمەد حەوێز | محەمەد ئەحمەد محەمەد
موحسین ئەحمەد کەریم | عەبدولستار فەتاح | عەلی عەبدوللا ساڵح

کراوە

چاپی شەشەم   ٢٧١٢ کوردی   ٢٠١٢ زایینی

چاپخانەی دار لوبنان

سەرپەرشتی زانستی: سادق ئەحمەد عوسمان روستایی - ئەمام جەلال رەشید

سەرپەرشتی هونەری چاپ: زاگرۆس محمود - عثمان پیرداود

جێبەجێکردنی بژاری هونەری: ئاری محسن احمد

نەخشەسازی بەرگ: عادل زرار

پێشەکی:

لێژنەی بژاردن و پێداچوونەوەو دارشتنەوەی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەبی ئەم پەرتووکە گۆڕانکارییەکی زۆری لەناوەڕۆکی ئەم دوو بەشدا ئەنجام داو هەردوو بەشەکەش بە هێنانەوەی نموونە لە هەردوو زارە سەرەکییەکەی زمانی کوردی، دەوڵەمەندکران، بۆیە داوا لە مامۆستا بەڕێزەکانی بابەتی زمان و ئەدەبی کوردی دەکەین کە گرنگی بە هەموو نموونەکان بدەن و قوتابیان و خوێندکارانی لێ بەرپرس بکەن.

هەروەها داواکارین مامۆستایانی بەڕێز پابەند بن بەو بەشە نموونانەی کە بۆ لەبەرکردن دەستنیشان کراون لە هەردوو بەشی ئەدەب و نموونەی ئەدەب، بۆیەش وا کراوە تا خوێندکارانی پۆلی یازدەمی ئامادەیی لە سەرتاسەری قوتابخانە بنەرەتی و ئامادەییەکانی هەرێمدا پابەندبن بە پرۆگرام و بۆ هەموویان وەکو یەك بێت.

دوا جاریش داوا لە مامۆستایانی بەڕێزو خۆشەویستی زمان و ئەدەبیاتی کوردی دەکەین کە بەهۆی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی پارێزگەکانیانەوە ئاگادارمان بکەنەوە لە هەر کەمو کورتی و ناتەواویەك کە لەکاتی وانە گوتنەوەدا هەستی پێدەکەن بۆ ئەوەی لە چاپەکانی داهاتوودا چاك بکرێنەوە، دیارە هیچ بەرهەمێکیش بێ کەمو کورتی نابێت، خوای گەورە پشت و پەنای هەمووان بێت.

لێژنەی بژارکردن و پێداچوونەوەو دارشتنەوە

بەشی ڕێزمان

﴿بەشی ڕێزمان﴾

(ناوەڕۆکی بابەتەکان)

وانەی یەکەم: (جۆرەکانی پاڕستە لەڕستەی ناوێتەدا)

ئـ- پاڕستەی ناویی.

ب- پاڕستەی هاوەڵناویی.

پ- پاڕستەی هاوەڵکاریی.

وانەی دووەم: تەواوکەری کار (بەرکار)

وانەی سێیەم: تەواوکەری کار (تەواوکەری بەیاریدە)

وانەی چوارەم: جێناوی خۆیی

وانەی پێنجەم: جێناوی هەیی

وانەی شەشەم: هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو)

وانەی حەوتەم: هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری لێکدراو)

وانەی هەشتەم: هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو)

وانەی نۆیەم: هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی لێکدراو)

وانەی دەیەم: هاوەڵکار

وانەی یازدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری کاتیی.

وانەی دوازدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری شوێنیی.

وانەی سێزدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چۆنیەتیی.

وانەی چواردەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری ڕێکخستن

وانەی پازدەم: تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چەندیی.

وانەی شازدەم: ئەرکی هاوەڵکار لەڕستەدا.

(وانەی یەکەم)

جۆرەکانی پارستە

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

(ئـ)

١. نازانرێت کە ئاسۆ لەبەرچی دواکەوت.

٢. من نەزانییە کو سەردار دێ ڕۆمانێ نڤیسیت.

٣. من نەبیستییە کو شێرۆ دەست درێژبیت.

٤. بە کرێکارەکانم گوت کە کاتی خۆتان بەفیڕۆ مەدەن.

(ب)

١. مە ئەو دیت کو دکەنی.

٢. ئەو چرایەی کە ڕووناك بوو، کوژایەوە.

٣. من شڤان دیت کو ژترسان دلەرزی.

٤. پیاوەکەم دیت کە دەشەلی

(پ)

١. وی دەرمان خوار بەلکی پێ چێببیت.

٢. ئاراس نەهاتە قوتابخانە چونکە نەخۆش بوو.

٣. کە زەنگەکە لێدرا،خوێندکارەکان چوونە ژوورەوە.

٤. فەرهاد دهەڤبرکێ دە پشکدار نەبوو، چونکی نەساخ بوو.

خستنە ڕوو:

ڕستەکانی هەرسێ بەشەکە، ڕستەی ئاوێتەن، چونکە لە "شارستە"و "پارستە" پێکهاتوون، وەکو پێشتریش زانیمـان "شارسـتە" لـە ڕسـتەی

ئاوێتـەدا ڕسـتەیەکی سـەربەخۆیەو وشـەی لێکدەریشی پـێش ناکـەوێت، بەڵام "پاڕستە" بە تەنیا واتا نادات‌و سەر بـە شاڕسـتەیەو کـاری ناوێـك، یـان هاوەڵناوێـك، یـان هاوەڵکارێـك دەکـات، جاژێـەر هنـدێ، سـێ جـۆر پاڕستە هەن:

١. لەڕستەی یەکـەمی بەشـی (ئـ)دا، ڕسـتەی "نازانرێـت" شاڕسـتەیە، هەروەها گوتراوی (کە ئاسۆ لەبەرچـی دواکـەوت) ڕسـتەیەو لـەکارو بکەر پێکهاتووە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە واتایەکی تـەواوی نییـە، بـە پێچەوانەی ڕسـتەی (نازانرێـت)، هـەروەها سـەر بـە شاڕستەکەشـەو ئـەرکی جێگـری بکـەری کـاری (نازانرێـت)ی لەشارسـتەکەدا پـێ سپێراوە، لەبەر ئەوە پێی دەگوترێت "پاڕستەی ناویی" چونکە ئەو ئەرکەی کە دەیکات، ئەرکی ناوە.

لەڕستەی دووەمی بەشی (ئـ)دا، مـن نەزانییـە، شاڕسـتەیە، چـونکی ئەو ژی ژکـارەکی پێکهاتییـەو پـەیڤێ لێکدەری ژ پێشڤە نەهاتیـەو ڕامان‌و مەبەستەکا سەربخۆ ددەت، هەروەسا گـوتراوا (کـو سـەردار دێ ڕۆمانێ نڤیسیت) ژ (کارو بکەرو بـەرکار)ی پێکهاتییـەو ڕامانـەکا سەربخۆ ددەت‌و سەر ب شارستێ ڤەیە، ئەرکێ بەرکارێ ڕسـتا (مـن نەزانیە) دبینیـت، ژ بەرهەنـدێ دبێـژنێ "پاڕستەی نـاویی" چـونکو ئەرکێ ناوی دبینیت.

٢. لەڕسـتەی یەکـەمی بەشـی (ب)دا، ڕسـتەی "مـە ئـەو دیـت"، شاڕستەیە، چونکە واتایەکی سـەربەخۆی هەیـەو جێنـاوی لێکـدەری "کو"ی پێش نەکەوتووە، هەروەها گوتراوی "کو دکەنی" ڕسـتەیە،

بەڵام لەبەر ئەوەی لەڕووی واتاوە بەستراوە بە ڕستەی یەکەمەوە واتا بە شارستەکەوەو بە تەنیا واتای نییەو چونکە وەسفی جێناوی ئەو دەکات لە شارستەکەدا، بۆیێ پێی دەگوترێت "پارستەی هاوەڵناویی".

هەر بەو جۆرەش لەڕستەی دووەمی بەشی (ب)دا، ڕستەی "ئەو چرایە کوژایەوە، شارستەیەو واتایەکی تەواوی هەیەو وشەی لێکدەریشی لە پێش دا نییە. گوتراوی " کە ڕووناك بوو" ئەویش ڕستەیە، بەڵام واتای تەواوی نییەو چونکە وەسفی چرایەکە دەکاتو جێناوی لێکدەریشی لەپێشە، بۆیێ پێی دەگوترێ "پارستەی هاوەڵناویی".

٣. لەڕستەی یەکەمی بەشی (پ)دا، ڕستەی "وی دەرمان خوار" شارستەیە چونکی ئەوژی واتایەکی سەربخۆ هەیە، پەیڤا لێکدەر ل پێش دا نینە. هەروەسا گۆتنا "بەلکی پێ چێبیت" ڕستەیە، بەڵێ چونکو واتەیەکا سەربخۆ نینەو پەیڤەکا لێکدەریا لپێشو ئەم دشێین بێژین وەسفا کاریێ شارستێ دکەت، ژ بەرهندێ دبێژنێ " پارستەی هاوەڵکاریی" چونکی ئەرکێ هاوەڵکاری دبینیت.

هەر بەو جۆرەیش لەڕستەی دووەمی ئەو بەشەدا، ڕستەی "ئاراس نەهاتە قوتابخانە" شارستەیە، واتای تەواوی هەیە، وشەی لێکدەری لەپێش نییە، "چونکە نەخۆش بوو" پارستەیە، چونکە بەتەنیا واتای نییە، پەیڤی لێکدەری لەپێشەو وەسفی کاری

شارِستەکە دەکات، واتە هۆکاری نەهاتنەکە نیشان دەدات بۆیێ بەم ڕستەیە دەگوترێت "پارِستەی هاوەڵکاری".

هەر بەو جۆرەی کە باسکرا، ڕستەکانی تری هەرسێ بەشەکەی پێشوو دەتوانین لێك بدەینەوە، دیارە ئەمەش کارێکی سروشتی مامۆستای بەڕێزی وانەکەیە.

دەستوور:

لەزمانی کوردیدا سێ جۆر پارِستە هەیە:-

١. پارِستەی ناویی: ئەو ڕستەیەیە کە سەر بە شارِستەیەو واتاکەی بەندە بە واتای ئەوەوە، دەکرێ ببێتە جێگری بکەر یا تەواوکەری کاری شارِستە وەکو لەڕستەکانی بەشی (ئـ)دا دیارە یان هەر ئەرکێکی تری ناو ببینێ.

٢. پارِستەی هاوەڵناویی: پارِستەی هاوەڵناویی، لەڕستەی ناوێتەدا، ئەو ڕستەیەیە کو سەر بەشارِستەیەو واتاکەی بە واتای ئەوەوە بەندەو وەسفی ناوێك دەکات لە شارِستەکەدا، وەکو لەڕستەکانی بەشی (ب)دا دیارە.

٣. پارِستەی هاوەڵکاریی: لەڕستەی ناوێتەدا ئەو ڕستەیەیە کەسەر بە شارِستەیەو واتاکەی بەندە بە واتای ئەوەوە، وەسفی کارێك دەکات لە شارِستەدا وەکو لەڕستەکانی بەشی (پ) دا دیارە.

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەدا پارستەکان دەربهێنەو جۆرەکانیان جیا بکەوە:

١. ئەم دخەبتین بەلکی ب ئارمانجا خۆ دگەهین.

٢. بیستوومە کە ئاشنا دەبێتە ئەندازیار.

٣. ئاشکرایە کو وەلات هەر ب زانستیٚ پیٚش دکەڤیت.

٤. ئەو وانەیەی کە خوێندمان زۆر گران بوو.

٥. کە بەهار هات دەچینە سەیران.

ڕاهێنان (٢)

١. سیٚ پارستەی ناویی لەڕستەدا بەکاربهێنە.

٢. سیٚ پارستەی هاوەڵناویی لەڕستەدا بەکاربهێنە.

٣. سیٚ پارستەی هاوەڵکاریی لەڕستەدا بەکاربهێنە.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستەو دێڕە هۆنراوانەدا پارستەکان دەربهێنەو جۆرەکانیان دەربخەو پاشان شلۆڤەیان بکە:

١. گریانی منو خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێن.

بەو مەوسیمی بارانە کەوا غونچە دەپشکووت.

٢. نەم زانی کە پێشمەرگەکە لەبن دارەکە شەهید کرا.

٣. مە زانییە کو کۆمپیوتەر ل خوێندنگەهیٚ هەیە.

٤. نەم پرسی بوو کە باخەوانەکە هاتووە.

ڕاهێنان (٤)

پاڕستەی ناویی " کو نارین دێ هۆزانێن خۆ بەلاڤ کەت"

لە ڕستەدا بەکاربهێنە، بە مەرجێک:

١. بکەر بێت ٢. جێگری بکەر بێت ٣. بەرکار بێت

ڕاهێنان (٥)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە پڕ بکەرەوە، بەمەرجێك یەکەمیان بە پاڕستەی ناویی، دووەمیان بە پاڕستەی هاوەڵناویی سێیەمیان بە پاڕستەی هاوەڵکاریی.

١. مامۆستاکەم پێی گوتم.............

٢. ئەو مرۆڤەی .... شەرمەزارە.

٣. .... بەشکو گەل سەربکەوێت.

تەواوکەری کار

١. بەرکار

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

(ئـ)

١. ئاوێرە چێشت لێ دەنێت.

٢. گەل ئێمەی هەڵبژاردووە.

٣. ناردمی بۆ بازاڕ.

٤. ڤانا چوار کتێب و شەش دەفتەری وەرگرتووە.

٥. مامۆستا ڕێزمانی کوردی فێری خوێندکاران دەکات.

(ب)

١. کوردێکم دەوێ چاپووک و پتــەو
سەفەرێك هەیە بۆم بکا بە شەو

(هەژار)

٢. تنێ فەرهاد دزانت لە زەتی عیشق
کو وی جان دایە شیرینێ نە پەروێز

(جزیری)

٣. من ڕەنگی سوورم بۆیە خۆش دەوێ
مۆژدەی شەفەقی لێ دەردەکــەوێ

(پیرەمێرد)

٤. بۆی عەنبەر نەتۆی دەماغم دوورکـەرد

فرسەتەش ئاوەرد هەوای وەبـای دەرد

(مەولەوی)

٥. پڕ بە دەم بانگ ئەکەم سەربەستیم ئەویٚ

کورستانم جێی شێرانە ئەبیٚ سـەرکەویٚ

(ع.ع. شەونم)

٦. بە خەنجەر گەر دەرئارەند دیدەگانم

بە ئاتەش گەر بسوزەند ئیسـتخوانم

ئەگەر بەر ناخونانەم نەی بکو بەند

نەگیـرەم دڵ ز یـاری میهرەبـانم

(بابە تاهیر)

٧. پڕ قووڵی هیـواو پـانی پەژارە

گۆڕێ هەڵکەنین بۆ ئەو سەردارە

(بلە)

٨. شۆخ و شەنگی زوهرە ڕەنگی دل ژمن بر دڵ ژمن

ئاورێن هەیـبەت پلنگیٚ دل ژمن بـر دڵ ژمـن

(جزیری)

٩. لەو هەرەفتم ئەز ژ مەیلیٚ شوبهەتی سەهل و سوهەیلیٚ

موحبەت و عەشقاد مەیلیٚ ئـەز کـرم یـەکسـەر پلۆخ

(جزیری)

خستنه ڕوو:

لەسالانی ڕابردوودا زانیمان کە یەکێك لەدوو بنچینەکانی ڕستە (بکەرو کار)ە، (کاریش) یان (تێپەڕە) یان (تێنەپەڕ)، ئاشکراشە کاری تێپەڕ پێویستی بە (بەرکار)هەیە. جا ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا، پەیڤی (چێشت)ناوە و ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە کاری تێپەڕی (لێ دەنێت)ی تەواوکردووەو ئەرکی کارەکەشی کەوتۆتە سەرو ئەگەر ببوایە وشەی (چێشت)مان لەو ڕستەیەدا نەهێنایە، نەمان دەزانی کە (ئاوێرە) چی لێناوە؟

٢. لە ڕستەی دووەمی بەشی (ئـ)دا، جێناوی (ئێمە) ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە کاری تێپەڕی (هەڵبژاردووە)ی تەواوکردووەو ئەرکی کارەکەشی کەوتۆتە سەرو ئەگەر ببوایەو جێناوی (ئێمە)مان نەهێنایە، نەمان دەزانی کە (گەل) کێی (هەڵبژاردووە)؟ بەهەمان شێوەش لەڕستەی سێیەمی بەشی (ئـ)دا، جێناوی لکاوی (م) ئەرکی (بەرکاری) بینیوە، چونکە کاری تێپەڕی (نارد)ی تەواوکردووەو ئەرکی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٣. لەڕستەی چوارەمدا هەردوو پەیڤی (کتێبو دەفتەر) ئەرکی بەرکاریان بینیوە، بۆکاری (وەرگرتووە)، هەر بەهەمان شێوەش لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤەکانی (ڕێزمانی کوردی)و (خوێنکار) بەرکارن بۆ کاری (فێر دەکات)، ئەمەش ئەوە دەخاتە ڕوو کە دەشێ لەڕستەیەکدا زیاتر لە (بەرکارێك) هەبێت.

لەخوێندنـەوەی هۆنراوەکـانی سـەرەوەدا بۆمـان دەردەکـەوێت کـە پەیڤی (کوردێك، لەزەتی عیشق، جان، ڕەنگ، بۆی عەنبەر، سەربەستی، دیدەگان، ئیستخوان، ناخونان، دڵ، گۆڕێ، دڵ، ئەز) هـەموویان ئـەرکی بەرکاریان بینیوە بەم شێوەی خوارەوە.

١. لەدێرە هۆنراوەی یەکەمدا پەیڤی (کوردێـك) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دەویٚ)ی تـەواو کـردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٢. لەدێڕە هـۆنراوەی دووەمـدا پـەیڤی (لـەزەتی عیـشق) نـاوەو ئـەرکی بــەرکاری بینیــوە، چــونکە واتــای کــاری تێپــەڕی (دزانیــت)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سـەر هـەروەها پـەیڤی (جان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیـوە، چونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دایە)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٣. لە دێڕە هۆنراوەی سێیەمدا پەیڤی (ڕەنـگ) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (خۆش دەویٚ)ی تـەواو کـردووە هەروەها کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٤. لـەدێڕە هـۆنراوەی چـوارەمدا پـەیڤی (بـۆی عەنبـەر) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دوور کـەرد)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٥. لـەدێڕە هـۆنراوەی پێنجەمـدا پـەیڤی (سەربەسـتی) نـاوەو ئـەرکی بــەرکاری بینیــوە، چــونکە واتــای کــاری تێپــەڕی (دەویٚ)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٦. لـەدێڕە هـۆنراوەی شەشـەمدا پـەیڤی (دیـدەگان) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دەر ئارەنـد)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. هەروەها پـەیڤی (ئیـستخوان) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپەڕی (بسوزەند)ی تەواو کردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتـە سەر. هـەروەها پـەیڤی (ناخونـان) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چونکە واتای کـاری تێپـەڕی (بکوبەنـد)ی تـەواوکردووەو کاریگـەری کارەکەشی کەوتۆتـە سـەر. هـەر وەسـا پـەیڤی (دڵ) نـاوەو ئـەرکی بەرکاری بینیوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (نـەگیرەم)ی تـەواو کردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٧. لەدێڕە هـۆنراوەی حەفتەمـدا پـەیڤی (گـۆڕ) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (هەڵکـەنین)ی تـەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٨. لـەدێڕە هـۆنراوەی هەشـتەمدا پـەیڤی (دڵ) نـاوەو ئـەرکی بـەرکاری بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (بـر، بـرد)ی تـەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٩. لەدێڕە هۆنراوەی نۆیەمدا پەیڤی (ئەز) جێناوی کەسـی سـەربەخۆیە (جودا) ئەرکی بەرکاری بینیوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (کـر، کرد)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

دەستوور:

بەرکار ئەو ناوەیە یان ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا یان لەدێڕە هۆنراوەدا واتای کاری تێپەڕی تەواو کردووە یان تەواوی دەکات، کاریگەری کارەکەشی دەکەوێتە سەر.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا بەرکارەکان دیاری بکە:

١. کوێخایەک نانی بۆ ڕەنجبەرێ برد
زۆر زۆر بەسووکی تەماشای ئەکرد.

(قانع)

٢. ڕۆژی جەژنە چاوەکانت جوانە جەژنانەم ئەوێ
من بەهەڵپەم چاوەکانم، جامێ پێوانەم ئەوێ

(حسیب قەرەداغی)

٣. دەمگرێ ئەمما لەگرتووخانە ڕق ئەستوورترم
لێم دەدا ئەمما لەسەر داوا ڕەواکەم سوورترم

(هێمن)

٤. یەکێ نەمام ئەڕوێنێو یەکێ نەمام ئەنێژێ
ئەمیان چاوەڕێی گوڵەو ئەویان فرمێسک ئەڕێژێ

(ئەحۆل)

٥. شەرتە وەک فەرهاد قوڵنگی یادی شیرین هەڵگرم
تا لە پای کێوی فیراقا جێ دەهێڵم یادگار

(ئەحۆل)

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (داهێن ڕێزمانی کوردی فێرکردین)

ئـ- کاری ڕستەکە دیار بخەو چ جۆرە کارێکە؟

ب- وشەی (ڕێزمانی کوردی) شی بکەوە؟

پ - (ین) چییەو ئەرکی چییە؟

ت- (ی) لە وشەی ڕێزمانی کوردی شی بکەوە؟

ج- ئەم ڕستەی سەرەوە بە زاراوەی کرمانجی ژووروو بنووسەوە؟

ڕاهێنان (٣)

ئەم دێڕە هۆنراوەیە شی بکەوە:

به ئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە

لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە.

ڕاهێنان (٤)

وشـەی (ڕۆژنامـە) لەسـێ ڕسـتەدا وەکـو (بـەرکار) بەکاربهێنـە، بـە مـەرجێك لەڕسـتەی یەکەمـدا لەگـەڵ کـاری ڕابـردوو لەڕسـتەی دووەمـدا لەگەڵ کاری ڕانەبردوو لەڕستەی سێیەمدا لەگەڵ کاری داخوازی بێت.

تەواوکەری کار

٢. تەواوکەری بەیاریدە

(ئـ)

١. لاوەکان بەگیانی برایەتییەوە پەروەردە بکەن.

٢. نەوزادی نامەك ژ بۆ ئازادی نڤیسی بوو.

٣. مامۆستا وانە بۆ ئێمە ڕوون دەکاتەوە.

٤. حوکومەتا کوردستانێ خوێندنگەهـ ل گوندان دا ئاڤا کرییە.

٥. پێشمەرگەکان لەشکری دوژمن لە ناوچەکەدا دەردەکەن.

٦. ڕەزڤان گولان ل باغچێ دچینیت.

(ب)

١. ئێمە لە کارەکەدا سەردەکەوین

٢. سالار ل ژوورێ نڤست بوو.

٣. ئەم دچینە دهۆکێ.

٤. ئەڤـ کتێبانە ژ بۆ قوتابییان هاتینە.

٥. هەواڵەکان بە ئێوە گەیشتن.

خستنه ڕوو:

ئـ- کاتیٚ سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا وشەی (گیانی برایەتی) ناوێکی لێکدراوەو ئـەرکی تەواوکـەری بـە یاریـدەی بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (پەروەردە بکەن)ی تەواو کردووە بـە یاریدەی ئـامرازی پەیوەندی (بە).

٢. لەڕسـتەی دووەمـدا وشـەی (ئـازاد) نـاوێکی تایبەتییـەو ئـەرکی تەواوکـەری بەیاریـدەی بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (نڤیسی بوو)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ژ بۆ).

٣. لەڕسـتەی سـێیەمدا وشـەی (ئێمـە) جێنـاوی کەسـیی سـەربەخۆیەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (ڕوون دەکاتـەوە)ی تـەواوکردووە بەیاریـدەی ئـامرازی پەیوەنـدی (بۆ).

٤. لەڕسـتەی چـوارەمدا پـەیڤی (گونـدان) نـاوێکی کـۆی نەناسـراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (ئاڤا کرییە)ی تەواو کردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ل).

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (ناوچەکە) ناوێکی تاکی ناسراوەو ئەرکی تەواوکـەری بەیاریـدەی بینیـوە، چـونکە واتـای کـاری تێپـەڕی (دەردەکـەن)ی تـەواوکردووە بەیاریـدەی ئـامرازی پەیوەنـدی (لە- دا).

٦. لەڕستەی شەشەمدا پەیڤی (باغچێ) ناوێکی تاکی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێپەڕی (دچینیت)ی تەواو کردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ل).

ب- ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (کارەکە) ناوێکی تاکی ناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (سەردەکەوین)ی تەواوکردووە بە یاریدەی ئامرازی پەیوەندی (لە- دا).

٢. لەڕستەی دووەمدا پەیڤی (ژوور) ناوێکی تاکی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (نڤست بوو)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ل- ێ).

٣. لەڕستەی سێیەمدا پەیڤی (دهۆك) ناوێکی تایبەتییەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (دچین)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ە، ێ).

٤. لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (قوتابییان) ناوێکی کۆی نەناسراوەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (هاتینە)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (ژ، بۆ).

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (ئێوە) جێناوی کەسی سەربەخۆیەو ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی بینیوە، چونکە واتای کاری تێنەپەڕی (گەیشت)ی تەواوکردووە بەیاریدەی ئامرازی پەیوەندی (بە).

دەستوور:

تەواوکەری بەیاریدە: ئەو ناوەیە یان ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا واتای کار تەواو دەکات بەیارمەتی ئامرازی پەیوەندی { بە- دوە، لە- دا، بۆ، بەرەو، ژبۆ، ژ، ل، د، تا، ە } تەواوکەری بەیاریدە لەگەڵ کاری تێپەڕو تێنە پەڕدا دێتە کایەوە.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەر چ بەرکارو تەواوکەری بەیاریدە هەن دەریان بهێنە:

٦. خوون ژ دل جۆجۆ ڕەوان تێ وەك عەقیقو ئەرخەوان تێ
لێ ژ دەست سەلوا جوان تێ ئەو شەپالا شەنگو شۆخ

(جزیری)

٧. با بە قولنگی تیژی فەرهادیی
هەڵکوتینە سەر بێستوونی شادیی

(بلە)

٨. ئەو چەم بە سورمەی خەمناکی ڕەشتە
چەنی گەشت دەشت پای ڕەشت سەرگەشتە

(مەولەوی)

٩. بۆت نووسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیل گۆڕەپانی هەڵگورد نیم
بەرەو بەرزی دەچم گەرچی وردم
خاکی بەرپێی تێکۆشەرێکی کوردم

(هێمن)

١٠. لەهەموو ئاسمانا ئەستێرەی بەربەیان
ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپیو جوان

(گۆران)

١١. ئەو کەسەی گیانی لەڕێگای نیشتمانا بەخت ئەکا
پێی مەڵێن مردووە شەهیدە وا لە فیردەوسی بەرین

(بێکەس)

ڕاهێنان (٢)

ئەم ناوانەی خوارەوە لەڕستەدا بەکاربهێنە، جارێك ببنە بەرکارو جارێك ببنە تەواوکەری بەیاریدە:

(وڵات- ڕۆژنامە- پێشمەرگە- زانست- گوڵ- پەرلەمان)

ڕاهێنان (٣)

جیاوازی لەنێوان بەرکارو تەواوکەری بەیاریدە چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە:

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەرەوە:

ئـ- ئەو کتێبان ژ بۆمە دکڕیت.

ب- گۆڤارەکانیان بۆمان هێناوە.

پ- مامۆستا لەهۆڵی قوتابخانەدا دیارییەکەی پێشکەش کردین.

ت- ئەم ڕۆژنامەیەم خوێندۆتەوە بۆتان.

جێناوی خۆیی

/١

ئـ- ئەو خۆی لە ئاوێنەدا دیت. (بەرکار)

ب- وێ خۆ ل ئاوینێ دا دیت.

/٢

ئـ- هەمیشە خۆم دەچم بۆ کتێبخانە. (بکەر)

ب- ئەز بخۆ دهێم بۆ دەڤ هەوە.

/٣

ئـ- ئەوە خۆت بوویت کە لەتاقیکردنەوەدا دەرنەچوویت. (تەواوکەری کاری بێ هێز).

ب- ئەڤە تۆ ب خۆ بووی کو ژ تاقیکردنێ دا دەرنەکەفتی.

/٤

ئـ- نازدار کچەکەی خۆی نارد بۆ زانکۆی دهۆك. (دیارخەری ناو)

ب- نازداری کچا خۆ هنارده زانکۆیا دهۆکێ.

/٥

ئـ- تۆ لە خۆتەوە هیچ کارێك مەکە. (تەواوکەری بەیاریدە)

ب- تۆ ژ خۆڤە هیچ کاران نەکە.

٦/

ئـ- خۆی نەزان و نەشارەزایە. (نیهاد)

ب- ئەو ب خۆ نەزان و نە شەهرازایە.

٧/

ئـ- خۆیان گیران. (جێگری بکەر)

ب- ئەو ب خۆ هاتن گرتنێ.

<u>خستنە ڕوو:</u>

لەم ڕستانەی سەرەوەدا پەیڤی (خۆ) وەکو جێناوی خۆیی بەکارهاتووەو لەهەریەك لەو ڕستانەدا ئەرکی تایبەتی خۆی هەیە:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (خۆی) لە وشەی (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ی) پێکهاتووەو لەگەڵ جێناوی کەسیی سەربەخۆی (ئەو) بەکارهاتووە بۆ ئەوەی زیاتر جەخت لەسەر ئەو کەسە بکات، هەر بۆ زیاتر چەسپاندنی ئەو کەسەش، کە کەسی سێیەمی تاکە، جێناوی کەسیی لکاوی (ی) خراوەتە سەری و بووە بە (خۆی)، ئەگەر زیاتریش لە ڕستەکە وردبینەوە بۆمە دیار دەبێت کو پەیڤی (خۆی) ئەرکی (بەرکار) لەڕستەکەدا دەبینێت کە یەکێکە لە ئەرکەکانی (ناو) لەڕستەدا. بەهەمان شێوەش لەڕستەی (وێ خۆ ل

ئاوێنیّ دا دیت)، پەیڤی خۆ هەر ئەو ئەرکەی پێشوو دەبینێت، بێ ئەوەی هیچ جێناوێکی کەسیی لکاوی خرابێتە سەر:

٢. لەڕستەی دووەمیشدا پەیڤی (خۆم) لە وشەی (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (م)ی کەسی یەکەمی تاك دروست بووە، بەکارهێنانیشی لەم ڕستەیەدا هەر بە مەبەستی جەختکردنە لەسەر جێناوی کەسیی سەربەخۆی (من)، لەڕستەکەشدا ئەرکی (بکەر)ی ڕستەکەی لەئەستۆ گرتووە.

٣. هەر بەم جۆرەش لەڕستەی ژمارە (٢)ی (ب)دا، پەیڤی (خۆ)، دیسان هەر بۆ تەوکیدی جێناوی (ئەز)ە، ئەرکەکەشی لەڕستەدا وەکو ئەوەی پێش خۆی (بکەر)ی ڕستەکەیە.

٤. لەڕستەی سێیەمدا، پەیڤی (خۆت) لە (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ت) دروست بووە، لەجیاتی ناوی ئەو کەسە بەکارهاتووە کە گوناهی دەرنەچوونی دەخرێتە ئەستۆ، ئەرکەکەشی لەم ڕستەیەدا تەواوکەری کاری بێ هێزە (کاری ناتەواو)، هەر بەو جۆرەش لە ڕستەی ژمارە (٣)ی (ب)دا پەیڤی (خۆ) تەواوکەری کاری بێ هێزە.

٥. لەڕستەی ژمارە (٤)ی (ئـ)دا، دیسان ژی پەیڤی (خۆی) لە وشەی (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ی) دروست بووە، بەکارهێنانیشی هەر بۆ مەبەستی جەختکردنە لەسەر ناوەکە، ئەگەر بۆ ئەم مەبەستە نەبوایە دەمانتوانی بڵێین (نازدار کچەکەی نارد بۆ زانکۆی دهۆك)، کە لێرەدا لە وانەیە ئەو کچە، کچی نازدار خۆی نەبێت، بەڵام ئەو ناردبێتی بۆ زانکۆی دهۆك، کەچی کە ڕستەکە بەم

شێوەیە دەردەبڕێن: (نازدار کچەکەی خۆی نارد بۆ زانکۆی دهۆك) ئەو کاتە جەختمان لەسەر ئەوە کرد کە کچەکە هی نازدارەو پەیوەندی بە ئەوەوە هەیە. ئەرکی (خۆی) لەو ڕستەیەشدا دەبێتە دیارخەری ناوی کچەکە.

٦. هەر بەم جۆرەش لەڕستەی ژمارە (٤)ی (ب)دا، پەیڤی (خۆ) تەوکیدە بۆ ناوی کچەکەو بووە بە تەواوکەری، بەهۆی ئامرازی (ا)ی دانە پاڵەوە.

٧. ئینجا لەڕستەی ژمارە (٥)ی (ئـ)دا، پەیڤی (خۆت)، لە (خۆ)و جێناوی کەسیی لکاوی (ت) پێکهاتووە کە ئەویش بۆ تەوکیدو جێگیربوون خراوەتە سەری، ئەرکیشی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (مەکە)یە.

٨. لەهەمان ڕستەی ژمارە (٥)ی (ب)دا، پەیڤی (خۆ) بەبێ جێناوی کەسیی لکاو بەکارهاتووەو لەو ڕستەیەدا ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (کاران نەکە)یە.

٩. لەڕستەی ژمارە (٦)دا، پەیڤی (خۆی) لە جێناوی (خۆ)و (ی)ی جێناوی لکاوی کەسیی پێکهاتووەو ئەرکەکەشی (نیهاد)ی ڕستەکەیە.

١٠. لەڕستەی ژمارە (٧)ی (ئـ)دا، پەیڤی (خۆیان) لە (خۆ)و جێناوی کەسیی (یان) پێکهاتووەو لێرەدا وەك (جێگری بکەر) بەکارهاتووە چونکە کاری ڕستەکە، کارێکی نادیارە.

دەستوور:

١. جێناوی (خۆ) جێناوێکی هاوبەشە لەنێوان هەر شەش کەسیی تاک و کۆدا، ئەم جێناوەش واتای خۆیەتی و خاوەنییەتی دەگەیەنێت و کاتێک جێناوە کەسییە لکاوەکانی دەخرێتە سەر دەبێتە جێناوێکی لێکدراو وەک (خۆم- خۆت- خۆی- خۆمان- خۆتان- خۆیان)

٢. لەزمانی کوردیدا ئەم جێناوە چەند شێوەیەکی هەیە وەک:

ئـ- خۆ: نموونە: بیست و حەوت ساڵە من ڕەنجبەری تۆم

بەنان و ئاوو جل و بەرگی خـــــۆم.

(بێکەس)

ب- خوە: نموونە: هەم ئەهلی نەزەر نەبێن کو کورمانج

ئیشقی نەکرن ژ بۆ خوە ئارمانـــج (خانی)

پ- زۆرجاریش لەشێوەی (خود)دا بەکاردێت:

نموونە:

هەر کەسێ ئیظهاری دانایی بکات و مەقسەدی

خود پەسندی بێ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا

٣. جێناوی خۆیی لە دووباردا بەکارد :

ئـ- بۆ تەوکیدی (ناو) یان (جێناو) وەک:

ئەو خۆی نامەی نووسی.

کە لێرەدا جێناوی (خۆ) بۆ تەوکیدکردن و جەختکردنی جێناوی (ئەو) بەکارهاتووەو ئەگەر بۆ ئەم مەبەستە نەبوایە، دەمانتوانی بڵێین:

ئەو نامەی نووسی.

ب- کاتێک ئەگەر (بکەر) و (بەرکاری) ڕستەکە یەک بن ئەوا دەتوانین جێناوی (خۆ) بەکاربێنین وەک:

من خۆم خۆمم پێگەیاند

لەم ڕستەیەدا (بکەر)و (بەرکار) یەك کەسن و چونکە (خۆ) وەك (بەرکار) بەکارهاتووە، بۆیە بوونی لەڕستەدا پێویستە، بەلابردنیشی ڕستەکە دەشێوێت.

٤. ئەگەر جێناوی کەسیی سەربەخۆ لەڕستەدا لەگەڵ جێناوی (خۆ) بەکارهات و (بکەر)ی ڕستەکە بوو وەك:

من خۆم نانم خوارد.

ئەوا لەم بارەدا سێ جێناو لەڕستەیەکدا کۆ دەبنەوە، دووانی سەربەخۆ (من، خۆ)و یەکێکی لکاویش (م). کۆبوونەوەی ئەم سێ جێناوەش لەیەك ڕستەدا پێویست نییە، بۆیە زۆر ڕەوایە هەردوو جێناوە سەربەخۆیەکان لاببەین و بڵێین:

نانم خوارد.

ئینجا ئەگەر مەبەستمان تەوکید کردنی جێناوە سەربەخۆیەکە بێت ئەوا بۆمان هەیە بڵێین (من نانم خوارد)، بۆ زیاتر تەوکیدیش لە پلەی سێیەمدا جێناوە خۆییەکە دەخەینە ڕستەکەوەو دەیکەین بە:

من خۆم نانم خوارد

٥. لەشێوە زاری کرمانجی ژووروودا جێناوی (خۆ- خوە) بە تەنیا دهێتە بەکارهێنان و جێناوی لکاوی ناخرێتە سەر، ئەم جێناوەش:

ئـ- ئەگەر (بکەر) یان (نیهاد) یان (جێگری بکەر) بوو، ئەوا پێشگری (ب)ی دەخرێتە پێش وەك:

ئەز ب خۆ هاتم = من خۆم هاتم.

ئەو ب خۆ نەزانە = ئەو خۆی نەزانە.

ئەو بخۆ هاتە گرتنێ = ئەو خۆی گیرا.

ب- بەلام ئەگەر (بەرکار) بوو ئەوا ئەم (ب)ی پێشگرە وەرناگرێت و پێویستی پێی نابێت وەك:

من خۆ شوشت = من خۆم شوشت.

تە خۆ هاڤێت = تۆ خۆت هاویشت.

وێ خۆ کوشت = ئەو خۆی کوشت.

هەولنامەی کتێب

٦. (خۆ) دەكرێ بە تەنیاو بەبێ هیچ زیادییەك بەكاربێت وەك:

خۆ بەخۆ دانیشتبووین = ئەم خۆ ب خۆ روونیشتبووین.

دەشكرێ لەگەڵ جێناوە لكاوەكانی دەستەی یەكەمو دووەمیش بەكاربێت وەك:

خۆم دەچم بۆ بازار. (م جێناوی لكاوی دەستەی یەكەمە)

ئەم پیاوانە خۆیین. (ن جێناوی لكاوی دەستەی دووەمە)

هەروەها هەندێ جار دوو جێناوی دەستەی یەكەم لە دوویەك دێنو دەخرێنە سەر (خۆ) وەك:

خۆتم لێ مەكە بە بلیمەت (ت.م)

یان جێناوێكی دەستەی یەكەمو یەكێكی دەستەی دووەم لەدوو یەك دەخرێنە سەر (خۆ) وەك:

ئەم كوڕانە برادەری خۆمن (خۆمانن). (م، ن) (مان، ن).

٧. جێناوی (خۆ) لە بەكارهێناندا تەواوی ئەركەكانی ناو دەبینێتو دەبێتە: بكەر، بەركار، نیهاد، تەواوكەری بەیاریدە، دیارخەری ناو، تەواوكەری كاری بێ هێز، جێگری بكەر.

٨. جێناوی (خۆ) لە ڕووی ڕەگەزو ژمارەو دۆخەوە بێ لایەنە، بۆنموونە:

ئازادی كوڕێ خۆ نەهینایە. (نێر)

نازدارێ خۆ ئامادەكریە. (مێ)

٩. هەر كاتێك (خۆ) بە پەیڤی ترەوە، ئالا، پەیڤی ناسادە (دارێـژراو)و (لێكدراو) دروست دەكات وەك:

دارێژراو: (خۆیەتی، خۆیی، لە خۆوە، بەخۆ)

لێكدراو: (خۆ پەسەند، خۆكوژ، خۆویست)

١٠. زۆرجار جێناوی لکاو دەخرێتە سەر (خۆ)و پێوەی دەلکێت، جا پێوە لکانەکە لەبەشی پێشەوە یان دوواوە بێت، ئەوا مۆرفێمی (ش، یش)ی پەیوەندی وەردەگرێت وەك:

خۆشم، خۆشت، خۆشی - خۆشمان، خۆشتان، خۆشیان

خۆمیش، خۆتیش، خۆشیی- خۆمانیش، خۆتانیش، خۆیانیش.

١١. جێناوی (خۆ) ئەگەر جێناوێکی دەستەی یەکەمی پێوەلکا ئەوا لەگەڵ کاری تێپەڕو تێنەپەڕیشدا دهێتە بەکارهێنان وەك:

خۆمان خانووەکەمان فرۆشت. (تێپەڕ)

خۆیان بە پێ هاتنەوە. (تێنەپەڕ)

بەڵام ئەگەر دوو جێناوی دەستەی یەکەمی پێوە بلکێت ئەوا تەنیا لەگەڵ کاری تێپەڕدا بەکاردێت وەك:

زەوییەکەی خۆمانمان فرۆشت.

پەرتووکەکەی خۆمت پێشکەش دەکەم

١٢. زۆرجار بۆ زیاتر تەوکیدو چەسپاندن (خود) دەخرێتە پێش (خۆ)، بۆ نموونە دەکرێ بڵێین:

کارەکە بەخودی خۆت ئەنجام بدە.

کە لێرەدا (خود) تەنیا هەر بۆ تەوکید کردن هاتووەو لابردنی هیچ زیانێکی ئەوتۆ بە چەمکی ڕستەکە ناگەیەنێت.

ڕاهێنان (١)

پەیڤی (خۆ) لەڕستەدا بەکاربێنە بە مەرجێك:

١. لەڕستەی یەکەمدا (بکەر)بێت.

٢. لەڕستەی دووەمدا تەواوکەری کاری بێ هێز بێت.

٣. لەڕستەی سێیەمیشدا نیهادی ڕستەکە بێت.

٤. لەڕستەی چوارەمدا دیارخەری ناوبێت.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا جێگری بکەر بێت.

ڕاهێنان (٢)

ئەم ڕستانە لەتاکەوە بگۆڕە بۆ کۆ.

١. بە منداڵەکەی خۆمم خوێند.

٢. دوێنێ خۆت پارەکەت لێ سەندم.

٣. خۆی لێرە نییە خوای لێرەیە.

٤. من خۆم کارەکە جێبەجێدەکەم.

ڕاهێنان (٣)

وەلامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. جێناوی (خۆ) کەی پێشگری (ب)ی دەخرێتە پێش؟

٢. جێناوی (خۆیی) لە چەند باردا لەڕستەدا بەکاردێت؟ ئەو بارانە چین؟ بەنموونە ڕوونی بکەرەوە.

٣. کەی دەتوانین جێناوی خۆیی لەڕستەدا لاببەین؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.
٤. کەی جێناوی (خۆیی) لەگەڵ کاری تێپەڕو تێنەپەڕ بەکاردێت؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.
٥. کەی جێناوی (خۆیی) مۆرفیمی (ش، یش)ی پەیوەندی وەردەگرێت؟ بەنموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٤)

ئەم بۆشاییانە بە جێناوی خۆیی پڕ بکەوەو جێناوی لکاوی گونجاویشی بۆ دابنێ:

١. بۆ .... لە وڵاتی .... بە ئاسودەیی ژیان بەسەر دەبەین.
٢. بستێك لە خاکی .... بە هەموو زێڕی دنیا ناگۆڕمەوە.
٣. پێڕێ .... قسەی لەگەڵم دا کرد.
٤. لەگەڵ برای .... چوون بۆ دەرەوە.
٥. لە .... ەوە وەڵامی هیچ پرسیارێك مەدەوە.

ڕاهێنان (٥)

لەم ڕستانەدا پەیڤی (خۆ) شی بکەوەو ئەرکەکەشی دەربخە:

١. بە خۆتم گوت ئەم کارە مەکە.
٢. من خۆم چووم بۆ بازاڕ.
٣. ئەو ب خۆ هات گرتنێ.

جێناوی هەیی

(ئـ)

١. دیواری باخەکەی ئێوە ڕووخاوەو هی باخەکەی ئێمە نەڕووخاوە.

٢. کتێبی من مەخوێنەرەوە هی خۆت بخوێنەرەوە.

٣. بەو قەڵەمەی من مەنووسە بە هی خۆت بنووسە.

٤. ئەم کتێبەی من لەهی کێ چاکترە؟

(ب)

١. دیوارێ خانیێ هەوە هەڕفتییەو یێ خانیێ مە نەهەڕفتییە.

٢. کتێبا من نەخوێنە یا خۆ بخوێنە.

٣. ب دەستێن من ماری نەکوژە ب یێن خۆ بکوژە.

٤. ئەڤ کتێبا من ژیا کێ چاکترە؟

خستنە ڕوو:

لەمەو پێش زانیومانە کە جێناو لەجیاتی ناوێک لەڕستەدا بەکاردەهێت، ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا جێناوێکی (هەیی) هەیە کە لەجیاتی ناوی شتێك بەکارهێنراوە کە تایبەتە بەشتێکەوە یان کەسێك خاوەندیەتی.

١. لەڕستەی یەکەمدا جێناوی (هی) لە بری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تایبەتە بە باخەکەوەو نەڕووخاوە (دیوار). لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بکەر) ی بینیوە.

٢. لەڕستەی دووەمدا جێناوی (هی) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تۆ خودانی (خاوەندی) ئەویتو داوات لێ کراوە بیخوێنیتەوە (کتێب) لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بەرکار)ی پێ سپێرراوە.

٣. لەڕستەی سێیەمدا جێناوی (ئی) لە بری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە من خودانی ئەوم (قەڵەم) داوام لێ کراوە پێی بنووسمو لەم ڕستەیەدا ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بنووسە)ی پێ سپێرراوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا جێناوی (هی) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە جێناوی پرسی (کێ) خاوەندێتیو بۆتە (دیارخراو). (تەواوکەری بەیاریدە)یە.

تێبینی: جێناوی (هی) ژمارەو ڕەگەز (جنس) پیشان نادات.

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین دەبینین جێناوی (یا- یێ- یێن) هەیە کەلەجیاتی ناوی شتێك بەکارهێنراوە کە تایبەتە بە شتێکەوە یان کەسێك خاوەندەکەیەتی.

١. لەڕستەی یەکەمدا جێناوی (یێ) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تایبەتە بە (خانییەکەوە)و نەهەڕفتییە، (دیوار)، لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بکەر)ی پێ سپێرراوە.

٢. لەڕستەی دووەمدا جێناوی (یا) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە تۆ خاوەندی ئەویتو داوات لێ کراوە بیخوێنیتەوە (کتێب)و لەم ڕستەیەدا ئەرکی (بەرکار)ی پێ سپێرراوە.

٣. لەڕستەی سێیەمدا جێناوی (یێن) لەبری ئەو شتانە بەکارهێنراوە کە من خودانی ئەوانمو داوام لێ کراوە پێیان (بکوژم) و لەم ڕستەیەدا ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بکوژە)ی پێ سپێرراوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا جێناوی (یا) لەبری ئەو شتە بەکارهێنراوە کە جێناوی پرسی (کێ) خاوەندێتی، و لەم ڕستەیەدا بۆتە دیارخراو.

تێبینی: لە کرمانجی ژووروودا شێوەکانی تاکی ئەم جێناوە ڕەگەز پیشان دەدەن، (یا) بۆمێ (یێ) بۆ نێر.

یێن: بۆ کۆی نێرو مێ، واتە ڕەگەز پیشان نادات.

دەستوور:

جێناوی هەیی (هی- ئی- یا- یێ- یێن)[1]. ئەو جێناوەیە کە بۆ خاوەندێتی بەکاردەهێنرێتو خاوەنەکەی دەشێت ناو، یان جێناو بێتو لەڕستەدا ئەرکی ئەو ناوەی پێ دەسپێررێت کە جێی دەگرێتەوە.

ڕاهێنان (١)

ئەم جێناوانە بۆ چ ناوێك دانراون بیان نووسە:

١. نمرەی نەسرین لەهی من بەرزترە.

٢. ئەسپەکەی تۆ، لەهی من خێراترە.

٣. ئاهەنگەکەی ئێوە لەهی ئێمە خۆشتربوو.

٤. پەڕتووکێن من و تە زۆر بەسوودن.

٥. مامۆستای ئێمە هاتووە هی ئێوە نەهاتووە.

---

(١) لە کرمانجی خواروودا لەجیاتی جێناوی (هی) جێناوی (هین) بەکاردەهێنن. پێڵاوەکە هین من بوو. لە کرمانجی ژووردا لەجیاتی جێناوی (یا) (ئا) بۆ تاکی مێ بەکاردەهێننو لەجیاتی (یێ) (ئێ) بۆ تاکی نێر بەکاردەهێننو لەجیاتی (یێن) (ئێن) بەکاردەهێنن.

ئەڤ کتێبە یا منە/ ئەڤ کتێبە ئا منە.

ئەڤ مامۆستایەیێ مەیە/ ئەڤ مامۆستایە ئێ مەیە.

- لە کرمانجی ژووروودا لەجیاتی جێناوی هەیی (یێن) جێناوی (یێت- ئێت)- (بێد- ئێد- ئێن) بەکاردەهێنن، (یێن) ئێستا لە نووسیندا بەکاردەهێنن.

ئەڤ سێڤەیێن بەراورییانن/ ئەڤ سێڤە (ئێن- ئێت- یێد- یێت) بەراورییانن.

راهێنان (٢)

لەجیاتی ئەو ناوانەی هێلیان بەژێردا هاتووە جێناوی هەیی دابنێ:

١. ئەڤە گوندێ مەنینە، گوندێ ئەوانە.

٢. ب پێنووسێ خۆ بنڤیسە.

٣. ئەسپەکەی تۆ لە ئەسپەکەی من خێراترە.

٤. ئاڤا کانییا ژ ئاڤا ڕووباری پاکژترە.

٥. بەقسەی دوژمن نارۆم بەڕێوە.

راهێنان (٣)

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١. وتاری یەکەم هی فیسار بوو.

٢. باخچێ مە ژیێ وە جوانترە.

٣. شۆڕشی کوردستان هی گەلی کوردە.

راهێنان (٤)

جێناوی (هی) لەسێ ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببێتە:

١. بکەر.　　　٢. بەرکار　　　٣. تەواوکەری بەیاریدە.

(وانەی شەشەم)

هاوەڵناوی بکەر

هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو

١. مرۆڤی نووسەرو خوێنەر ڕووناکبیرن.

٢. کاڵای بیانی کڕیار بۆ خۆی دەکێشێت.

٣. دەردی کوشندە دەرمانی نییە.

٤. بدەستێن لەرزۆك و بچاڤێن گریۆك ژینا خۆ نەبوورینە.

٥. مرۆڤی زانا بە توانایە.

٦. نانەوای گەڕەکەکەمان مرۆڤێکی دەستپاکە.

٧. مرۆڤی نقستی هایی ژ خۆ نینە.

٨. قوتابی کەوتوو زیان لەخۆیو لە میللەتەکەی دەدات.

٩. پیاوی بخۆر لەش دروست و بەهێزە.

١٠. زەلامێ بکوژ پێتقیە بهێتە سزادان.

١١. خوای پەروەردگار لە تاوانبار دەبەخشێت و پاداشتی مرۆڤی دادگەریش دەداتەوە.

١٢. هەڵگری بەرپرسییەتی باری سەرشانی قورسە.

خستنه ڕوو:

ئەگەر بە وردی ڕستەکانی سەرەوە بخوێنینەوەو لێیان وردبینەوە، دیٚ بینین کە لەهەر ڕستەیەکدا، پەیڤێك یان زیاتر لە پەیڤێك هەیە کە واتای بکەریی دەبەخشێتو دەلالەت لە کار ئەنجامدەرەکە دەکات، بۆ نموونە:

١. لەڕستەی یەکەمدا هەردوو پەیڤێن (نووسەر)و (خوێنەر) کەسەك دەردەخەن کە کاریٚ نڤیسینو خواندنیٚ ئەنجام دابیتو ئەڤ کار ئەنجام دانەژی بوویتە سیفەتەکا هەمیشەییو بەردەوام بۆ وان. ئەمانە هەردووکیان لەڕەگی کارو پاشگر دروستکراون.

٢. لەڕستەی دووەمیشدا پەیڤی (کرِیار) لە ڕەگی کارو پاشگر دروستبووەو بەهەمان شێوەو ئاوای پێشوو سیفەتەکا هەمیشەییو بەردەوام ب وان کەسان دەبەخشێت کو کاریٚ کرِینیٚ ئەنجام دەدەن.

٣. ڕستەی سێیەم، پەیڤی (کوشندە) دەگرێتە خۆی کە ئەویش ئەم سیفەتە بە هەڵگرەکەی دەبەخشێتو لەڕووی دروستبوونیشەوە لەڕەگی کارو پاشگر دروستبووە.

٤. هەر بەهەمان شێوە، هەردوو پەیڤێن (لەرزۆك)و (گریۆك) لە ڕستەی چوارەمدا ئەو سیفەتە هەمیشەییە بە خاوەنەکانیان دەدەنو لەڕووی دروستبوونەوە هەریەك ژوان لەڕەگی کارو پاشگرێك دروست بووە، چاوگی یەکەمیان (لەرزین)و ییٚ دووەمیشیان (گریان)ە.

٥. پەیڤەکانی (زانـا)و (توانـا)ش کـە هـەردووکیان هاوەڵنـاوی بکـەری دارێــژراونو دەلالــەت لــە ســیفەتێکی بــەردەوام دەکــەن بــۆ خاوەنەکانیان ئەوانیش هەر لەڕەگی کارو پاشگرێك دروستکراون.

٦. لەڕستەی شەشەم دا پەیڤی (نانەوا) دەلالەت لە کەسێك دەکات کە سیفەتێکی هەمیشەیی بە خۆوە هەڵگرتووەو لەناوی بەرجەستەی (نان)و پاشگرێك دروستبووەو بووە بە هاوەڵناوی بکەری دارێژراو.

٧. لەڕســتەی حەفتەمــدا پــەیڤی (نڤستی) واتــە (نوســتوو) هــەر ئــەو مەبەستە دەبەخشێت کە پەیڤە دەستنیشانکراوەکان لەڕستەکانی پێشوودا دەیبەخشن، بەڵام لەڕووی دروستبوونەوە لە قەدی چاوگی (نڤستن)و پاشگری (ی) دروستبووەو دەلالەتیش لەو کەسە دەکات کە کاری نوستنەکەی ئەنجام دایە.

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا دەبینین پاشگری (وو) دەخرێتە سەر قەدی چـاوگی (کـەوتن) بـۆ ئـەوەی بیکـا بـە (کـەوتوو= کـەوتی) کـە هاوەڵناوێکی بکەری دارێژراوە.

٩. پەیڤی (بخۆر)ژی، هاوەڵناوی بکەری دارێـژراوەو لـە پێشگرو ڕەگـی کارو پاشگر هاتیە دروستکردن، ئەو ژی سیفەتەکا هەمیشەیی بڤـی کەسی ددەت.

١٠. (بکـوژ) ژی ل ڕسـتا دەهـێ، هاوەڵنـاوی (بکـەری) دارێـژراوەو لـە پێشگرو ڕەگی کار هاتیە دروستکردن.

١١. لەڕستەی یازدەهەمدا سێ پەیڤ هەن کو دبنە (هاوەڵنـاوی بکـەر)ی دارێژراو، ئەو سێ پەیڤە ژی بـریتین لـە: (پـەروەردگار)و (تـاوانبـار)و

(دادگەر)، کو هەرسێك ب یەك دەستوور هاتینە دروستکردن ئەو ژی ناوی واتاییو پاشگرە.

١٢.وشەی (هەلگر)یش لەڕستەی دوازدەمدا لە پێشگرو ڕەگی کار دروستبووەو بووە بە هاوەڵناوێکی بکەری دارێژراو.

دەستوور:

هاوەڵناوی بکەری دارێژراو پەیڤێکە بە زۆری لە چاوگەوە دێتە دروستکردن بە هۆی پێشگرو پاشگرەوە، هەندێکیشیان هەن کە لەناوو پاشگر دهێنە دروستکرنێ، ئەڤ پەیڤانە ژی دەلالەت ژ (کارکەر)ی دکەنو واتای بکەریی ژی دەبەخشن.

دروستکردنی هاوەڵناوی بکەری دارێژراو:

وەکو لە پێشەوە گوتمان سەرچاوەی دروستکردنی ئەڤ جۆرە هاوەڵناوە چاوگو ناوە، دروستکردنەکەش بەم جۆرە دەبێت:

١. ڕەگی کار لەگەڵ پاشگرێك: بەزۆریش ئەو پاشگرێن کو دگەل (ڕەگی کار)

بکار دێن ئەڤەنە:

ئـ- پاشگری (ەر) وەکو: نووسەر، خوێنەر.

ب- پاشگری (یار) وەکو: فرۆشیار، کڕیار.

پ- پاشگری (ندە) وەکو: بڕندە، کوشندە.

ت- پاشگری (ۆك) وەکو: گەڕۆك، مژۆك.

ج- پاشگری (ەك) وەکو: کوژەك، گیرەك.

چ- پاشگری (ا) وەکو: بینا، زانا

٢. ناو لەگەڵ پاشگر، هەندێ لەو پاشگرانە تەنیا دەچنە سەر ناوی واتاییو دەیانکەن بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو کە هەندێ لەم پاشگرانە ئەمانەن:

ئ- پاشگری (مەند) وەکو: هۆشمەند، بەهرەمەند...

ب- پاشگری (بار) وەکو: تاوانبار، ستەمبار...

پ- پاشگری (گەر) وەکو: دادگەر، ستەمگەر...

ت- پاشگری (گار) وەکو: پەروەردگار...

ج- پاشگری (وان، ڤان) وەکو: مەلەوان، هۆزانڤان...

چ- پاشگری (ناك) وەکو: خەمناك، ترسناك...

ح- پاشگری (وەر) وەکو: بەهرەوەر، هونەروەر...

هەندێکیشیان دەچنە سەر ناوی بەرجەستەو دەیانکەن بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو وەك.

ئ- ەوا، ەوان، ڤان، وەکو: نانەوا، شاخەوان، دارڤان

ب- ندە وەکو: باڵندە.

پ- وەر وەکو: سەروەر.

٣. پێشگر لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر وەکو:

ب + خۆ + ەر = بخۆر ← نەخۆر

ب+ کە + ەر = بکەر ← نەکەر

٤. پێشگر لەگەڵ ڕەگی کار وەکو:

بمر، بسۆت، بنووس، بگۆڕ، نەگۆڕ، نەکوژ

٥. قەد لەگەڵ پاشگر وەکو:

ئـ - پاشگری (وو، ی) کە دەچێتە سەر قەدی چاوگی تێنە پەڕی (تانی و دالی)وەکو:

نوستن   نوست+ وو (ی)= نوستوو (نوستی).

مردن   مرد + وو (ی) = مردوو (مردی).

بەڵام ئەگەر چاوگەکە (یایی) بوو ئەوا پاشگر دەبێتە (و) لەجیاتی (وو) وەکو:

فڕین   فڕی   فڕیو   (فڕیی).

بەزین   بەزی   بەزیو   (بەزیی).

ب- پاشگری (ەوار، ەڤان) دەچێتە سەر قەدی چاوگی تێپەڕو دەیکا بە هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو وەکو:

خوێندن   =خوێند + ەوار = خوێندەوار (خوێندەڤان)

٦. ڕەگی کاری داڕێژراو وەك:

هەڵگر، هەڵبەز، هەڵفڕ

ئەمانە هەندێك بوون لەو پاشگرانەی کە بەکاردێن بۆ دروستکردنی هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو.

هەندێك تێبینی:

١. ئەو هاوەڵناوە بکەر داڕێژراوانەی کە بە پاشگری (ندە) کۆتاییان دێت و لە ڕەگی کارەوە دروستدەبن بە زۆری بۆ کارو سیفەتێکی ناجێگیر بەکاردێن، بۆ نموونە کە دەڵێین:

(کوشندە) مەبەستمان کەسێکە یان شتێکە کە کاری کوشتنەکە ئەنجامدەدات و بە ئەنجامدانی کارەکە سیفەتەکەی لەسەر لادەچێت، ئەم جۆرە هاوەڵناوە بکەرانە لە کوردیدا بەکارهێنانیان دەگمەن و کەمە.

٢. ئەو هاوڵناوە بکەر دارێژراوانەی کە لەڕەگی کارو پاشگری (ا) دهێنە دروستکردن جۆرە بەردەوامی و جێگیری و موکومییەک لە کارو سیفەتێن وان دا هەیە، وەک (زانا)، واتە کەسێک ئەو سیفەتەی بە بەردەوامی تێدا هەبێت.

٣. لە هاوەڵناوی بکەری درێژراوی وەک (کڕیار) پێدەچێت ئەو پاشگرەی کە خراوەتە سەر ڕەگی کارەکە پاشگری (ار) بێت بەلام بۆ دەربڕینی سووکتر، بووە بە (یار)، واتە ئەو (ی)یە وەکو ناوبەندێک هاتووەو دەربڕینەکەی سووکتر کردووە.

٤. پاشگرێن (کار، گەر) کە دەخرێنە سەر ناوی واتایی و دەیکەنە هاوەڵناوی بکەری دارێژراو، جۆرە موبالەغەو زێدە ڕۆییێک لە سیفەتەکەیدا ڕوودەدات بۆ نموونە (ستەمگەر) کەسێکە کە زوڵم و ستەمێکی زۆری لێ چاوەڕوان دەکرێت.

٥. پاشگری (گەر) ئەگەر خرایە سەر ناوی بەرجەستە، نایکا بە هاوەڵناوی بکەری دارێژراو بەڵکو دەیکاتە ناوی پیشە وەکو: ئاسنگەر، دەرمانگەر، مسگەر، بەلام پاشگری (ەوا، ەوان، ڤان) ناوی بەرجەستەش دەکەنە هاوەڵناوی بکەری دارێژراو (ناوی بکەری دارێژراو) وەک: نانەوا، شاخەوان، دارڤان.

٦. پێشگری (نە) کە خرایە پێش ڕەگی کارەوە دەیکا بە هاوەڵناوی بکەری دارێژراو (ناوی بکەری دارێژراو) بەلام لە واتادا بە پێچەوانەی ئەو هاوەڵناوە بکەر دارێژراوەیە کەبەهۆی پێشگری (ب)و و ڕەگی کارەوە دروست دەبێت وەک:

نەمر × بمر

نەبین × ببین

نەسۆت × بسۆت

نەخۆر × بخۆر

نەگۆڕ × بگۆڕ

٧. پاشگری (ناک) دەخرێتە سەر ئەو ناوە واتاییانەی کەواتاییکی ناخۆش دەبەخشن و دەیانکەن بە هاوەڵناوی بکەری دارێژراو (ناوی بکەری دارێژراو)، هاوەڵناوەکانیش واتای ناخۆشیان لێ بەدی دەکرێت وەک: ترسناک، خەمناک.

٨. زۆربەی ئەو چاوگە دارێژراوانەی کە بەهۆی پێشگری وەکو (هەڵ)و (دا)و (را) دروستدەبن هاوەڵناوی بکەری دارێژراویان بەهۆی ڕەگی کارەوە لێ دروست دەکرێت.

هەڵگرتن ← هەڵگر

هەڵبەزین ← هەڵبەز

داگرتن ← داگر

داماڵین ← داماڵ

ڕاماڵین ← ڕاماڵ

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هەر هاوەڵناوێکی بکەری دارێژراو هەبێت دەریان بهێنەو دەستووری دروستکردنەکەیان ڕوون بکەوە:

١. لەدەست ئەم چەرخە زانا زۆر کەسادن
هەمیشە دیلو مەستو نا مرادن

٢. ئەی فریشتەی چاو بەخومار
بەلام بێکەسی هۆشیار
بێکەسی دنیای نووسین
دانەری بەستەی شیرین
مەبەستی منو تۆیە
بۆ ئەوە، ئەو ڕۆڕۆیە

(گۆران)

٣. مــــــــــەژێك ڤەكـــــــــەن

لـــەورِا ئـــەزێ پەرســـتڤانێ

بـــەژنا تـــەیا شـــەنگو شـــەپال

ســـــــــوندێ دخـــــــوٚم

چ ئـــەڤرۆ بیـــت، چ ســـوباهی

ئـــــــــــــەو دڤـــــــــــێتن

هەموو هیڤی ییّد تە بیّد فرِی

٤. میوەی گەیشتووی زەردو سووری باخ

جریوەو جووكـەی دارســـتانی شـــاخ

٥. ملی كەچكرد وەنەوشە كەوتە بەرپێت وەك قەباحەتبار

كە دەركەوت خاڵی لێوت تێگەیی شێتو خـەتـابـارە.

٦. مزگەوتی كاتی چێشتەنگاوی چۆڵ

وەك مردوو كفنی بێدەنگی بەكۆڵ

راهێنان (٢)

لەم چاوگانەی خـوارەوە هاوەڵنـاوی بكـەری دارِێـژراو دروسـت بكـەو چۆنیەتی دروستكردنەكەش پیشان بدە:

(سوتاندن- گۆرِین- نقستن- تێكردن- هەڵكەفتن)

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

٦. جیاوازی لەنێوان ئەو هاوەڵناوە بکەرە داڕێژراوانەی کە بەهۆی پاشگری (ەر)و پاشگری (گەر) دروست دەکرێن چییە؟ لەڕووی دروست بوونو سیفەتەکانیانەوە.

٧. جیاوازی لەنێوان هەردوو پەیڤی (ستەمگەر)و (ئاسنگەر) چییە؟ لە ڕووی:

ئـ - شێوەی دروستکردن.

ب- مەبەستی بەکارهێنان.

ڕاهێنان (٤)

لە ڕستەی (**گەلی زاناو تێگەیشتوو بە ئامانج دەگات**):

١. وشەی زانا چییەو چۆن دروست کراوە؟

٢. وشەی تێگەیشتوو چییەو چۆن دروست کراوە؟

٣. وشەی زانا، تێگەیشتوو ئەرکیان چییە؟

٤. وشەیەکی تر بهێنە کە بەشێوەی وشەی زانا دروست کرابێت.

٥. وشەیەکی تر بهێنە کە بەشێوەی وشەی تێگەیشتوو دروست کرابێت.

ڕاهێنانی (٥)

لە چاوگی (بەزین، مردن) بە چەند ڕێگا هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو دروست دەکرێت؟ نیشانی بدەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(وانەی حەوتەم)

هاوەڵناوی بکەر

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

٥. وان مەیخۆران ئەبتەر کرین
بێ قووەت و ڕەنگ زەرکرین
وەڵلا ژ دل کەرکەر کرین
خانی بەسە ئاهو ئەسەف

٦. دەڵێن دڵمان لەیەک پاکە، برای دینین لەیەک نەسلین
کەچی چاومان بەخێری یەکتری هەڵنایە، کەچ بینین

٧. لەڕێی ئەوبەری شاخ دەنگی زەنگ دێ
لە شوێنی ڕاوکەر تەقەی تفەنگ دێ

٨. گەلی دواکەوتوو بەشی جەخارە
قوڕ بەسەر ئەوەی پەست و هەژارە

٩. کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ کوردییە خۆ کردییە
هەر کەسێ نادان نەبێ خۆی تالبی مەعنا دەکا

خستنه ڕوو:

لەبابەتی هاوەڵناوی بکەری داڕێژراودا ئەوەمان دەرخست کە ئەو جۆرە هاوەڵناوە بە پلەی یەکەم لە چاوگەوە دهێتە دروستکردن بە یارمەتی پاشگرو پێشگرەوە، هەروەها هەندێکیشیان لەڕووی دروستبوونەوە سەرچاوەکەیان ناوی واتاییو بەرجەستەیە لەگەڵ پاشگر.

لەم وانەیەشدا ئەگەر ئەو هۆنراوەو هۆزانانەی بە نموونە هێناومانن بخوێیننەوە دەبینین:

١. لە نموونەی یەکەمدا خانی هۆزانڤان پەیڤی (مەیخۆران)ی بەکارهێناوە کە لەناوی (مەی)و (ڕەگی کار) دروستبووەو سەرچاوەی پەیڤەکەش چاوگی لێکدراوی (مەیخواردنەوە)یە، بۆیە بەم پێیە پەیڤی (مەیخۆران)یش وەکو هاوەڵناوی بکەری لێکدراو بەکارهاتووەو ئەم هاوەڵناوە سیفەتێکی هەمیشەیی ب وان کەسان دەدەت کو کارو پێشێن وان ب بەردەوامی (مەی) ڤەخوارنە.

٢. لە نموونەی دووەمیشدا (پیرەمێرد)ی هۆزانڤان پەیڤی (کەچ بینین)ی بەکارهێناوەو ئەم پەیڤەش لە هاوەڵناوی سادەی (کەچ)و لەڕەگی کاری چاوگی (بینین)ەوە دروستبووەو پەیڤەکە وەسفی جێناوی (ئێمە) دەکات کە لە هۆنراوەکەدا لەشێوەی جێناوێکی لکاودا دەرکەوتووە لەگەڵ وشەی (چاو)دا، ئەم پەیڤەش وەکو هاوەڵناوی بکەری لێکدراو بەکارهاتووە چونکە سیفەتێکی بەردەوام بەو کەسانە دەدات کە کارو پیشەیان کەچ بینییە.

٣. لە نموونەی سێیەمدا (گۆران)ی هۆزانڤان پەیڤی (ڕاوکەر)ی بەکارهێناوەو ئەم پەیڤەش لەناوی (ڕاو)و (ڕەگی کار)ی (کە)و پاشگری (ەر) دروستبووەو سەرچاوەی دروستکردنەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ چاوگی لێکدراوی (ڕاوکردن)و سیفەتێکی هەمیشەییش بە خاوەنەکەی دەدات کە ئەویش سیفەتی ڕاوکردنە.

٤. لە نموونە هۆنراوەی چوارەمدا هۆزانڤان هاتووە، هاوەڵناوێکی بکەری لێکدراوی لە چاوگی تێنەپەڕی (دواکەوتن)ەوە وەرگرتووە، ئەویش بە وەرگرتنی قەدی چاوگەکەو ئینجا زیادکردنی پاشگری (وو) بۆ سەر قەدەکە، دیارە چاوگە لێکدراوەکەش لە بنەڕەتدا لە هاوەڵکاری (دوا)و چاوگی سادەی تێنەپەڕی (کەوتن)ەوە پێکهاتووە، بۆیە هاوەڵناوە بکەرە لێکدراوەکەش هەر بەو چەشنە لە هاوەڵکاری (دوا)و قەدی (کەوت)و پاشگری (دوو) دروستبووەو سیفەتێکی هەمیشەیی و بەردەوامیی داوە بەو ناوەی کە لەپێشییەتی کە ئەویش ناوی (گەل)ە.

٥. لە نموونەی پێنجەمیشدا پەیڤی (خۆکرد) دێتە بەرچاو کە لە جێناوی خۆیی (خۆ)و قەدی (کرد)ی چاوگی تێپەڕی (کردن)ەوە دروستبووەو ئەم پەیڤەش لەم دێرە هۆنراوەیەدا وەکو هاوەڵناوێکی بکەری لێکدراو بەکارهاتووە.

دەستوور:

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو، پەیڤێکە سیفەتێکی هەمیشەیی و توانایەکی تایبەتی بە هەڵگرەکەی دەبەخشێت و ئەم جۆرە هاوەڵناوە بکەرانەش لە کوردیدا بە چەند شێوەیەك دهێنە دروستکردن، گرنگترینیان ئەمانەن:

١. ناو لەگەڵ ڕەگی کار، یا هەر دەتوانین بڵێین ئەڤ جۆرە ژ (ڕەگی کار)ی ئەو چاوگە لێکدراوانە دروست دەبن کەبەشی یەکەمی چاوگەکانیان ناوە، وەکو:
پیاو کوژ، خوا پەرست، هەواڵگر، دەرمانفرۆش، وێنەگر، خوێنمژ کە لەچاوگە لێکدراوەکانی (پیاو کوشتن، خوا پەرستن، هەواڵگرتن، دەرمانفرۆشتن، وێنەگرتن، خوێنمژین)ەوە دروستکراون.

٢. هاوەڵناو لەگەڵ ڕەگی کار: ئەمەش لەو چاوگانە دروست دەبێت کەبەشی یەکەمیان هاوەڵناوە وەك:
کەچ بین، تیژڕۆ، خۆشنووس، ڕەشپۆش، گەشبین.

٣. هاوەڵکار لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر وەك:
کەمخۆر، زۆرخۆر.

٤. هاوەڵکار لەگەڵ ڕەگی کار وەك:
پێشڕۆ، زۆروەڕ، کەم دوو (دوێ).

٥. ناو لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر یان پێشگر وەکو:
نانخۆر، خەباتکەر، ئیشکەر، نانبدە

٦. ناو یان جێناوی خۆیی لەگەڵ قەدی چاوگی تێپەڕ وەك:
دەستکرد، خۆکرد.

٧. جێناوی خۆیی لەگەڵ ڕەگی کار وەك:
خۆبین، خۆڕاگر، خۆهەڵکێش، خۆناس.

٨. جێناوی خۆیی لەگەڵ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگر وەك: خۆ خۆر

٩.ناو لەگەڵ قەدی چاوگی تێپەڕ لەگەڵ پاشگری (وو) یان (ی) یان (ە) وەك:

نان بردوو (نان بردی، نان بردە)

کار کردوو (کارکردی، کار کردە)

تێبینی:

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو وەکو ناو لەڕستەدا بەکاردێتو لەم بارەدا دەتوانین ناوی لێ بنێین (ناوی بکەر)، هەروەها تایبەتییەکانی ناویش وەردەگرێت وەکو:

١. دەکرێ کۆ بکرێتەوە وەك:

خواپەرستان لە پەرستگەکاندا دەژین.

٢.هەروەها وەکو ناو دەبێتە ناسراوو نەناسراو وەك:

دەرمانفرۆشەکە کۆمەڵێك دەرمانی تێکچووی فڕێ دا.

دەرمانفرۆشێك لەڕێگادا تووشم بوو.

٣.ئەرکەکانی ناویش دەبینێ، دەبێتە (بکەر، بەرکار، نیهاد، تەواوکەری بەیاریدە، دیارخەری ناو، جێگری بکەر، تەواوکەری کاری ناتەواو).

وەك:

١. وێنەگرەکە دوو وێنەی بۆ گرتین. (بکەر)

٢. من وێنەگر ل ئاهەنگا نەورۆزی دیت. (بەرکار)

٣. وێنەگرەکە شارەزایە (نیهادە)

٤. دێ ئەڤ وێنەی. ژوێنەگری کرم. (تەواوکەری بەیاریدە)

٥. وێنەی وێنەگرەکە زۆر کاڵ بوو. (دیارخەری ناو)

٦. ئەمە کامێرای وێنەگرەکەیە. (تەواوکەری کاری ناتەواوە)

٧. وێنەگرەکە بینرا. (جێگری بکەر)

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هەر هاوەڵناوێکی بکەری لێکدراو هەیە دەریان بهێنەو دەستوری دروستکردنەکەیان نیشان بدە:

١. لەو ڕا کو دەما ژ غەیب فەك بوو
تەئریخ هەزارو شێستو ئێك بوو
ئیسالە گەهشتە چلو جاران
وی پێشڕەوی گونەهکاران

٢. فرمێسکی چاوم شەتاو ئەدا جۆش
وەنەوشە لەتاو دەردی من شین پۆش

٣. نێرگزا شەهلا شەپالی ئاسەمینا مێرغوزار
لەب خەمۆشی، مەی فرۆشی، دێم پەیالا، کێی توو

٤. ئەگەر گوناهێ وە نەم کەری بار
بەسەر، بەشمشیر، بە تەناف، بەداو
وەگەر نە حەیفەن بە واتەی بەدگۆ
نە پەردە مانۆ ڕازی منو تۆ

ڕاهێنان (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو ولێکدراو چییە لە ڕووی دروستبوونەوە.

٢. کەی هاوەڵناوی بکەری لێکدراو وەکو ناو لەڕستەدا بەکاردێتو ئەو ئەرکانەش چین کە پێی دەسپێررێت؟

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستەو دێرە هۆنراوانەدا جۆری وشە هێڵوبەژێردا هاتووەکانو چۆنیەتی دروستبوونیانو ئەرکەکانیان پیشان بدە:

١. مرۆڤێ کێم پرس زوو تشتی فێرنابت.

٢. چەرخی ستەمکار نەیبەخشی بەکەس.

دلێکی بێ غەم، ژینێکی سەربەست.

٣. ئەوە موژگانی تۆیە یا وەکو تیرێکی دڵدۆزە

ئەوە باڵایی تۆیە یا بە قوربان سەرووی بوستانە

٤. مرۆڤی کۆستکەوتوو بیر لەماڵو سامانی دنیا ناکاتەوە.

٥. زاڵمەی لە خوا نەترسەی کافرەی بێ مروەتە

قاتلەی عاشقکوژەی جەللادەکەی خونخوارەکەم

ڕاهێنان (٤)

هاوەڵناوی بکەری لێکدراو لەم دوو چاوگە دروست بکە، ئینجا هەر یەك لە هاوەڵناوەکان وەکو ناوی بکەر لە دوو ڕستەدا بەکاربێنە بە مەرجێك هەریەکەیان لەڕستەکانی یەکەمدا بووبێتە بەرکارو هەریەکەشیان لەڕستەکانی دووەمدا بووبێتە تەواوکەری بەیاریدە.

(نووسین، فرۆشتن)

ڕاهێنان (٥)

بەچەند ڕێگا دەتواندرێ هاوەڵناوی بکەری لێکدراو دروست بکرێت؟ بۆ هەر ڕێگایەك دوو نموونە بهێنەوەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنان (٦)

لەم چاوگانە (کوشتن،ماڵین، کێشان، بردن) هاوەڵناوی بکەری لێکدراو دروست بکەو چۆنیەتی دروست بوونی بنووسە.

(وانەی هەشتەم)

هاوەڵناوی کراو

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. نامەیەکی نووسراوم بۆ ئازادی هەڤاڵم نارد.

من نامەکا نڤیسیی بۆ ئازادی هەڤاڵێ خۆ هنارد.

٢. زەوی کێڵراو بەزۆری گەنم و جۆی لێ دێتە چاندن.

زەڤیا کێلای ب زۆری گەنم و جە ژێ دهێتە چاندن.

٣. نانی سووتاو و ماستی ترشاو مەخۆ.

نانێ سۆتیو ماستێ ترشیای مەخۆ.

٤. لە گەشت و گوزاردا بەزۆری خەڵك گۆشتی برژاو دەخۆن.

٥. ئەم سێوە فرۆشراوانە، سێوی ناوچەی بەرواریبان بوون.

ڤان سێڤێن فرۆتی، سێڤێن دەڤەرا بەرواریـــان بوون.

٦. ئێمە کوشتەی دەستی نەخوێندەواری و هەژاریـــن.

ئەم کوشتەیا دەستێن نەخوێندەڤانیی و هەژارێینە.

خستنه ڕوو:

لەوانەکانی پێشوودا و لەباسی هاوەڵناوی بکەردا گوتمان ئەو جۆرە هاوەڵناوانە سیفەتێکی هەمیشەیی و بەردەوام بە خاوەنەکانیان دەبەخشن و دەلالەت لە کارکەرەکە دەکەن. لەم بابەتە تازەیەش دا ئەگەر بەوردی تەماشای ڕستێن سەرەوە بکەین دەبینین کە:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (نامە) کە ناوێکی گشتییە لەپاڵ هەردوو پەیڤێ (نووسراو، نڤیسی)دا بەکارهاتووە کە لەچاوگی (نووسین، نڤیسین)ەوە هاتینە وەرگرتن و پەیڤەکانیش بەم شێوە تازانەیان بووینە سیفەتێکی هەمیشەیی بۆ پەیڤی (نامە)کەو ئەوە دەردەخەن کە ناوی (نامە) کردەوەیەکی بەسەرداهاتووەو ئەم کردەوەیە، ئەو سیفەتە هەمیشەییەی پێبەخشیوە.

٢. لە هەردوو ڕستەی دووەمیشدا پەیڤەکانی (کێڵراو)و (کێلاّی) کە یەکەمیان لەگەڵ پەیڤی (زەوی)و دووەمیشیان لەگەڵ پەیڤی (زەڤیا= زەڤی) بەکارهاتوون ئەمانە هەریەکەیان لەڕووی دروستبوونەوە لەچاوگی (کێلاّن) هاتینە دروستکردن و هەریەکەشیان سیفەتێکی هەمیشەیی بەردەوام بە (زەوی-زەڤی)یەکە دەدەن، بەلاّم دیارە لەڕووی دەستووری دروستکردنەوە ئەم دوو پەیڤە تۆزێک جیاوازی لەنێوان چۆنیەتی دروستکردنیان هەیە.

٣. لەڕستەی سێیەمیشدا پەیڤی (سووتاو) کردەوەیەکی بەسەرداهاتووەو بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی‌و وەسفی پەیڤی (نان)ی پێکردووە، ئەمە لە ڕووی واتاوە، لەڕووی دروستبوونیشەوە تەماشا دەکەین وشەکە دەچێتە سەر چاوگی (سووتان)، کە چاوگێکی سادەی تێنەپەڕی ئەلفییە.

٤. هەروەها لەڕستەی چوارەمدا بەهەمان شێوە وشەی (برژاو) هاوەڵناوێکی کراوی داڕێژراوەو سیفەتێکی هەمیشەیی بە خۆیەوە گرتووەو لەڕووی دروستکردنیشەوە لە چاوگی (برژان) دروستکراوە، کە ئەویش چاوگێکی تێنەپەڕی سادەی ئەلفییە.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (فرۆشراو) هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوەو لەڕووی دروستکردنەوەو لەچاوگی تێپەڕی (فرۆشتن)ەوە وەرگیراوە.

٦. لەڕستەی شەشەمدا پەیڤی (کوشتە) هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوەو لەڕووی دروستکردنەوە لەچاوگی تێپەڕی (کوشتن)ەوە وەرگیراوە.

دەستوور:

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو پەیڤێکە کە کردەوەیەکی بەسەردا هاتووەو ئەم کردەوەیە بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی بێ ئەوەی بزانین ئەوەی کردەوەکەی بەسەردا هێناوە کێیە یان چییە، هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە ئەم جۆرە هاوەڵناوە داڕێژراوە بەزۆری لەو چاوگانە وەردەگیرێن کە تێپەڕو نادیارن، هاوەڵناوە

~~داڕێژراوەکەش وەسفی ناوێك یان جێناوێك دەکات کە لە پێشییەوە هاتووە، هەر~~ کاتێکیش ئەم جۆرە پەیڤانە بەتەنیا لەڕستەدا بەکاربێن و ناوو جێناویان لەگەڵدا نەیەت ئەوا دەبنە ناوو بە (ناوی کراو) دەناسرێن، بۆ نموونە :

١. نامە نووسراوەکەم بەدەست گەیشت. (نووسراو هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوە)

٢. نووسراوەکەم بەدەست گەیشت. (نووسراو ناوی کراوە)

لەڕستەی یەکەمدا وشەی (نووسراو) هاوەڵناوی کراوەو وەسفی ناوی (نامە)ی کردووەو تەواوکەرییەتی کەچی لەدووەمین ڕستەدا وشەکە دەبێتە (ناوی کراو)و وەکو ناوێکی ئاسایی بەکارهاتووە، دیارە لەم بارەدا هەموو ئەرکەکانی ناویش دەبینێت و تایبەتییەکانیشی وەردەگرێت.

دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو :

١. ئەم هاوەڵناوە کراوە بەزۆری لە چاوگی سادەو داڕێژراوی تێپەڕ دروست دەکرێت (ڕەگی کار) وەردەگرین ئینجا پاشگری (راو)یان (رای) دەخەینە سەر ڕەگەکە وەك :

نووسین	نووس	نووسراو (نووسرای)
هەڵواسین	هەڵواس	هەڵواسراو (هەڵواسرای)

٢. لە شێوە زاری کوردی کرمانجی ژووروودا هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لە چاوگی تێپەڕ بەفڕێدانی نوونی چاوگ و زیادکردنی پاشگری (ی) دروست دەبێت وك :

نڤیسین	نڤیسی + ی = نڤیسیی
خواندن	خواند + ی = خواندی
ئێخستن	ئێخست + ی = ئێخستی
کێلاَن	کێلاَ + ی = کێلاَی

٣. چاوگە تێنەپەڕەکان هاوەڵناوی کراویان لێ دروست نابێ (تەنیا چاوگە ئەلفییەکانیان نەبێت)، ئەم چاوگە ئەلفییانە هەر چەند تێنەپەڕیش بن بەلام چونکە لە پێکهاتندا لە چاوگە تێپەڕە نادیارەکان دەچن کە ئەوانیش هەموویان

دەبنە چاوگی ئەلفی بۆیە لە دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لەم چاوگە ئەلفییە تێنەپەڕانە، هەمان دەستوری وەرگرتنیان لە چاوگە تێپەڕە نادیارەکان بەکاردەهێنن ئەویش بە فڕێدانی نوونی چاوگ و زیادکردنی پاشگری (و) یان (ی) وەك:

سووتان	سووتا	سووتاو (سووتای)
برژان	برژا	برژاو (برژای)
لکان	لکا	لکاو (لکای)

چاوگە تێنەپەڕەکانی تر، ئەم جۆرە هاوەڵناوەیان لێ دروست ناکرێت تەنیا هاوەڵناوی بکەری داڕێژراویان لێ دێتە دروستکردن وەکو لە بابەتی پێشوو باسکرا.

٤. هەندێ جار لە چاوگی تێپەڕ دەتوانین هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو دروست بکەین بە وەرگرتنی قەدی چاوگ و زیادکردنی پاشگری (ە) وەك:

کوشتن: کوشت + ە = کوشتە

بردن : برد+ ە = بردە

هەڵبژاردن: هەڵبژارد + ە = هەڵبژاردە

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانە هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو دروستبکە:

فەوتاندن، پێچان، دانان، شکاندن، چەسپاندن

ڕاهێنان (٢)

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لەم ڕستانەدا دەربهێنە:

١- زەوی کێڵراو بە بڕشتە.

٢- گوندنشینەکان جۆی خوسێنراو دەدەن بە وڵاخەکانیان.

٣- شتی فرۆشراو وەرناگیرێتەوە.

٤- خوێندکارە بەخشراوەکان خەڵات کران.

ڕاهێنان (٣)

هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو لەم چاوگانە دروستبکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە:

خزاندن، کڕاندن، تەکاندن، کرماندن، چەقاندن، شکاندن، خواردن، بینین.

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەرەوە:

١. جۆگەی هەڵبەستراو بەسوودە.

٢. نامەی نوسراو کۆ دەکاتەوە.

هاوەڵناوی کراو

هاوەڵناوی کراوی لێکدراو

(١)

١. جوتیارە ستەملێکراوەکە زۆر هەژارو کەم دەرامەتە.
٢. مرۆڤی دڵسووتاو پێویستی بە دڵدانەوە هەیە.
٣. پرچی ڕەشداگیرساوی ئەم کچە نیشانەی لەش دروستییەتی.
٤. ئازادی دەستبڕاو (دەستبڕای) یەکێکە لە قوربانییانی ڕەفتاری چەوتی بەدکاران.
٥. دوژمنی تەنگ پێهەڵچنراو ناچار بوو خۆی بدا بەدەستەوە.
٦. پیاو نابێ دوای کڵاوی بابردوو بکەوێت.

(٢)

١. پێویستە چاودێری دڵسووتاوو ماڵڕماوانی کارەساتی ئەنفال و بەعەرەب کردنی کەرکووک و گەرمیان بکەین.
٢. بەشخوراوان لە پێناوی وەدەستهێنانی مافەکانی خۆیان تێدەکۆشن.
٣. تەنگ پێهەڵچنراوان بە زووترین کات خۆیان بەدەستەوە دەدەن.
٤. بەکرێگیراوان تەمەنیان لە ناپاکی بەرامبەر بە گەلەکەیان بەسەر دەبەن.

خستنه ڕوو:

هاوەڵناوی کراوی لێکدراو، ئەوەیە کە کردەوەیەکی بەسەرداهاتووە کردەوەکەش وەکو لە پێشدا لە باسی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراودا ئاماژەمان پێکرد، بۆی بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی، بەڵام بکەری کردەوەکە دیار نییەو نازانین کێیە یان چییە.

ئەگەر چاوێك بەسەرجەم ڕستەکاندا بخشێنین دەبینین ئەو پەیڤانەی کە بووینە بە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو، بە پێی چەند بنەمایێك ئەم بوونەیان پێدراوە کە بەم جۆرەیە:

ئـ -

١. لەڕستەی (١)ی کۆمەڵە ڕستەی ژمارە یەکدا، پەیڤی (ستەملێکراو) کە سیفەتێکی هەمیشەیی بە جوتیارەکە دەبەخشێتو لە ناوێكو قەدی چاوگی نادیاری (لێکرا)و پاشگری (و) دروستبووە. یان بە واتایێکی دی دەتوانین بڵێین لە ناوێكو ڕەگی کاری چاوگی لێکردنو پاشگری (راو) دروستبووە.

٢. لە هەمان کۆمەڵە ڕستەدا ئەگەر تەماشای ڕستەی (٢) بکەین، دەبینین پەیڤی (دڵسوتاو) وەسفی ناوی (مرۆڤ)مان پێکردووە، ئەم پەیڤە بووە بە سیفەتێکی هەمیشەییو جۆری دروستکردنەکەی بریتییە لە ناوێكو قەدی چاوگی تێنەپەڕی (سووتان)و پاشگری (و)، لێرەدا پێویستە سەرنج لە چاوگەکە بدەین کە تێنەپەڕو ئەلفییە، ئەمەش لەوانەی ڕابردوو ڕوون کرایەوە.

٣. بەهەمان شێوەی سەرەوە ڕستەی (٣) پەیڤێکی تێدایە کە سیفەتێکی هەمیشەیی بە پەیڤە وەسفکراوەکە دەبەخشێتو خۆشی وەکو ناوێکی گشتی پیشان دەدات. ئەم پەیڤە دەبێت بە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو بە پێی دەستورێکی تایبەتییەوە دروست بووە. پەیڤەکەش بریتیە لە (ڕەشداگیرساو) کە وەسفی ناوی (پرچ) دەکاتو بووە بە سیفەتێکی هەمیشەیی بۆی، ئەم هاوەڵناوە کراوە (بەرکارە) لێکدراوەش لە هاوەڵناوێکو قەدی چاوگی داڕێژراوی تێنەپەڕی ئەلفی (داگیرسان)و پاشگری (و) دروستبووە.

هەروەها لەڕستەکانی تریش (دەستبڕاو، تەنگ پێهەڵچنراو، بابردوو) هاوەڵناوی. کراوی لێکدراون.

ب- ئەگەر سەرنج لە کۆمەڵە ڕستەی ژمارە (٢) بدەین دەبینین لە هەریەك لەو ڕستانەدا پەیڤێك یان زیاتر هەیە کە بەشێوەیەکی پەیڤە باسکراوەکانی سەرەوە دروستکراون، بەلام چونکە ناوێك یان جێناوێکیان لە پێشەوە نەهاتووەو ئەو پەیڤانە نەبوونەتە سیفەت بۆ پەیڤی تر، بۆیە ناکرێ ناویان بنێین (هاوەڵناوی کراوی لێکدراو)، بۆ نموونە:

- لەڕستەی (١)ی ئەم کۆمەڵەیەدا هەردوو پەیڤی (دڵسووتاو) و (ماڵڕماو) وەکو ناوێك لەڕستەکەدا بەکارهاتوونو ئەم دووناوەش ئەرکی بەرکاریان پێ هاتیتە سپاردنو لەدروستبوونیشیاندا لە ناوێكو قەدی چاوگێکی تێنەپەڕی ئەلفیو پاشگری (و) دروستکراون، بەلام نەبوونەتە سیفەتێکی هەمیشەیی بۆ هیچ ناوێك یان جێناوێك، بۆیە

لـەم بـارەدا دەكـرێ پێیـان بڵـێین (نـاوی كـراو)و لـە دروستبوونیـشدا لێكدراون.

– هەر بەم شێویە لە ڕستەی (٢)شدا پـەیڤی (بەشـخوراوان) ئـەركی بكـەری لەڕسـتەكەدا هـەڵگرتووەو تایبەتمەنـدییێكی نـاوی پێوەیـە كـە ئەویش (كۆ)یە، وەسفی هیچ ناوێك یان جێناوێك ناكات، تـەنیا ئەركـە تایبەتییەكـەی نـاو دەبینێـت، بۆیـە ئـەویش هـەر پێـی دەگـوترێ (نـاوی كـراو)و لێكدراویـشە، چـونكە لـەناوی (بـەش)و قـەدی چـاوگی نادیاری (خوران)و پاشگری (و) دروستبووە.

بە هەمان شێوە پەیڤەكانی (تەنگ پێهەڵچنراو) و (بـەكرێگیراوان)یـش (ناوی كراو)ن و لێكدراویشن.

دەستوور:

هاوەڵنـاوی كـراوی لێكـدراو پەیڤێكـە كـە كردەوەیـەكی بەسـەرداهاتووە، ئـەم كردەوەیە بۆی بووە بە سیفەتێكی هەمیشەیی، بەڵام نازانین كردەوەكـە لەلایـەن (كـێ) یان (چی)یەوە بەسەری داهاتووە، واتـا (بكەر)ی كردەوەكە دیار نییە، دیارە هاوەڵنـاوە كـراوە لێكدراوەكـە وەسـفی ناوێـك یـان جێناوێـك دەكـات كـە لـە پێـشییەوە هـاتووە، كاتێكیش هاوەڵناوەكە بە تەنیا بەكارهات، واتە هیچ ناوێك یـان جێنـاوێكی لەگەڵـدا بەكارنەهات ئەوا دەبێتە (ناوی كراو) كە وەكو ناوێك لە ڕستەدا بەكاردێت.

هاوەڵناوی كراوی لێكدراو یان (ناوی كراوی لێكدراو) بە زۆری لەچـاوگی لێكـدراوی تێپەڕ دەهێنە وەرگرتن، چونكە كاری تێپەڕ، بەركار وەردەگرێـت، هەرچـەندە دەتـوانین لە چاوگی تێنە پەڕی ئەلفیشەوە وەری بگرین هەروەك لەمەوبەر ئاماژەمان پێكرد.

دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی لێکدراو، یان (ناو کراوی لێکدراو):

ئەم جۆرە هاوەڵناوە بەزۆری لە چاوگە تێپەڕە لێکدراوەکان دروست دەکرێت و ئەم دروستکردنە بە پێی چەند بنەمایێك دێتە جێبەجێکردن بەم شێوەیەی خوارەوە:

١. ناوێك لەگەڵ (ڕەگی کار)و پاشگری (راو) یان (رای):

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	هاوەڵناوی کراو
سەرتاشین	سەرتاش +	راو (رای)	سەرتاشراو- سەرتاشرای

٢. ناوێك یان هاوەڵناوێك لەگەڵ قەدی چاوگی ئەلفی تێنە پەڕو پاشگری (و)یان (ی) وەك:

چاوگ	قەد	هاوڵناوی کراو
ڕەش هەڵگەران	ڕەش هەڵگەڕا	ڕەش هەڵگەڕاو (ڕەش هەڵگەڕای)
ماڵسووتان	ماڵسووتا	ماڵسووتاو (ماڵسووتای)

هۆی دروستبوونی ئەم هاوەڵناوە لێکدراوانە لە چاوگە ئەلفییە تێنە پەڕەکان لەخاڵی سێیەمی دەستووری دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو ڕوون کراوەتەوە.

٣. ناو لەگەڵ قەدی چاوگی تێپەڕی (دالی وتایی و واوی)و پاشگری (وو) یان (ی)وەك:

با + بردن = بابرد + وو (ی)، ە = (با بردوو (بابردی، بابردە)

کۆچ+ کردن = کۆچکرد + وو (ی)، ە = کۆچکردوو (کۆچکردی، کۆچکردە)

تێبینی:

لەو چاوگە لێکدراوانەی کە لەناوێك و چاوگێکی سادەی تێپەڕ پێکدێن دەکرێ هاوەڵناوی بکەری لێکدراوو هاوەڵناوی کراوی لێکدراویان لێ دروست بکەین، جا ئەگەر بمانەوێ جۆرێ هاوەڵناوی کراوی لێکدراو لە هاوەڵناوی بکەری لێکدراو جودا بکەینەوە پێویستە:

تەماشای پەیڤی پێش (کار)ەکە بکەین، ئەگەر ئەو پەیڤ (بکەر) بوو ئەوا تێکڕای بێژەکە دەبێتە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو وەك:

(گورگ خواردوو) یان (گورگ خوارده)، کە لێرەدا ناوی گورگ (بکەر)ە، بۆیە (گورگ خواردوو) یان (گورگ خوارده) دەبێتە هاوەڵناوی کراوی لێکدراو.

بەڵام ئەگەر پەیڤی پێش کارەکە (بەرکار) بوو، ئەوا تێکڕای بێژەکە دەبێتە هاوەڵناوی بکەری لێکدراو، واتە بە پێچەوانەی یەکتری دەبن وەك: (گۆشت خواردوو) یان (گۆشت خوارده) کە لێرەدا پەیڤی گۆشت بەرکارە بۆیە تەواوی بێژەکە دەبێتە هاوەڵناوی بکەری لێکدراوو لە واتادا وەکو هاوەڵناوی (گۆشت خۆری) لێ دێت بۆ نموونە دەڵێین:

ئازادی گۆشت خواردوو هات.

بێژەی (گۆشت خواردوو) دەبێتە هاوەڵناوی بکەری لێکدراوو وەسفی ناوی (ئازاد)ی پێدەکەین.

جا لێرەدا هەردوو بێژەی (گۆشت خواردوو) و (گۆشت خۆر) هاوەڵناوی بکەری لێکدراون، جیاوازی نێوانیان ئەوەیە کە:

گۆشت خواردوو	سیفەتێکی کاتی پێوەیە.
بەڵام گۆشت خۆر	سیفەتێکی هەمیشەیی بە خۆوە دەگرێت.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هەرچی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراوو لێکدراوت بەرچاو دەکەوێ دەریان بهێنەو شێوازی دروستکردنییان ڕوون بکەوە:

١. گەر دەپرسی دادوگریانو فوغانم بۆچییە
ڕاستە باوك مردەنیم ئەمما جگەر سووتاوی تۆم

(کوردی)

٢. گوڵ کە یاخیو دەم دڕاو بوو کەوتە لافی ڕەنگو بۆی
باغەبان گوێی گرتو دای هێنا بەدەستی بەستە بۆی

(نالی)

٣. فیداتم گیانە من داخ بردەی تۆم
توخوا دانیشە کەمێك لە گڵکۆم

(پیرەمێرد)

٤. دڵــێ هێلانــەی عەشــقی یــار نــەبێ
بــــەتیری نــــازی برینـــدار نـــەبێ
کوشتەی دوو دیدەی پڕ خومـار نـەبێ
بەجامێ شـەراب نەشئەی پـێ نـەدەی
خوایـە ئـەم دڵـە دائـیم پەسـتی کـەی

(سەلام)

٥. ئەسیری میحنەتی هیجرانی تـۆم یـاری وەفـادارم
کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم مەحبووبی نازدارم

(ئەختەر کۆیی)

٦. بە شەستی زولفو ڕووی ماهی وەکو ماهی گرفتارم
گەهێ دڵگەستەی مـارم، گەهێ جانخەستەی نـارم

(حاجی کۆیی)

ڕاهێنان (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. بۆچی هاوەڵناوی کراو بەزۆری لەو چاوگانە وەردەگیرێن کە تێپەڕن؟

٢. جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی کراوو ناوی کراو (چ داڕێژراو چ لێکدراو) چییە؟

٣. لەبەرچی دەتوانین هاوەڵناوی کراو لە چاوگە ئەلفییە تێنەپەڕەکان دروست بکەین؟

٤. چۆن هاوەڵناوی کراوی لێکدراوو هاوەڵناوی بکەری لێکدراو لە چاوگە لێکدراوەکان کە بە ناو دەست پێدەکەن لەیەک جیا دەکرێنەوە؟

٥. چۆن لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو دروست دەکرێت؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٣)

لە چاوگی (بردن، خواردن) بە چەند ڕێگا هاوەڵناوی بکەری لێکدراو، هاوەڵناوی کراوی لێکدراو دروست دەکرێت؟ نیشانی بدەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنان (٤)

جۆرو شێوەی دروست کردنی ئەم هاوەڵناوانەی خوارەوە دیاربخە:

(ببەز- فرۆشراو- خوێندەوار- گەشبین- دەستبڕ- دەستکرد- ستەمبار- مارانگەستی - خۆشخوان- نەنووسراو)

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. زەڤیا کێلای نەفرۆشن.

٢. گەلی بەشخوراو داوای مافەکانی خۆی دەکات.

٣. چیرۆکێکی هەڵبژاردەم بەباشی خوێندەوە.

ڕاهێنان (٦)

جیاوازی لەنێوان هەردوو بێژەی (گۆشت خواردوو) و (گۆشت خۆر) چییە؟

١. لەڕووی دروستبوونەوە.

٢. لەڕووی مەبەستی بەکارهێنانەوە.

(وانەی دەیەم)

هــاوەڵــکار

١. **دوهی بەفر باری.**

٢. **دەرسەکەمان خێرا تەواو بوو.**

٣. **ئازادی کەو دناڤ هێلینێ داگرت.**

٤. **پووشەکە تۆزێ سووتا.**

خستنە ڕوو:

ئەگـەر سـەیری ڕسـتەکانی سـەرەوە بکـەین و لـە کارەکانیـان بـاش وردبینەوە دەبینین:

لەڕستەی یەکەمدا دەمانتوانی (مەدشیا) بێژین (بەفر باری) بـەڵام بـۆ ئـەوەی سـنوورێك بـۆ دەمـی ڕوودانـی کـاری ڕسـتەکە دابنـێین پـەیڤی (دوهی)مان بەکارهێناوە بەهۆیەوە توانیمان ڕوودانـی کارەکـەو ڕامانەکـە ژی بەتەواوی ئاشکرا بکەین.

- لەڕستەی دووەمـدا مـەڤیا چـەوانییا وێ تـەواو بـوونێ دەربخـەین لەبەر ئەوە پەنامان بردە بەر پەیڤی (خێرا)وە سنوورێکمان بـۆ واتـای کارەکە دانا.
- لەڕستەی چـوارەمدا پـەیڤی (تـۆزێ) **هاوەڵکـارە** چـونکە وەسـفی (پەسـنی) کـاری (سـووتا)ی کـردووە. چـەندییە چـونکە ئەنـدازەی

سووتانی پووشەکەی بۆ دەرخستووین، ئەگەر ئەم پەیڤە لەڕستەکەدا نەبووایە نەمان دەزانی (مەنەدزانی) کە پووشەکە چەند سووتاوە، لەبەر ئەوە بەم پەیڤەیە دەگوترێت (هاوەلکاری چەندیی).

دەستوور:

هاوەڵکار/ پەیڤەکە ڕوویەکی ڕوودانی کاری ڕستە دەربارەی (چۆنیەتی ئەو ڕوودانە، یان کاتی، یان شوێنی، یان چەندیی) دەردەخاتو لەم ڕووەوە سنورێك بۆ تەواوکردنی واتاکەی (ڕاماناکەی) دادەنێت.

تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری کاتی

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

هەڵەبجە لە شازدەی ئازاردا کیمیا باران کرا.

شڤان ژمێژە نقستییە.

کوردستان لەسەدەی بیستەمدا جارێکی تر دابەشکرایەوە.

گەلی کورد لە پێنجی ئازاردا ڕاپەڕی.

هەڤاڵ سوبەهی دێ ڤەگەڕێتە دهۆکێ.

کورد هەرگیز واز لە ئازادی ناهێنێت.

خستنە ڕوو:

لەم ڕستانەی سەرەوەدا کارەکان بە هاوەڵکار تەواوکراون، لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (لە شازدەی ئازار) کاتی کیمیابارانی شاری هەڵەبجە نیشان دەداتو دەردەخات، بۆیە پێی دەوترێت هاوەڵکاری کاتیو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە. لەڕستەی دووەمدا (ژمێژە) کاتی نووستنی (شڤان) نیشان دەداتو دەردەخات لەبەر ئەوە هاوەڵکاری کاتییەو تەواوکەی کاری ڕستەکەیە.

لەڕستەی سێیەمدا پەیڤی (لەسەدەی بیستەمدا) کاتی دابەشکردنی وڵاتی کوردستان بۆ جارێکی تر دەست نیشان دەکاتو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە.

لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (لە پێنجی ئازار) هاوەڵکارە بەڵام چونکە کاتی ڕاپەڕینی کورد دەردەخات بۆیە هاوەڵکاری کاتیەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (سوبەهی) کاتی گەڕانەوەی (هەڤاڵ) نیشان دەدات بۆ شاری (دهۆك) بۆیە هاوەڵکاری کاتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

لەڕستەی شەشەمو دیماهیدا پەیڤی (هەرگیز) ئەوە دەردەخات کە هیچ کاتێك کورد واز لە بیری ئازادی ناهێنێت بۆیە هاوەڵکاری کاتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

دەستوور:

هاوەڵکاری کاتی ئەو هاوەڵکارەیە کاتی ڕوودانی کاری ڕستە دەردەخاتو نیشان دەداتو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە چ ڕابردوو بێت یان ڕانەبردوو یان داخوازی، کاری ڕستەکە تێپەڕ بێت یان تێنەپەڕ، هەروەها دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو... وەڵامی پرسیاری (کەی، کەنگی، لە کەیەوە، چ کاتێ) دەداتەوە ئەمانەش بەشێکن لە هاوەڵکاری کاتی (ئێستا، ئەمڕۆ، سبەهی، پشتی نیڤرۆ، نهۆ، لەم ڕۆژانەدا، چەند ڕۆژێکی دی، بەم زووانە، بەهارێ، ئیرۆ، ئێڤارێ، جاران، ئەمساڵ، لەمێژە، هەمیشە، هەندێ جار، لەمەولا، تا بەیانی، لەوساوە، بەرێ، پێرێ، سوبەهی...هتد).

تێبینی :

هاوەڵکار کە دەبێتە تەواوکەری کار نەدەبێتە بەرکارو و نەدەبێتە تەواوکەری بەیاریدە، و چونکە لە بنەڕەتدا بۆ ئەوەیە کە کاتی ڕوودانی کارەکە یا شوێنی ڕوودانی یان چۆنیەتی ڕوودانی کارەکە دەربخات... وەکو یەکو بەیەك شێوە دەبێتە تەواوکەری کاری تێپەڕو تێنەپەڕ.

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەدا هاوەڵکارەکان دەربهێنەو شییان بکەرەوە:

ئەزانی بۆچی وا کورد زەلیلە ! ؟
بێ ناونیشان هەمیشە دیلە ؟

کە دەڵێن ئەمڕۆ دەشتو کێو شینە
چەندە مەڵبەندی ئێمە شیرینە

هیوام بەتۆیە ئەی تازە منالّ
بەیانی ببیە نموونەی میسال

ئەگەرچی شەو درەنگە ساقی بۆم تێکە کەمێکی تر
کەوا ئەمشەو سەری هەڵدا لەناخمدا خەمێکی تر

(هێمن)

ڕاهێنان (٢)

هاوەڵکارەکانی (بەم زووانە– نهۆ– لەوساوە) لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك هاوەڵکاری یەکەمو دووەم ببن بە تەواوکەری کاری تێنەپەڕو هاوەڵکاری سێیەمیان ببێت بە تەواوکەری کاری تێپەڕ.

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (ئەڤرۆ دڤێت کوردستان ژ هەموو لایاڤە پێش بکەڤیت).

١. (ئەڤرۆ) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٢. بکەری ڕستەکە دەربخە.

٣. (پێش بکەڤیت) چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروست کراوە؟

٤. ڕستەکە بگۆڕە سەر شێوەی زاری کرمانجی خواروو سەر لەنوێ ڕستەکە بنووسەرەوە.

تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری شوێنی

ئەم هۆنراوانە بخوێنەوە:

١- لەژێر ئاسمانی شــینە
لەپاڵ لووتکەی بەفرینـا
کوردستان گـــــەڕام
دۆڵاو دۆڵ پیـــــــۆام

گۆران

٢-جۆشش و تابە لەنێو دیدەنی گریانمدا
چ تەنوورێکە لە تەندوورەیی تۆنانمدا

٣-لەژێر زەردی خـۆرەتـــاوا
بەناو چیمەنی گوێ ئـاوا

گۆران

٤-مــیری پادشــاهی موویــەك ل نــك مــەلایێ
نادەم بە موڵکێ عالەم یەك زەڕە یەك عینایەت

٥-قەسدی یـاریـتـە لەکن بەزمی ڕەقـــــیب
یاری منە، خۆت مەکە بەدخوو بە عەبـــەث

مەلایێ جزیری

خستنه ڕوو:

لەم نموونانەی سەرەوەدا کارەکان بە هاوەڵکار تەواوکراون، لە نموونەی یەکەمدا پەیڤەکانی (لەژێر) (لەپاڵ) شوێنی ڕوودانی کارەکە دەردەخەن، بۆیە دەبنە هاوەڵکاری شوێنیو دەبنە تەواوکەری کارەکان...

لە نموونەی دووەمدا پەیڤی (لەنێو) شوێنی کاری ڕستەکە دەردەخات بۆیە هاوەڵکاری شوێنییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی سێیەمدا پەیڤەکانی (لەژێر)و (بەناو) شوێنی ڕوودانی کارەکە دەردەخەن بۆیە هاوەڵکاری شوێنیو دەبنە تەواوکەری کاری ڕستەکە....

لە نموونەی چوارەمدا پەیڤی (ل نك) شوێنی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەردەخاتو دەبێتە هاوەڵکاری شوێنی لە نموونەی پێنجەمدا پەیڤی (لەکن) هاوەڵکاری شوێنییەو دەبێتە تەواوکەری کاری ڕستەکە...

دەستوور:

هاوەڵکاری شوێنی ئەو هاوەڵکارەیە شوێنی ڕوودانی کاری ڕستە نیشان دەداتو دەردەخات، وەڵامی وشەی پرس (لەکوێ، لە کێندەرێ، بۆ کوێ) دەداتەوە...

ئەمانەش بەشێکن لە هاوەڵکارە شوێنییەکان (سەر، ژێر، خوار، بن، کن، پاش، پێش، لەبن، لەسەرەوە، نێو، ناو، تەنیشت، چەپ، ڕاست، لەوێ، لێرە، ژ خارێ، ل نك، دناڤ، خارێ، ژێری، ژووری، بنڕا، لەناو ئەشکەوتەکە، لەسەردارەکە، لەبنەوە...هتد).

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەدا هاوەڵکارەکان دەربهێنەو شییان بکەرەوە:

١. ڕۆژ لەڕۆژهەڵاتەوە بەرز دەبێتەوە.

٢. ئاڵای کوردستان لەسەر لووتکەی شاخەکە دەشەکێتەوە.

٣. شڤانەکە ل خارێ ڕوونیشتییە.

٤. ل نك مرۆڤێ نەخۆش نەڕوینە.

٥. شڤان ژ خوارێ چوو سەرێ.

ڕاهێنان (٢)

ئەم هاوەڵکارانەی خوارەوە چ جۆرێکن، لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(ل جەم، پار، باکوور، بەربانگ، نیڤ شەڤ، ئێستا)

ڕاهێنان (٣)

نیوەی یەکەمی ئەم دێرە هۆنراوەی (گۆران) شیبکەوە.

بە باغچەی پاشادا ورد گەڕام خوارو ژوور

زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور

(گۆران)

ڕاهێنان (٤)

پارچە نووسینێك لەسەر هێرشە نارەواکانی ئەنفال بنووسە بۆ سەر هەموو ناوچەکانی کوردستانی عێراق لەساڵی ١٩٨٨ ئینجا هاوەڵکارە شوێنییەکان دەربهێنە.

تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چۆنیەتی

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

١. ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشیو بەهاتەوە. (پیرەمێرد)

٢. بە باخچەی پاشادا ورد گەڕام خواروو ژوور
زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور (گۆران)

٣. لە پاداشتی قسەی سەردا هەمە ئاهو هەناسەی گەرم
کەسێ شێتانە بەردم تێگرێ من بەرقی تێ دەگرم (نالی)

٤. هەڤاڵ ب دلگەشی چوویە ماڵ

٥. داڕشتنەکە ب قنجی هاتە نڤیسین

خستنە ڕوو:

لەم نموونانەی سەرەوەدا کارەکان بە هاوەڵکاریێ تەواوکراون، لە نموونەی یەکەمدا پەیڤی (بەخۆشی) چۆنیەتی هاتنەوەی جەژنی نەورۆزی کوردان دەردەخات، بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی دووەمدا پەیڤی (ورد) چۆنیەتی گەڕانی شاعیر نیشان دەدات بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی سێیەمدا پەیڤی (شێتانە) چۆنیەتی بەرد تێگرتن دەردەخات لەشاعیر بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە...

لە نموونەی چوارەمدا پەیڤی (ب دلگەشی) چۆنیەتی چوونەوەی هەڤاڵ نیشان دەدات بۆماڵەوە بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کارەکەیە...

لە نموونەی پێنجەمیشدا پەیڤی (ب قنجی) چۆنیەتی نووسینەوەی دارشتنەکە دەردەخات بۆیە هاوەڵکاری چۆنیەتییەو تەواوکەری کاری ڕستەکەیە....

دەستوور:

هاوەڵکاری چۆنیەتی ئەو هاوەڵکارەیە کە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستە نیشان دەداتو وەسفی کاری ڕستەکە دەکات، وەڵامی وشەی پرسی (چۆن، کوو، چەوان) دەداتەوە ئەم وشانەش بەشێکن لە هاوەڵکارە چۆنیەتییەکان.

(شێرانە، ئازایانە، مەردانە، ژیرانە، بەگریان، بەڕاکردن، شێتانە، بەگەرمی، بەساردی، بەباشی، بەخۆشی، بەناخۆشی، بەتوڕەیی، دەماو دەم، پشتاو پشت، ب قنجی، بە دروستی، مێرانە، ب دینی، ب پاکی، ب لەزی... هتد):

تێبینی:

هەندێك وشە هەن ئەگەر لەڕستەدا وەسفی ناوێك یان جێناوێك بكەن، یاخود ببنە تەواوكەری كارێكی ناتەواو ئەوە دەبنە هاوەڵناوی چۆنیەتی (جوان، باش، خراپ، ڕێك، بەرز، چاك، توند...هتد) وەكو:

نمرەكانم باش بوون.

نمرەیەكی باشی لەكوردی وەرگرتووە.

باخچەیەكی جوانیان هەیە.

هۆنراوەكانی بەرزن.

لەڕستەكانی سەرەوەدا وشەكانی (باش، جوان، بەرز) هاوەڵناوی چۆنیەتین چونكە وەسفی ناوەكان دەكەن لەڕستەكاندا... بەڵام ئەگەر ئەم وشانە وەسفی كارێكی تەواو بكەن لەڕستەدا ئەوە دەبنە هاوەڵكاری چۆنیەتیو دەبنە تەواوكەری كاری ڕستەكە وەكو:

وانەكانم باش خوێند.

باخچەكەیان جوان ئاو دابوو.

هۆنراوەكەی بەرز هەڵسەنگاندووە.

بەڵام لەم ڕستانەی سەرەوەدا وشەكانی (باش، جوان، بەرز) چونكە وەسفی كاری ڕستەكان دەكەنو چۆنیەتی ڕوودانی كارەكان نیشان دەدەن بۆیە دەبن بە هاوەڵكاری چۆنیەتیو دەبنە تەواوكەری كاری ڕستەكان.

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەدا ئەوانەی هێلیان بەژێردا هاتووە شیبکەوە:

١. کوردستان بەدڵڕەقی وێرانکرا بوو.

٢. گەلی کورد شێرانە ڕاپەڕی.

٣. زەوییەکەی بەجوانی داگیرکرد.

٤. ئەم ب تەڤایی شولێ خۆ دکەین.

٥. مرۆڤێ لەزگینی ب لەز هاتن.

ڕاهێنان (٢)

ئەم وشانە لەڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك جارێك ببنە هاوەڵناو جارێکی تریش ببنە هاوەڵکاری چۆنیەتی:

١. خراپ ٢. چاك ٣. جوان ٤. باش ٥. بەرز.

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. مەلەوانەکە بە مەلە لەڕووبارەکە دەربازبوو.

٢. فراڤینێ ب گەرمی بخۆ.

٣. ڕاوکەرەکان بەسواری چوون بۆ ڕاو.

ڕاهێنان (٤)

هاوەڵکارەکان لەم نموونانە دەربهێنەو جۆرەکانیان دەست نیشان بکە:

١. لەناو خۆیندا دەتلێتەوە لاوی بەزیپکو بەسەبات
بەڵام هەروا دەچێتە پێش بێ وچان کاروانی خەبات

٢. لە خەودا دیم لەسەر هەڵگورد
لەسەر چیای سەرکەشی کورد
لە فریشتان بەرزتر بوو جێم
هەور دەڕۆین لەبەر پێم (هێمن)

٣. کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو
لەبنیا بلەرزێ مرواریی زیخو چەو
جوانترە لەلای من لەدەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەرتیشکی خۆر شلپو هۆڕ (گۆران)

٤. لۆ پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن
دائیم بە تەمەرودو شقاقن (خانی)

٥. لەچوار چرای مەهاباد لەکانگای بیری ئازاد
لەکاتی نیوە شەوا لەجەنگەی شیرن خەوا
کرا کاری نارەوا لەدار درا پێشەوا
(هێمن)

تەواوکردنی کار بە

هاوەڵکاری ڕێکخستن

١. پیاوەکان دەستە دەستە دەهاتن.

٢. باران تاڤ تاڤ دباریت.

٣. لاوەکان کۆمەڵ کۆمەڵ ڕاوەستابوون.

٤. ئەم وە جار جار دبینین- ئێمە جار جار دەتانبینین

٥. منداڵەکە ئاوەکەی قوم قوم خواردەوە.

٦. ئەو ئاڤیٚ فرفڕ ڤەدخۆت.

٧. پێشمەرگەکان پۆل پۆل گەیشتنە جیٚ.

٨. کەو بڕبڕ فڕین.

٩. کۆترەکان جووت جووت هەڵنیشتن.

١٠. زارۆ سیٚ سیٚ ڕۆیشتن.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی سەرەوە دەبینین پەیڤی (دەستە دەستە، تاڤ تاڤ، کۆمەڵ کۆمەڵ، جار جار، قوم قوم، فرفڕ، پۆل پۆل، بڕ بڕ، سیٚ سیٚ) کە ڕێکخستنو ڕیزکردنیان تێدایە پێیان دەوترێت هاوەڵکاری ڕێکخستن چونکە:

١. لەڕستەی یەکەمدا پەیڤی (دەستە دەستە) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە** چونکە واتای کاری (دەهات)ی تەواوکردووەو شێوەی ڕوودانی کارەکەی دەرخستووە، ئەگەر وشەی (دەستە دەستە) نەبووایە نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٢. لەڕستەی دووەمدا پەیڤی (تاڤ تاڤ) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە** چونکە واتای کاری (دباریت) تەواو دەکاتو شێوەی ڕوودانی کارەکە دەردەخات، ئەگەر پەیڤی (تاڤ تاڤ) نەبێت لەڕستەکەدا نازانین کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕوو دەدات.

٣. لەڕستەی سێیەمدا پەیڤی (کۆمەڵ کۆمەڵ) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە** چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (ڕاوەستابوو)ی دەرخستووەو واتای کارەکەشی تەواوکردووە، ئەگەر وشەی (کۆمەڵ کۆمەڵ) نەبووایە نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا پەیڤی (جار جار) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە** چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (دەبینین) دەردەخاتو واتای کارەکەش تەواو دەکات، ئەگەر وشەی جار جار لەڕستەکەدا نەبێت نازانین کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕوو دەدات.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (قوم قوم) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە** چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (خواردەوە)ی دەرخستووەو واتاشی تەواوکردووە، ئەگەر پەیڤی (قوم قوم) نەبووایە نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەك ڕووی داوە.

٦. له ڕستەی شەشەمدا پەیڤی (فڕ فڕ) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە**، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (ڤەدخۆت) دەردەخاتو واتاشی تەواو دەکات، ئەگەر پەیڤی (فڕ فڕ) لەڕستەکەدا نەبێت نازانین کە کارەکە بە چ شێوەیەک ڕوودەدات.

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا پەیڤی (پۆل پۆل) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە**، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (گەیشت) دەردەخات واتاشی تەواوکردووە، ئەگەر پەیڤی (پۆل پۆل) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەک ڕووی داوە.

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا پەیڤی (بڕ بڕ) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە**، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (فڕی)ی دەرخستووەو واتاشی تەواو کردووە، ئەگەر پەیڤی (بڕ بڕ) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەک ڕووی داوە.

٩. لە ڕستەی نۆیەمدا پەیڤی (جووت جووت) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە**، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (هەڵنیشت)ی دەرخستووەو واتاشی تەواوکردووە، ئەگەر پەیڤی (جووت جووت) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەک ڕووی داوە.

١٠. لە ڕستەی دەیەمدا پەیڤی (سێ سێ) **هاوەڵکاری ڕێکخستنە**، چونکە شێوەی ڕوودانی کاری (ڕۆیشت)ی دەرخستووەو واتاشی تەواو کردووە، ئەگەر پەیڤی (سێ سێ) نەبووایە، نەمان دەزانی کە کارەکە بە چ شێوەیەک ڕووی داوە.

دەستوور:

هاوەڵکاری ڕێکخستن ئەو هاوەڵکارەیە کە لەڕستەدا شێوەی ڕێکخستنی ڕوودانی کارەکە دەردەخات و واتاشی تەواو دەکات، هەمیشە دەبێتە تەواوکەری کاری تەواو لەڕستەدا، وەکو: (دەستە دەستە، پۆل پۆل، جار جار، تاقم تاقم، جوان جوان، کۆمەڵ کۆمەڵ، سێ سێ، شەش شەش، ....).

ڕاهێنان (١)

ئەم هاوەڵکارەو ڕێکخستنانەی خوارەوە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

(ناوە ناوە - تاو تاو - گاڤ گاڤ - ورد ورد - هێدی هێدی - خێرا خێرا - تاقم تاقم - بڕ بڕ - تنۆک تنۆک)

ڕاهێنان (٢)

لەم دێرە هۆنراوەی خوارەوەدا:

چاوی من دەم دەم دەڕێژێ ئاوی ساف و خوێنی گەش

تا بڵێن دەریایی عومانە دوڕ و مەرجانی هەیە. (نالی)

ئ- وشەی (دەم دەم) چییەو ئەرکی چییە؟

ب- وشەی (چاو) شی بکەوە.

پ- وشەی (ساف، گەش) شی بکەوە؟

ت- وشەی (ئاو، خوێن) ئەرکیان چییە؟

ج- وشەی (دوڕ، مەرجان) شی بکەوە.

ح- وشەی هەیە شی بکەوە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. دوهی قوتابیان کۆمەڵ کۆمەڵ بلەز دهاتنە خاندنگەهێ.

٢. یاریزانەکان دوو دوو بە مەشق دەڕۆن.

ڕاهێنان (٤)

ئەم پرسیارانە بە هاوەڵکاری ڕێکخستن وەڵام بدەوە:

١. میوانەکان چۆن دەهاتن؟

٢. گەنمەکە چۆن دروێنە کراوە؟

٣. یاریکەرەکان چۆن بە مەشق دەڕۆن؟

٤. سانا ئاوەکەی چۆن خواردەوە؟

تەواوکردنی کار بە

هاوەڵکاری چەندی

١. من دلبەرەك وەك دورٍ هەیـــە
مەحبوب و شیرین سورٍ هەیـــە
حوسن و جەمالەك پورٍ هەیـــە
بەلقیس سیفەت مەسکەن سەبا

(جزیری)

٢. هەتاوی نەورۆز مانگی جـۆ درەو
زۆر هاتوون و چوون بە ڕۆژ بەشەو

(گۆران)

٣. لە گەرووی شمشاڵ لە تەلی کەمـان
گەلێ هەڵساوە ئاوازەی جوان جوان

(گۆران)

٤. ئوتو بەند دبی زمان لالۆمـــــە
بەلێ فەعم دکەم ئەز ژ روحێ تە
بەلێ کێم دبهێم خەبەرێ تـەدوور
حەزنافیکراتە، بەحرا بێ بوحوور

(جاسمی جەلیلی)

٥. بەسەرهاتی خۆت بۆمن بەیان کە

دەردی گرانم نەختێ ئاسان کـە

٦. ئەوەندەم بیست لە مۆسیقا خرۆشی ڕۆحی بێگانە

میزاجی کوردەواریم تێکچووە دەروێش عەبدوڵڵا

(گۆران)

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەم دێرە هۆنراوانەی لای سەرەوە دەبینین:

١. لەدێرە هۆنراوەی یەکەمدا پەیڤی (پوڕ– پڕ) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (هەیە)یە، چونکە چەندێتی ڕوودانی کاری (هەیە) دەردەخات.

٢. لەدێرە هۆنراوەی دووەمدا پەیڤی (زۆر) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (هەڵساوە)یە، چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکەی دەرخستووە.

٣. لەدێرە هۆنراوەی سێیەمدا پەیڤی (گەلێ) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری (هات، چوو)ە، چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکەی دەرخستووە.

٤. لەدێرە هۆنراوەی چوارەمدا پەیڤی (کێم) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (دبهێم)ە چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکە دەردەخات.

٥. لەدێڕە هۆنراوەی پێنجەمدا پەیڤی (نەختێ) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری کاری (ئاسان کە)یە، چەندییە چونکە چەندێتی ڕوودانی کارەکە دەردەخات.

٦. لەدێرە هۆنراوەی شەشەمدا پەیڤی (ئەوەندە) هاوەڵکاری چەندییەو تەواوکەری (بیست)ە، چەندییە چونکە چەندێتی ڕوودانی کاری (بیست)ی دەرخستووە.

<u>دەستوور:</u>

هاوەڵکاری چەندیی: ئەو هاوەڵکارەیەکە لەڕستەدا چەندێتی (بڕی) ڕوودانی کارێکی تەواو (تێپەڕو تێنەپەڕ) نیشان دەداتو دەبێتە تەواوکەری کارەکە. وەکو: (زۆر، کەم، کێم، گەلێك، تۆزێ، هەندێك، نەختێ، پوڕ، پیچێك، فرە، کۆلێ، ...).

ڕاهێنان (١)

ئەم هاوەڵکارە چەندییانە لەڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك سێیانیان ببنە تەواوکەری کاری تێپەڕ، سێیانیان ببنە تەواوکەری کاری تێنەپەڕ:

(کۆلێ - فرە - هەندێك - پیچێك - گەلێك - کەم)

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (بەڵێن هۆنراوەی گەلێك لەبەرکردووە):

ئـ- (ی) لەدوای وشەی هۆنراوە چییەو ئەرکی چییە؟

ب- بکەری ڕستەکە دیار بخە.

پ- وشەی گەلێك چ جۆرە هاوەڵکارێکە؟ ئەرکی چییە؟

ج- کام وشە بەرکاری ڕستەکەیە؟

ح- کاری (لەبەرکردووە) بە چەند جۆرە هاوەڵکاری تر دەتواندرێ تەواو بکرێت؟ بە نموونە نیشانی بدە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم دێرە هۆنراوەیەی خوارەوە شی بکەوە:

گەلێکم ڕۆژگاری تاڵو شیرین ڕابوارد، ئاخۆ
مەرگ مەودا دەدا دیسان ببینم، سەردەمێکی تر (هێمن)

ڕاهێنان (٤)

کاری ئەم ڕستانە بەهاوەڵکارێکی چەندیی تەواو بکە.

١. ئەلەند دوێنێ ڕایکرد.

٢. منداڵەکە ئاوی خواردەوە.

٣. نەخۆشەکە دەکۆکێت.

٤. کەوەکە دەخوێنێت.

٥. چێشتەکە ساردبووەوە.

ڕاهێنان (٥)

ئەم هاوەڵکارانە لەڕستەدا بەکاربهێنەو جۆرەکانیان نیشان بدە:

(هەمیشە، گەلێ، بەخێرایی، پێرار، تاو تاو، تیپ تیپ، لەناوەڕاست)

(وانەی شازدەم)

ئەرکی هاوەڵکار لەڕستەدا

١. پار چووین بۆ دهۆك.

٢. ئاڤ گەلەك زوو كەلی.

٣. پێڵاوەكەم بە پەلە لەپێ کرد.

٤. مە ماسی دناڤ گۆمێ دا گرتن.

خستنە ڕوو:

مەزانی کۆ هاوەڵکار ئەو بەشەیە کە سنوورێك بۆ ڕوودانی واتای کاری ناو ڕستە دادەنێتو ڕوویەکی ڕوودانی ئەو کارە ئاشکرا دەکاتو دەبێتە تەواوکەری واتای کارەکە.

لێرە مە دڤێت ئەرکی هاوەڵکار لەناو ڕستەدا بخەینە بەرچاو:

لەڕستەی یەکەمدا هاوەڵکاری (پار) سنوورێکی بۆ دەمی ڕوودانی کاری ڕستەکە داناوەو بووە بە تەواوکەری ڕامانو مەبەستی کارەکە.

لەڕستەی دووەمدا هاوەڵکاری (زوو) تەواوکەری کاری (کەلی)یە، بەڵام بۆ دەرخستنی ئەندازەی ئەو (زوو)وەو دیارخستنی واتاکەی هەوەڵکارێکی ترمان لە پێشەوە بەکارهێنا کە (گەلەك)ە، لەم ڕستەیەدا هاوەڵکاری (گەلەك) دیارخەری هاوەڵکاری (زوو)وەو هەردوو پێکڤە ڕامانا کاری تەواو دەکەن.

ئەگەر جارێکی تر لە ڕستەکانی (٢,١) وردبینەوە، دەبینین هاوەڵکارەکان بەبێ ئامرازی پەیوەندی دەوری خۆیان وەك تەواوکەری کارەکان دەبینین.

بەڵام لەڕستەی (٣)دا پەیڤی (پەلە) بەهۆی پێشگری (بە) دەوری خۆی وەکو هاوەڵکار دەبینیێو دەبێتە تەواوکەری کارەکە.

لەڕستەی چوارەمیشدا هاوەڵکاری (ناڤ گۆمێ) بە یاریدەی ئامرازی پەیوەندی (د...دا) بووە تەواوکەری کاری ڕستەکە.

دەستوور:

١. **هاوەڵکار لەناو ڕستەدا ڤان ئەرکێت خوارێ دبینیت.**

ئـ- دەبێتە تەواوکەری کار.

ب- دەبێتە دیارخەری هاوەڵکارێکی ترو هەردوو پێکڤە دبنە تەواوکەر بۆ کارەکە.

٢. **هاوەڵکار هەمیشە دەبێتە تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ڕستەکە.**

ڕاهێنان (١)

ئەم ڕستانە دروست بکە:

١. ڕستەیەك هاوەڵکارەکەی دیارخەری هاوەڵکارێکی تر بێت.

٢. ڕستەیەك هاوەڵکارەکەی لە پەیڤێك و پێشگرێك دروست کرابێت.

٣. ڕستەیەك هاوەڵکارێکی شوێنی تێدابێت.

٤. ڕستەیەك هاوەڵکارێکی چۆنیەتی تێدابێت.

٥. ڕستەیەك هاوەڵکارێکی ڕێکخستنی تێدابێت.

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (پێشمەرگەکان پۆل پۆلو زۆر بەخێرایی لەڕووبارەکە دەپەڕینەوە):

ئـ- (پۆل پۆل) چییە؟ ئەرکی چییە؟

ب- بکەری ڕستەکە شی بکەوە.

پ- (زۆر بەخێرایی) چۆن شی دەکرێتەوە؟

ت- کاری ڕستەکە دیار بخەو بزانە چ جۆرە کارێکەو چۆن دروست ج- بووە؟

ج- ئایا دەکرێ هەردوو بێژەی (پۆل پۆل) و (زۆر بەخێرایی) لەڕستەدا لاببرێ؟ بۆچی؟

چ- ڕستەکەی سەرەوە بەزاراوەی کرمانجی ژووروو بنووسەوە.

ڕاهێنان (٣)

ئەم هاوەڵکارانە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

(زۆرباش، گەلێك جوان، تۆزێك بەخێرایی، هەندێك بەهێواشی)

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. مامۆستایێ مە وانێ باش دبێژیت.

٢. مەلەوانەکە زۆر بەخێرایی منداڵەکەی ڕزگارکرد.

٣. گۆڤارەکەم بەپاڵ کەوتنەوە خوێندنەوە.

ئـــەدەب

١. ڕێبازە ئەدەبییەکان :

ڕێبازی ڕۆمانتیکی (بەگشتی)

٢. ئەدەبیاتی کوردی سۆڤیەتی جاران.

٣. پەخشانی کوردی (جۆرەکانی)

٤. کوردی پەتی

نموونەی ئەدەب :

١. سەی یاقۆبی ماهیدەشتی

٢. عەلی حەریری

٣. مەحوی

٤. شێخ ڕەزا.

٥. ناری

٦. زێوەر

٧. شێرکۆ بێکەس

٨. شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

٩. شێخ محەمەدی خاڵ

١٠. ڕەوشەن بەدرخان.

ڕێبازە ئەدەبییەکان

٢. ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

کە یەکەم جار وشەی ڕۆمانتیک دەبیسین یەکسەر شتی خودیو خەیاڵیو سۆزو شەیدابوونی سروشتو خۆشەویستی ئاسەواری کۆنمان بە بیردادێ.

ڕێبازی ڕۆمانتیک لە ئەورووپا نزیکەی سەدەو نیوێک دوای دەرکەوتنی ڕێبازی کلاسیزم سەری هەڵدا، ئەم ڕێبازە تازەیە شۆڕشێك بوو دژی هەموو دەستوورو بنەما دەقگرتووەکانی ڕێبازی کلاسیزم، شۆڕشێك بوو بۆ ڕزگارکردنی ئەدەبو هونەر لەژێر دەسەڵاتی داسەپاوی ئەدەبیاتی گریکیو لاتینی کۆن.

ڕێبازی ڕۆمانتیک: ئازادکردنی حەزو ئارەزوو وڕەهاکردنی سۆزو مەگێزەکانی مرۆڤە، جڵەو بەردانی فریشتەی ئەدەبو هونەرە، کردنەوەی جیهانی بێ سنوورە بۆ پەروازەبوونی سۆزو گیان.

وشەی ڕۆمانتیك لە وشەی (ڕۆمانیوس– Romanius)ەوە هاتووە کە بەو زمانانە دەگوترا کە لەلاتینی کەوتبوونەوەو لە سەدەکانی ناوەڕاست بەزاری ڕەمەکی (عام) دادەندرانو لەسەرەتای چاخی ژیانەوەدا (ڕێنیسانس) وردە وردە بوون بە زمانی نووسینو جێگای زمانی لاتینیان گرتەوە، ڕۆمانتیکیەکان کە ئەم وشەیان بۆ ڕێبازەکەیان دانا مەبەستیان ئەوەبوو مێژوو، ئەدەبو کولتووری نەتەوایەتی خۆیان لەوانەی گریك

ولاتینی جودا بکەنەوە کە بەسەر کلاسیزمدا زاڵ ببوو. یان وشەکە لە (Romance)ەوە هاتووە کە لەسەدەکانی ناوەڕاست بە چیرۆکی خەیاڵیو پاشان سوارچاکی دەگوترا کە بە شیعر بووبێ یان بە پەخشان. ڕۆمانس پەیوەندی بە ئۆرستوکراتەکانەوە هەبوو بەڵام زمانەکەی سادەو ساکاربوو، زمانی میللەت بوو ڕۆمانس دواتر دوو لقی لێ جودا بووەوە– ڕۆمانسی ئورستوکراتیو رۆمانسی میللی.

سەردەمی دەرکەوتنی ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

ڕێبازی ڕۆمانتیک لە ئەوروپا دەرکەوتووە بەڵام لە هەموو وڵاتانی ئەوروپا بەیەك كات نەبووە. یەکەم جار (فردریك شلیگل)ی ئەڵمانی ڕۆمانتیکی وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی دژی کلاسیزم پەیڕەو کرد، (مادام دو ستایل) لەژێر کاریگەری ئەوەوە لە فەڕەنسا بانگەشەی بۆدا. لە فەڕەنسادا کە مەڵبەندی چەسپانو بڵاوبوونەوەی ڕێبازەکەیە، ساڵی ١٨٠٠– ١٨٣٠ بەماوەی خۆگرتنو پەرەسەندنی ئەو ڕێبازە دادەندرێ. (فکتۆر هۆگۆ) دەوری سەرەکی لە چەسپاندنی ڕێبازی ڕۆمانتیك هەبووە، ساڵی ١٩٢٧ شانۆگەری (کرۆمۆیل)ی بڵاوکردەوە، لە پێشەکیدا باسی گەشەسەندنی شیعر دەکا لە مێژووی مرۆڤایەتیو دەیکا بە شیعری لیریکیو شیعری ئیپیکیو شیعری دراماتیکی، ئەم پێشەکییە وەکو بەیاننامەو ئینجیلیی ڕۆمانتیکی وابوو.

خاسیەتەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

لەبەر ئەوەی ڕۆمانتیک کاردانەوە بوو دژی دەستوورەکانی کلاسیزم، ئەگەر خاسیەتەکانی کلاسیزم هەڵبگێڕینەوە، خاسیەتەکانی ڕۆمانتیکمان دەکەوێتە دەست کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١. ڕۆمانتیک دەسەڵاتی (عەقڵ) بەلاوە دەنێ، بایەخ بە ئازادکردنی هەستو سۆز دەدا، لەباتی مێشک، دڵ دەکا بە کانگای ئیلهامو شوێنی شعورو ویژدان.

٢. ڕۆمانتیک گەڕانەوەیە بۆ باوەشی سروشتی کپو هێمن. شاعیر بە سروشت هەڵدەڵێو حەز دەکا، بە گۆشەگیری، تێکەڵ سروشت ببێو لە باوەشی سروشتدا بکەوێتە ڕامانو جلەوی ئەندێشەی بەربداو بەدوای جوانیدا بگەڕێ، شاعیر جوانی لەهەموو دیمەنێکی سروشتدا دەبینێو بە نەمانی بچووکترین دیمەنی دڵی دادەخورێو ئازار دەچێژێو فرمێسك دەڕێژێ، وەکو: هەڵوەرینی خونچە گوڵێكو ئاوابوونی ڕۆژو بزربوونی ئەستێرە.

٣. ڕۆمانتیک باوەڕی بە ئازادی هەیە لە دەربڕینی هەستو سۆزو جۆشی ناوەو گوێ بەهیچ دەستوورو قاڵبێکی چەسپاو نادا. ڕۆمانتیک هەر لەبنچینەدا خۆی شۆڕشو ئازادییە، جڵەو بەردانە بۆ ئەو ئەندێشەی کە هیچ سنوورێك نازانێ.

٤. ڕۆمانتیک بایەخ بە تاك (من)ی شاعیرو تاقیکردنەوەی تایبەتی دەدا، ئەم خودی و تاکیەتییە لە خۆشەویستییەکی قووڵی تا ڕادەی شەیدابوون خۆی دەنوێنێ. خۆشەویستی ڕۆمانتیک سیمایەکی

پاکیزەی هەیە، وەکو لە دونیای فریشتەدا بێ وایە. ئەم تاکیەتیو سرکییو ناسکییە دەبێ بە حاڵەتێکی دەروونی وا خاوەنەکەی هەست بە بێزاریو خەمو پەژارە دەکا... گوزارشت دانەوە لە جۆشی ناوەوە پەردەیەکی خەمی بەسەردا دەکشێ. شاعیر وا هەست دەکا کە خۆی چەقی هەموو دونیایە زۆرجار تووشی نیگەرانیو هەڵچوون دەبێ.

٥. ڕۆمانتیك لە بایەخدانی بە کاتو شوێندا، تووشی نامۆیی دەبێ، لەگەڵ سەردەمو شوێنی خۆی ناگونجێ، بە خەیاڵ بەرەو ڕابردوو دەگەڕێتەوەو خەم بۆ ساتە خۆشە ڕابردووەکان دەخوا، و بۆ ڕزگاربوونیش لە ئاژاوەی شار کە شوێنی خۆیەتی بەرەو سروشت ڕادەکات.

٦. ڕۆمانتیكو نەخۆشی سەردەم. ڕۆمانتیکیەکان هیواو ئاواتیان زۆر بوو بەڵام توانای هێنانەدی ئەو ئاواتانەیان نەبوو، ناکۆکی نێوان ئاواتی زۆرو توانای کەم، بوو بەهۆی نا ئومێدیو ڕەشبینی، ئەمەش بەرەو وەڕس بوونی دەبردن لەژیانو گازاندەیان لە بەختی خۆیانو جەوری زەمانە دەکردو ئازاریان بە دەستەوە دەچەشت مرۆڤ تەنیا بە دوو هۆ دەتوانێ لەم ئازارە ڕزگاری ببێ:

- یان سروشتی خۆی بگۆڕێو دەست لە ئاواتو ئارەزووەکانی بەربدا.
- یان سروشتی دەرەوە بگۆڕێو وای لێ بکا ئاواتو ئارەزووەکانی پێ بێتەدی.

٧. مۆركى ناوچەیی: ڕۆمانتیك كە باسى مرۆڤ دەكا وەكو شتێكى گشتى باسى ناكا كە باسى هەستو سۆز دەكا وەكو هەستو سۆزێكى گشتى باسى ناكا، بەڵكو هەر مرۆڤێكو هەر هەستو سۆزێك مۆركى تایبەتى خۆى وەردەگرێ بەپێى ئەو شوێنەى مرۆڤەكەى تێدا ژیاوەو ئەو مرۆڤەى هەستو سۆزەكەى لەلا پەیدا بووە. مرۆڤى ئەسپانى جیایە لە مرۆڤى یۆنانى، مرۆڤى یۆنانى جیایە لەمرۆڤى ئەڵمانى.

٨. ئەندێشەى داهێنەرانە. لاى ڕۆمانتیكیەكان ئەدەب بەگشتىو شیعر بەتایبەتى لاساكردنەوەى سروشتو ژیانە، بگرە داهێنانە (خەلقە). ئامرازى خەلقیش لاى ڕۆمانتیكیەكان ئەندێشەى داهێنەرانەیە. ئەو ئەندێشەیەیە كە ڕەگەزە پەرتەكانى سروشت یان واقیع یان یا دەورى ڕابردوو یان پێشبینى ئاینده بە یەكەوە گرێ دەدا. لەم جۆرە ئەندێشەیەدا، ڕوانینى شیعرى قووڵو ڕوونو بەجۆش دەبێو گیانى شاعیر دەهەژێنێو دەبێ بەتاقیكرندنەوەى شیعریى بۆ شاعیرەكە.

٩. بابەتى ئەدەبى ڕۆمانتیك. ڕۆمانتیكى ئەوروپى بابەتەكانى تەقلیدى نین، دەتوانێ هەر شتێ بكاتە بابەتى نووسین، وەكو دیمەنەكانى سروشت، مێژووى نەتەوایەتى، مۆركى ناوچەیى، شتى تایبەتى لەباتى گشتى، فەلسەفەى میسالى، ڕەگەزى لە ئاسایى بەدەر، كەلاوە، شەو، مردن، گۆڕ، خەون،...

١٠. چۆنیەتی دەربڕینی ڕۆمانتیك لە دەربڕیندا پەنا دەباتە بەر هەندێ سیمای تایبەتی وەکو: ڕزگاربوون لە دەستوورو یاسا، ئالۆزی، تێکەڵ کردنی هەستەکان، بەناویەکدا چوونی ئەرکی هونەرە جوانەکان، ڕەچاوکردنی لایەنی زاتیو لیریکی،...

ڕۆمانتیك لە ئەدەبی کوردیدا:

ڕۆمانتیك لە ئەدەبی کوردیدا، لە شیعر زیاتر دەردەکەوێ تا لە جۆرەکانی دیکەی ئەدەب. هەر چەندە ڕەگەزی ڕۆمانتیك بۆ سەدەی نۆزدە دەگەڕێتەوە وەك لەهەندێ شیعری حاجیو لە شیعرەکانی مەولەویدا هاتووە، بەلام بەشێوەیەکی زەق ئەو ڕەگەزانە لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم گەڵاڵە بوون، بەتایبەتی لەماوەی نێوان هەر دوو جەنگی گێتی. ئەمەش جگە لە کاریگەری ناوەوە، کاریگەری دەرەوەشی بەسەرەوە هەبوو. شیعری نەتەوە دراوسێکانو بەتایبەتی شیعری تورکی لەو سەردەمەدا کاری زۆری کردبووە سەر ئەو جولانەوە تازەگەرییەی لە گەڵاڵەبووندا بوو، جگە لەکاریگەری شیعری ئەوروپی کە چ بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بێ لەڕێی شیعری تورکییەوەو چ بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بێ کاری زۆری کردبووە سەر گوڕپێدانی جوولانەوەی تازەگەریی شیعری کوردی هەر چەندە بزاڤی پێشکەوتنخوازی تورکی لەسەدەی ڕابردوودا بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی بەخۆیەوە نەگرت لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆشنبیرانی کورد زۆر سوودیان لە ئەدەبی پێشکەوتنخوازی تورکی وەرگرتو گۆڕانێکی

بنجییـان لەشـێوەو نـاوەڕۆکی شـیعری کـوردی هێنایـە کایـەوە کـە لەڕاسـتیدا شـۆڕش بـوو دژی دەسـتوورو بنـەماکانی ڕێبـازی کلاسـیزم. پێشەنگانی ئەم نوێخوازییـە بریتـی بـوون لـە شـێخ نـووری شـێخ سـاڵحو ڕەشید نەجیبو گۆرانو پیرەمێردو... کە هـەموویان کاریگـەری شیعری ئەورووپیو تورکییان زەق پێوە دیار بوو.

بنەمەکانی ڕۆمانتیک لە شیعری کوردیدا :

١. پشت کردنـە کێـشی عـەرووزی کـە شـیعری کلاسـیزمی کـوردی پـێ نووسـراوەو گەڕانـەوە بـۆ کێـشی ژمـارەیی (بڕگـەیی- پەنجـەیی- خۆماڵی) کە کێشێکی ڕەسەنی کوردییـەو لەسـەر بنـەمای ژمـارەی بڕگەی لەتە دێڕ هاتووەو هەموو شـیعری فۆلکلۆریو زۆربـەی هـەرە زۆری شیعری زاری گۆرانو لوڕ بەو کێشە نووسراوە.

٢. وازهێنان لە یـەکێتی سـەرواو بـەکارهێنانی سـەروای مەسـنەوی یـان سەروای ڕەنگاوڕەنگ کە شاعیر بەپێی پێویست پـەنای دەباتـە بـەر بـۆ ئـەوەی لـەپاڵ کێـشە ڕەسـەنەکە ئـاوازێکی تایبـەتی بـە هۆنراوەکەیدا.

٣. یەکێتی بابەت لە شـیعری ڕۆمانتیکیدا بەسـەر هـەموو هۆنراوەکـەدا دابـەش دەبـێ. هـەموو دێڕەکـان یـەکێتی پتـەویان لـەنێو دایـەو پەیوەندییـەکی واتـاییو ئـەدەبی پتـەو بەیەکـەوە دەیانبەسـتێتەوە لابردنی هەر دێڕێکو زیاتر کردنی هەر دێڕێك هۆنراوەکە دەشێوێنێ.

٤. بەکارهێنانی زمانێکی سادەو ئاسان کە هەموو کەس تێی بگا، نەك کۆمەڵێکی دەستەبژێر (نخبە)، وشەکانی هەموو کوردی پەتین‌و بەپێی توانا شاعیر خۆی لەبەکارهێنانی وشەی عەرەبی‌و فارسی‌و تورکی قورس دوور دەخاتەوە. واتە وشەو دەستەواژەو ڕستەکان کورت‌و پەتی‌و پوخت‌و ڕەسەن‌و بێ گرێ‌و گۆڵ‌و مانایان ئاشکراو دیارە.

٥. شاعیر بەپێی توانا خۆی لە هونەرە ڕەوانبێژییە تەقلیدییەکان لادەداو بەدوای لێکچواندن‌و خوازەو هونەری جوانکاری تازەدا دەگەڕێ.

٦. شاعیر جگە لەوەی کە بەزمانێکی سادەو ئاسان دەنووسێ کە هەموو کەس تێی بگا، نووسینەکەشی بۆ هەموو کەسەو لەپێناوی ڕەشەوەندی خەڵکەکە دەنووسێ‌و نووسینەکەی خزمەتی چینە زۆر لێکراوو قوربانییەکانی کۆمەڵ دەکا.

٧. گەڕانەوە بۆ سروشت‌و گەڕان بەدوای جوانی لە دیمەنەکانی سروشت‌و خەم خواردن بۆ دیمەنە جەرگبڕەکان وەکو وەرینی گەڵای دارێك‌و خشینی ئەستێرەیەك‌و ئاوابوونێکی مانگ‌و خۆر...

٨. خۆشەویستییەکی پاك‌و بێگەردو زۆرجار نا ئومێد بوون لە خۆشەویستی‌و ڕوانینە ژیان‌و دوا ڕۆژ بەچاوی ڕەشبینانەو پەسەندکردنی گۆشەگیری‌و خۆدوور خستنەوە لە خەڵك.

٩. تاکێتی (زاتییەت)و باس کردنی دەردو ئازاری تایبەتی‌و خۆ دوورخستنەوە لە بابەت‌و هەست‌و سۆزی گشتی‌و عەودالّ بوون

بەدوا ئەو دیاردانەی کار لەدەروونی دەکەن، خۆشی پێ دەبەخشن یان ئازاری دەدەنو لە ئەنجامدا تووشی گەشبینی یان ڕەشبینی دەکەن.

١٠. ڕابردوو دەبێتە مەیدانێکی فراوان، ئەندێشەی شاعیر دەگەڕێتەوە سەری‌و بابەتی ئەدەبی‌و دیمەنی گەش‌و جوانی لێ وەردەگرێ‌و دووبارە دروستی دەکاتەوەو زۆرجار بەسەر چرکەساتێکی خۆشی بەسەرچووی ڕابردوودا دەگریێ چونکە دەزانێ ئەو خۆشییە تازە ڕۆیشت‌و ناگەڕێتەوە.

١١. سوود وەرگرتن لە کەلەپووری میللی بە هەموو کەرەستەی زمان‌و بابەتی ئەدەبییەوە بۆ نووسینی بەرهەمی وا کە گیانی میللی‌و نەتەوایەتی‌و نیشتمانی تێدا بدرەوشێتەوە.

ڕۆمانتیک لە

ئەدەبیاتی کوردی - شێوەی کرمانجی خواروو

لەشێوەی کرمانجی خوارووردا، سەرەتای تازەکردنەوەی شیعری کوردی‌و شکاندنی کۆت‌و یاساکانی کلاسیزم لە بیستەکانی سەدەی بیستەم دەستی پێ کردو یەکێ لەڕابەرانی ئەو تازەکردنەوەیە (گۆران)ی شاعیر بوو. کە لێرەدا کورتەی ژیان‌و نموونەیەکی شیعری سەر بەڕێبازی ڕۆمانتیکی دەنووسین‌و شی دەکەینەوە...

گۆران ١٩٠٤- ١٩٦٢/١١/١٨

گۆران ناوی عەبدوللایەو کوڕی سلێمان بەگی کاتبی فارسییە. لە ساڵی ١٩٠٤ی زاییندا لە شارۆچکەی هەڵەبجە هاتۆتە دنیاوە بە منداڵی لای باوکی خوێندوویەتی پاشان چۆتە قوتابخانەی سەرەتاییو دوو ساڵیش لە قوتابخانەی ناوەندی کەرکووك خوێندوویەتیو بەهۆی مردنی باوکیو کوژرانی محەمەد بەگی برای وازی لە خوێندن هێناوەو گەڕاوەتەوە هەڵەبجە. ماوەیەك مامۆستای سەرەتایی بوو. لەکاتی جەنگی دووەمی جیهانی بەڕێوەبەری بەشی کوردی بوو لە ئێستگەی (ڕۆژهەڵاتی نزیك– الشرق الادنی) لە یافا، فەلەستین. کە جەنگ بڕایەوە، گەڕایەوە سلێمانی. دوای شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨و دامەزرانی بەشی زمانی کوردی لە زانکۆی بەغدا، بوو بە مامۆستای وانەبێژو ئەدەبو ڕەخنەی ئەدەبی گوتۆتەوە. لەژیانیدا زۆر تووشی ئەشکەنجەو گرتن بووەو تا لە ١٩٦٢/١١/١٨ کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

١. فرمێسكو هونەر.

٢. بەهەشتو یادگار.

٣. سروشتو دەروون.

٤. لاوكو پەیام.

٥. هەڵبژاردە (وەرگێڕانی کۆمەڵە چیرۆکێکی بیانییە).

٦. جگە لە دەیان وتارو شیعری وەرگێردراو و موحازەرەکانی کۆلێجی ئادابی بەغدا.

پــایــز

پایز! پایز!

بووکی پرچ زەرد.

من مات، تۆ زیز:

هەردوو هاودەرد!

من فرمێسکم، تۆ بارانت،

من هەناسەم، تۆ بای ساردت،

من خەم، تۆ هەوری گریانت،

هەرگیز، هەرگیز

پایز! پایز!

★★★

پایز! پایز!

شانو مل ڕووت،

من مات، تۆ زیز،

هەردووکمان جووت،

هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،

ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین،

پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگرین،

بگرین.، بگرین.، چاومان نەسڕین،

هەرگیز، هەرگیز!

پایز! پایز!

★ ★ ★ (هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

گۆران لەم هۆنراوەیەدا، دەگاتە ئەوپەڕی ڕۆمانتیکیەت، سۆزێکی خەستو قووڵ بە سروشتی دەبەستێتەوە لە خەمناکترین وەرزی ساڵدا کەپایزەو شاعیر بە جۆرێکی وا لەگەڵ سروشتو پایزدا تێکەڵ دەبێ کە هەردووکیان دەبن بەیەكو هیچ سنوورێك لەنێوانیان نامێنێ.

گۆران بۆیە پایزی هەڵبژاردووە لەو وەرزەوە چۆتە باوەشی سروشت چونکە مەرگی (جوانیی) تێدا دەبینی، جوانییش لای گۆران هەموو شتێکەو نەمانی جوانیی زۆر ئازاری دەداو دەیخاتە دونیایەکی پڕ ژانو ئازارەوە... نەمانی گەڵای درەخت، سیس بوونی گوڵ، کۆچو ڕەوکردنی پۆلی باڵدار...

لەم هۆنراویەدا، گۆران پایز وەکو خۆی دەبینێ، هەردووکیان (هاوەدرد)ن. ئەم هاوکێشەیە ئەو کاتە بەرەو تەواوی دەچێ کە گۆران بەراوردەکە فراوانتر دەکا، دیاردەی خەمو ئازاری خۆیو هی سروشت بەرامبەر یەکتر ڕادەگرێ:

فرمێسك = باران

هەناسە = بای سارد

خەم = هەوری گریان

ئەم دیاردانە لە ڕوانگەی گۆرانەوە بەردەوامنو هەرگیز دادی خۆیو سروشت لەدەست ئەم نەهامەتیانە کۆتایی نایە، بۆیە ئەمەش بەرەو نائومێدی ڕۆمانتکیانەی دەباتو داوا دەکا لەگەڵ پایز هەربگرینو چاویان نەسڕن.

ئەم هۆنراوەیە لەسەر بنەمای دوو لایەنی دامەزراوە: شاعیرو سروشت (پایز) شاعیر هاوکێشەیەك دروست دەکا لەنێوان خۆیی (الذات) و پایز (الموضوع)و هەردووکیان بەیەکەوە هەڵدەچنیٚو تێکەڵ بەیەك دەبنو بەیەکەوەش بەرەو کۆتایی دەچن کە نا ئومێدییە.

گرنگترین ڕەگەزەکانی ڕۆمانتیکی لەم هۆنراوەیەدا ئەمانەن:

١. گەڕانەوە بۆ سروشتو تێکەڵ بوونی گیانی بەگیانی لەگەڵ دیاردە خەمناکەکانی، کە سۆزێکی قووڵ لەدڵی شاعیردا دەبزوێننو هاودەردییەك لەنێوانیان دروست دەکەن.

٢. خەمو ئازار خواردن بۆ نەمانی جوانیی، کە لەم هۆنراوەیەدا لە سیس بوونی گوڵو وەرینی گەڵای درەختو فڕینی باڵداردا دەردەکەویٚو هەموویان نیشانەی مردنن، مردنیش یەکێکە لەو بابەتانەی ڕۆمانتیك خۆیان پێوە خەریك دەکا.

٣. خەیاڵێکی ڕۆمانتیکیانەی فراوانی تێدایە بۆتە مایەی دروست کردنی زۆر وێنەی هونەری جوان، وەکو (بووکی پرچ زەرد)و (شانو مل ڕووت) بۆ پایزو (ڕژانی ئاڵتونی دار)...

٤. هۆنراوەکە لەسەر کێشی بڕگەیی (پەنجەیی- خۆماڵی) نووسراوەو کێشی ئازادە، چونکە شاعیر پێی چوار بڕگەیی کردووە بە بنەماو لەهەر لەتێکدا یەك پێی یان دوو پێی هێناوە، واتە (٤)یان (٨) بڕگەیە.

٥. لەبارەی سەرواوە، گۆران سێ چوارینەی پێشەوەی بە سەروای (بەنۆرە- متناوب) هێناوە کە بەم جۆرە دارێژاوە (أ ب أ ب)، چوارینەی کۆتاییشی هەموو لەتەکانی لەسەریەك سەروا دەڕوا ئەمەش پێی دەگوترێ (چوارینەی تەواو) واتە گۆران خۆی بە یەکێتی سەروا نەبەستۆتەوە.

٦. وشەکانی هەمووی کوردین‌و خۆی لە وشەی بیانی نەداوە، سەراپای هۆنراوەکە، ڕەنگە یەك تاکە وشەی تورکی تێدابێ ئەویش (ئالتۆن)ە...

٧. دووبارەکردنەوەی هەندێ وشەی تایبەتی وەکو (پایز) کە کرۆکی هۆنراوەکەیە بابەتەکەی قوڵتر کردۆتەوە، جگە لەو ئاوازە ناسکەی لە دەنگی وشەکانەوە پەیدا دەبێ‌و هۆنراوەکە پڕ ئیقاعی خەمناك دەکا.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- شێوەی گۆران

لە ئەدەبیاتی زاری گۆرانیشدا هەر شیعر بەسەر جۆرە ئەدەبییەکانی دیدا زاڵە. شیعری شێوەی گۆران هەر لەسەرەتاوە ڕێچکەی تایبەتی خۆی گرتووەو خاوەنی خاسیەت‌و سیمای تایبەتی خۆی بووە کە لەزۆر لاوە لەشیعری شێوەکانی دیی کوردی جودایە. یەکێ لە سیما هەرە دیارەکانی شیعری ئەو شێوەیە ئەوەیە کە، بە دەگمەن نەبێ، نەکەوتۆتە ژێر کاریگەری کێشی عەرووزی‌و یەکێتی سەروای غەزەلی عەرەبی، فارسی وەکو شێوەکانی دی... زۆر شاعیری بە توانا لەو

شێوەی زمانی کوردی هەڵکەوتوونو مەولەوی یەکێکە لە شاعیرە هەرە بەرزەکانیان. شیعرەکانی مەولەوی پڕن لە سۆزی خۆیەتی (زاتییەت)و خەمو جەخارو باسی مەرگو مردنو وەسفی سروشتو هەستی سۆفیزمانەی قووڵو سووتان بە دەردی دووریىو بێزاریی لە ژیانو خۆزگە خواستن بە مردن... ئەمانەش ڕەگەزە سەرەکییەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکین، بۆیە هەرچەندە لەسەردەمی مەولەویدا، کە سەدەی نۆزدەمینە، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە کوردیدا پەیدا نەببوو، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین زۆربەی شیعرەکانی مەولەوی بە ڕۆمانتیکیەت دابنێین هەر بۆیەش لێرەدا نموونەیەکی شیعری مەولەوی بۆ ئەو ڕێبازە وەردەگرینو شی دەکەینەوە.

مەولەوی

مەولەوی ناوی (عەبدوڕەحیم)ی کوڕی (مەلا سەعید)ەو نازناوی (مەعدووم)ەو بە (مەولەوی) ناوبانگی دەرکردووە، بە شەش پشت دەگاتەوە مەلا ئەبووبەکری مەسەننیف، خاوەنی کتێبی (الوضوح) و لە بنەماڵەی پیر خدری شاهۆیە. لەساڵی ١٨٠٦ لە گوندی (یاقشلاخ)ی سەر شاتەی ناوچەی تاوە گۆز هاتۆتە دونیاوە. سەرەتا لای باوکی خوێندوویەتی، پاشان بۆ خوێندن (مەریوانو چوڕو نەنەو سنەو بانەو سلێمانیو هەڵەبجە) گەڕاوە. بۆ جاری دووەم دەچێتە سنەو لە مزگەوتی (دار الاحسان) لای حاجی مەلا ئەحمەدی نۆتشی دەخوێنێو ساڵی ١٨٤١ ئیجازەی مەلایەتی لێ وەردەگرێو دەگەڕێتەوە وڵاتی خۆی. پاشان دەکەوێتە داوی شێخ وەسمانی تەوێڵەو تەریقەتی لێ وەردەگرێ. لە (چۆرەو بێژاوەو بیاوێل)و ئینجا سەرشاتەی پشت قەڵای (شمێران)ی سەر سیروان دەرز دەڵێتەوە. لە ساڵی ١٨٨٢ هەر لەسەر شاتە کۆچی دوایی کردووەو گۆڕەکەی بۆتە مەزارگای شەیدایانی خۆیو شیعرەکانی.

گرنگترین بەرهەمی مەولەوی ئەمانەن:

١. الفضيلة، ٢٠٣١ دێرە شیعری عەرەبییە.

٢. العقيدة المرضية، ٢٤٥٢ دێرە شیعری کوردییە.

٣. الفوائح، ٥٢٧ دێرە شیعری فارسییە.

٤. دیوانی مەولەوی، کە شیعرەکانی تێدا بڵاوکراوەتەوە.

نموونەیەك

١. ئێـمـشەو هـەم دیـسان دەروون پـڕ خەمـەن
ئەساســـەی ماتـــەم جـــەلامان جەمـــەن

٢. نـــــەتاو دووری دڵ بـــــێ قـــــەرارەن
بینـــایی دیـــدەم جـــە خەفـــەت تـــارەن

٣. شـــریخەو گرمـــەی هـــەور دووریـــی دۆس
وەفـــەنا بـــەردەن مـــەغزو ڕەگو پـــۆس

٤. شـــەڕارەی گڕپـــەی نـــاری مـــەهجووری
کـــەردەن وەغوبـــار کۆگـــای ســـەبووری

٥. نەتاقـــەت مەنـــدەن نـــەتۆی دەروونـــدا
نـــە لـــەیلی مـــدیۆ وەلای مەجنوونـــدا

٦. یـــاخوا مـــەردەنی بـــۆ وە میهمـــانم
ئـــیتر نـــەوینوون دووریـــی یـــارانم

٧. بـــەڵکم خەلاسیم نـــەدەس دووریـــم بـــۆ
بـــەو زووخـــی زامـــان نەشـــوون وەگڵکـــۆ

(هەمووی بۆ لەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەساسە	بنچینە، هۆ، ئەگەر.
ماتەم	شین، تازیە، بەهی.
جە	لە، جەلامان: لە لامان.
جەم	کۆ، گرد، جەمەن: کۆبوونەتەوە، گردبوونەتەوە.
نە	لە، نەتاو دووری: لەتاوی دووری.
بێ قەراو	بێ ئۆقرە، بێ هەدادان.
دیدە	چاو.
تار	تاریک.
دۆس	دۆست، برادەر.
فەنا	لەناوچوون، نەمان.
مەغز	مێشک، مژی.
ڕەگ	دەماری لەش، ڕەـ.
پۆس	پێستە.
شەرارە	پڕووشک، پزیسک.
گرپە	گڵپە، کرفە.
نار	ئاگر.
مەهجووری	دووری، لێک دابڕان.
کەردەن	کردوویە.
مەندەن	ماوە.

تۆی : تۆیی، ناوەوەی، پەردەی.

مدێو : دەڕوانیٚ، بەریٚ خۆ ددەتیٚ.

وە : بە، وەلای = بەلای

مەردەنی : مردن.

بۆ : ببیٚ.

میهمان : میوان، میڤان.

نەوینون : نەبینم.

زووخ : زووخاو، کێم.

زامان : برینان، زام = برین

نەشوون : نەچم.

گلکۆ : گۆڕ، قەبر.

مەولەوی باسی خەمو خەفەتی دڵی خۆی دەکا لە شەوێکدا، چۆن بەو شەوە بەدەم خەمەوە دەتلێتەوە ولێلایی چاوی داهاتووە لەبەر گریانو لەبەر دووری دۆستەکەی مێشکو گیانی لێك هەڵوەشاوەو سەبرو قەراری لەبەر بڕاوە... تووشی نا ئومێدی هاتووە، چونکە نەخۆی تاقەتی ماوەو نە یاریش ئاوڕێکی لیٚ دەداتەوە، ئیتر لەو نا ئومێدییەدا خۆزگە بە مردن دەخوازیٚ بۆ ئەوەی لە دەست دەردی یار بحەسێتەوەو بەو زامە سەختەوە نەچێتە ژێر گل.

گرنگترین ڕەگەزی ڕۆمانتیکی لەم شیعرەدا ئەمانەن:

شاعیر شەوی هەڵبژاردووە، باسی خەفەتی خۆی لەو شەوە دەکا... شاعیرانی ڕۆمانتیك زۆرجار پەنا دەبەنە بەر شەو، کە دونیا کپ‌و بێ دەنگ دەبێ‌و هێمنی باڵ بەسەر دونیادا دەکێشێ، لەو ساتە کپ‌و هێمنەدا دەکشێنەوە ناو دونیای تایبەتی‌و ناوەوەی خۆیان‌و بیر لە ڕابردووی خۆشی تێپەڕبوو و ئایندەی خەیاڵاوی دەکەنەوە...

شاعیر باسی دوورکەوتنەوەی دەکات‌و کاریگەری ئەو دوورییە لەسەر هەست‌و هۆش‌و مێشك‌و دەمارەکانی پیشان دەدا؛ چونکە دوورکەتنەوە لەخۆشەویست یەکێکە لەهۆیە سەرەکییەکانی بەدبەختی عاشق... ئەو دوورکەوتنەوە شاعیر دەخاتە ئازارو خەیاڵات‌و وای لێ دەکا بیر لە ساتە خۆشەکانی ڕابردوو بکاتەوەو بەراوردێك بکا لەنێوان ئەوسا، کە لەگەڵ یارەکەی خەفەتی بەبا دەدا، و ئێستا، کە بەدەست ئازاری دووری یارەوە دەتلێتەوە.

٣. لەم بارە دوورنییە سەختەی شاعیر تێیدا دەژی لە ئەنجامی دووری یارەکەی تووشی سەرگەردانی‌و نا ئومێدی دەبێ. هیوای بەدیداری دۆس نامێنێ‌و ژیانیش بۆ دۆس مانای تێدا نامێنێ، چونکە دۆس‌و ژیان لای شاعیر دەبن بەیەك، ئیدی ئەو نائومێدییە دەگاتە ئەو پەڕی‌و شاعیر خۆزگە بەمردن دەخوازێ...

٤. مەولەوی وەکو هەموو شاعیرانی شێوەی گۆران پەیڕەوی کێشی بڕگەیی (پەنجەیی– خۆماڵی) کردووەو هەموو شیعرەکانی لەسەر کێشی (١٠= ٥+٥) بڕگە نووسیوە. ئەمەش کێشێکی زۆر باوی

کوردییەو تەنانەت گۆرانی شاعیر ئەمەی بەکێشی نەتەوەیی داناوە...

٥. لەڕووی سەرواوە، یەکێتی سەروای پەیڕەو نەکردووە، سەروای مەسنەوی بەکارهێناوە. ئەم سەروا مەسنەوییە بوار زێتر بۆ شاعیر دەرەخسێنێ کە درێژە بە دەربڕینی هەستی ناوەوەی بداتو وشەی باشترو لەبارتر هەڵبژێرێ.

٦. وشەکانی بەکاری هێناون زۆربەیان وشەی ڕەسەنی کوردین، ئەگەر وشەی بیانیشی بەکارهێنابێ، ئەوانەی بەکارهێناوە کە زۆرباونو هەموو کەس تێیان دەگا.

٧. وێنەو لێکچواندنو خوازەکانی زۆر باونو هەموو کەس تێیان دەگا، بەدوای دارشتنی ئاڵۆزو دوورە دەست نەگەڕاوە، هەر دەڵێی لەناو دۆستان دانیشتووەو باسی ئازارو مەینەتی خۆیانی بۆ دەکا.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- شێوەی کرمانجی ژووروو

لەشێوەی کرمانجی ژوورووش، وەکو شێوەی کرمانجی خواروو، شیعری کوردی لەنێوان هەردوو جەنگی گێتی سەدەی ڕابردوودا گۆڕانی بنچینەیی بەخۆیەوە دیو سیماو خاسیەتی نوێی وەرگرت. ئەم نوێکردنەوەیەی شیعری شێوەی کرمانجی ژووروو بەشێوەیەکی دیار لە سییەکانی سەدەی ڕابردوودا گەڵالەبوو، بەتایبەتی لەگۆڤاری هاوارو ڕوناهیو ستێر، کە مینبەری بڵاوکردنەوەی شیعری نوێی ئەو شێوەیە بوون. زۆر شاعیری کرمانجی ژووروو دەوریان لەو تازە کردنەوەیەدا

هەبوو وەکو قەدری جانو کامەران بەدرخانو جگەرخوێنو... کە وازیان لە دەستوورەکانی شیعری کلاسیزم هێناوە بەشێوازێکی نوێوە بابەتی تازەیان هێنایە کایەوە... شیعری خودی لیریکی – و شۆڕشگێڕی، لەو سەردەمەدا برەویان سەند، چونکە ڕەنگدانەوەی ڕاستەقینەی بارودۆخی ئەوسای نەتەوەیی کوردو کوردستان بوون... شۆڕشە ڕزگاریخوازەکانی کوردو ئەو نسکۆیانەی تووشی کورد بوون، دەوری سەرەکییان هەبوو لەسەر هەستو سۆزی شاعیرانو زۆریان لە ئەنجامی تێکشکانی ئەو شۆڕشانە تووشی گۆشەگیریو نا ئومێدیی بوونو زۆریشیان بەچاو ڕوونییەو دەیانڕوانییە دوا ڕۆژو بڕوایان بە سەرکەوتن هەبوو، ئەمانە هەمووی لە شیعری ئەو کاتەوە دیارە... یەکێ لەو شاعیرانەی هەر لەسەرەتاوە بەچاوێکی تازەوە دەیڕوانییە ژیانو دەوروبەرو ڕەخنەی لە کەمو کورتییەکانی کۆمەڵی دواکەوتووی کورد دەگرتو بەشەهیدەکانی شۆڕشەکانی هەڵدەگوت جگەرخوێن بوو کە پایەی لەو تازەکردنەوەیەدا زۆر ئاشکراو دیارە... بۆیە لێرەدا نموونەیەکی شیعری ڕۆمانتیکی جگەرخوێن وەردەگرینو لێکی دەدەینەوە.

جگـەر خـوێـن

ناوی شێخ مووسا کوڕی محەمەدی کوڕی مەحموودی کـوڕی عەلییـە، ساڵی ١٩٠٣ لە گوندی (حەسار)ی دەڤەری (مێردین) هاتۆتە دونیاوە.

جگەرخوێن لە خێزانێکی هەژارو نەدار بووەو هـەر زوو دایـكو بـاوکی نەماونو لەگەڵ بـرا گـەورەی پێکـەوە ژیـاون. ناچار بـووە بـەکرێکاریو نۆکەری ئیش بۆ دەرەبەگو ئاغاو دەوڵەمەندەکان بکات، ساڵی ١٩٢٠ بۆ خوێندن دەچێتە دیاربەکرو زۆر جێگا دەگەڕێ، ساڵی ١٩٢٥ کە شۆڕشـی شێخ سـەعیدی پـیران بـەرپا بـوو، و هـەرزوو سـەرکوت کرایـەوە، ئەمـە کـارێکی زۆری لـە جگـەرخوێن کـرد. سـاڵی ١٩٢٧ جگـەرخوێن ناچـاربوو جزیرەی کوردستانی تورکیا جێ بێڵێو ڕوو بکاتە سوریاو لـە (عـاموودە) نیشتەجێ بێ. کە کۆمەڵـەی (خـۆی بـوون) لـەو سـاڵەدا دامـەزرا، جگـەر خوێن یەکێ بوو لە ئەندامـە چـالاکەکانی. کـە گۆڤـاری (هـاوار) دەرچـوو یەکێ لەو شاعیرانەی بەردەوام شیعرییان تێدا بڵاودەکردەوە جگـەرخوێن بوو.

جگەرخوێن دژی ئاغـاو دەرەبـەگو شـێخەکان دەینووسـیو کـردەوە خراپـەکانی ڕسـوا دەکـردنو لەسـەر هـەژارو لێقـەوماوو زۆر لێکـراوان بـە دەنگ دەهات، بەمەوە خۆی تووشی زۆر کێشەو ناخۆشی دەکرد.

دوای شۆڕشـی (١٤)ی تـەممووزی ١٩٥٨ جگـەرخوێن هاتـە بەغداو لـە بەشـی کـوردی کـۆلیجی ئـەدەبیاتی زانکـۆی بەغـدا دەرزی دەگوتـەوە. ساڵی ١٩٦١، کە شۆڕشی کورد هەڵگیرسا، جگەرخوێن ئەگەر چی هەر لە

بەغدابوو، بەلاّم زۆر لایەنگری شۆڕشی دەکردو حکومەت لە هەڵوێستەکانی ڕازی نەبوو و فشاریان خستەسەرو ئەویش ناچار بوو ساڵی ١٩٦٣ بگەڕێتەوە سوریا. ساڵی ١٩٧٨ جگەرخوێن ڕووی کردە هەندەرانو لە سوید ئاکنجی بوو، هەر خەریکی کاری ئەدەبیو چاپ کردنی بەرهەمەکانی بوو، تا لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە سوید کۆچی دوایی کردو لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکەیان هێنایەوە کوردستانو لە قامیشلی لەناو باخچەی ماڵی خۆیان ناشتیان.

بەرهەمەکانی جگەرخوێن:

١. ئاواو دەستوورا زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٦١.

٢. فەرهەنگا کوردی، بەرگی: ١و ٢ ، بەغدا ١٩٦٢.

٣. شەش دیوانە شیعر.

نموونەی شیعری:

سەرمەستی ئەڤینم

١. ئەی هەڤالا ئەڤیندار
توو ژی وەك من بریندار

٢. کەنگی کۆ ئەم دگهین هەڤ
ب دلخوەشی ڕۆژو شەڤ

٣. گول‌و چیچەك گەش دبن
دلی داران خوەش دبن

٤. سونبول هاویر دهەژین
ئەڤ ستێرك دڕژین

٥. چیا بڵند دبن ژۆر
جهان دبت کەسکە سۆر

٦. با تێ بەسازو لیلان
تەروەندە هاویر دلان

٧. ئاڤێن گۆلا ددن پێل
ڕوێ ڕۆژێ دبت سێل

٨. تلوور کەسك‌و زەردو سۆر
ب بازکان دچن ژۆر

٩. وەکو لۆکس‌و چرا گەش
ڕۆنی ددن شەڤا ڕەش

١٠. پرگەش دبن گولێ من
تەڤ درەڤن گولێ من

١١. گـول‌و چیـچه‌ك ئـه‌زو تـوو
قـازو ئـۆرده‌ك ئـه‌زو تـوو

١٢. هـه‌ردوو ڕه‌وشـا ڤـێ ژینـێ
ده‌نگـــێ ســـازا ئـــه‌ڤینێ

★★ ★★ ★★

(له‌سه‌ره‌تاوه‌ هه‌شت دێڕی بۆ له‌به‌ركردن)

لێكدانه‌وه‌ی وشه‌كان:

هه‌ڤاڵ	:	دۆست، براده‌ر، هاوڕێ.
ئه‌ڤیندار	:	خۆشه‌ویست، عاشق.
كه‌نگی	:	كه‌ی، چ كاتێ.
دگهین	:	ده‌گه‌ین.
هه‌ڤ	:	یه‌كتر.
چیچه‌ك	:	كولۆوكی پشكووتوو.
هاویر	:	له‌هه‌ر چوارلا، له‌ده‌وره‌، نكال، ته‌ره‌ف، لا، بلاو.
ستێرك	:	ئه‌ستێره‌، گۆلاو.
دبت	:	ده‌بێت.
تێ	:	دێ.
ساز	:	گۆرانی، ئاواز.
لیلان	:	ده‌نگی باكوت، هاشه‌و هاڕه‌ی با به‌ به‌فره‌وه‌.

تەروەندە	:	چتی نایاب.
پێل	:	شەپۆڵ.
سێڵ	:	ساج.
تلوور	:	تەیروتوار، باڵندە.
بازك	:	بازدان.
لۆكس	:	چرای گاز.
ڕۆنی	:	ڕۆناكی.
پڕ	:	زۆر.
تەڤ	:	هەموو.
دڕەڤن	:	دەڕۆن.
كول	:	خەمو كەسەر.
ئۆردەك	:	مراوی.
ڕەوش	:	شێواز.

جگەرخوێن لەم شیعرەدا، بەشێوەیەكی ڕۆمانتكیانە باسی پەیوەندی خۆیو ئەڤیندارەكەی دەكا، كە ئێستا لەبەر ئەوەی لێك دوورن، دڵبریندارن، واتە بەئێشو ئازارو خەمو خەفەتن، حەسرەت بۆ ئەو ڕۆژە دەخوازن كەبە یەك دەگەن... هەر كاتێ ئەوان بەیەك بگەن، دونیا سەراپا دەگۆڕێ، هەمووی دەبێ بە خۆشیو شادی، ئەو خۆشییەش لەم دیمانانە دەردەكەوێ: گەشانەوەی گوڵو كولووك، دەركەوتنی سونبولو ستێرك، هەڵكشانی چیا، هاژەهاژی با، شەپۆڵدانی گۆمو

سوورهەڵگەڕانی خۆرو بازبازێنی تەیرو تلوور... ئەوسا لەسایەی ئەم دیمەنە جوانانەی سروشت، کە بەیەک گەیشتنی شاعیرو ئەڤیندارەکەی جوانتری کردوون، ئەوو ئەڤیندارەکەی دوو بەدووبەیەکەوە وەکو گوڵو کولووک بەدەم یەکتر دەشنێنەوەو وەکو قازو مراوی لەگەڵ یەکتر دەلەنجێنەوەو هەردووکیان دەبن بە ڕەوشی ژیانو دەنگی سازی ئەوین.

گرنگترین ڕەگەزی ڕۆمانتیکی لەم شیعرەدا ئەمانەن:

١. شاعیر خۆیو هەڤاڵەکەی هەردووکیان بریندارن، برینداری دەردی جودابوونەوە، ئەمەش شاعیری تووشی ئازارێکی وا کردووە دونیای لەبەرچاو خستووە، وتەنیا بە گۆڕینی ئەم حاڵەتی جیابوونەوەیە، شاعیر دەگەڕێتەوە سەرباری ئاساییو دونیای لەبەرچاو جوانترو گەشتر دەبێ.

٢. یەکێ لە سیماکانی تری ڕۆمانتیکی کە لەم شیعرەدا بەدی دەکرێ وەسفی سروشتو جوانییە. شاعیری ڕۆمانتیک هەمیشە بەدوای جوانیدا عەوداڵەو ئەو جوانییە لەهەموو وردە دیمەنێکی سروشتدا دەبینێ کە لەبەر چاوی گەورە دەبنو هەموو گیانی دادەگرن...ئەم جوانییەش لەم دیمەنانە دەردەکەون:

گەشانەوەی گوڵو کولووک، هەژانی سونبول، بەرزبوونەوەی چیا، کەسکو سۆربوونی دونیا، هاژەهاژی (با)، شەپۆڵدانی گۆماو، سوورهەڵگەڕانی خەپڵەی خۆر، زێدەڕەوییان تێدا کراوە، ئەویش

بـەهۆی بەیـەك گەیـشتنی دوو هـاوڕێ ئـەم تـارای جوانییـەیان بەسەرداهاتووە.

٣. شاعیر دەرمانی دەردی دڵی خۆی لـەو سروشـتە جوانـەوە دەبینـێ، کە ئەم هەموو دیمەنانە شەوی تاریکی بۆ ڕۆشـن دەکەنـەوەو دەردو کەسەریو خـەمی دڵـی دەرەوێننـەوە. دیسان باسـکردنی شـەو کـە هێمای تاریکیو نا ئومێدییە سیمایەکی تـری ئـەو ڕێبازەیـەو شـاعیر بەدیمەنە گەشەکانی سروشت ئەو شەوە تاریکە ڕووناك دەکاتەوە.

٤. ئومێـدی شـاعیر لـەوە بەرجەسـتە دەبـێ کـەخۆیو هەڤاڵەکـەی لەسـایەی ئـەو سروشـتە گیانبەخـشەو دوور لەخـەمو کـولو کۆڤـان باوەش بەیەکدا بکەن وەکو گوڵو کولووك بەدەم یـەکتر بشنێنەوەو وەکـو قـازو مـراوی بەلەنجـەولار بـێنو بـڕۆن... لـە کۆتایـشدا هـەردووکیان دەبـن بـە ڕەوشـی ژیـانو سـازو ئـاوازی ئـەڤینو خۆشەویستی.

٥. لـەڕووی ڕووخـسارەوە شـیعرەکە هـەمووی بـە کێـشی بڕگـەیی (پەنجـەیی- خۆمـاڵی) نووسـراوە، (١٠= ٥+ ٥) بڕگەیـە. ئەمـەش یەکێکە لە کێشە هەرە باوەکانی شیعری کوردی.

٦. شاعیر بە سـەروای مەسنەوی شیعرەکەی هۆنیوەتـەوە، واتـە هـەر دێڕێـك لەتـەکانی هاوسـەروانو پەیوەنـدی سـەروا سـازییان بـە دێڕەکانی دیکەوە نییـە. دیسان ئەمـەش لەسـەروا هـەرە باوەکـانی شـیعری کوردییـە. داسـتانە درێـژەکانو چـیرۆکە شـیعرەکانو

هۆنراوەی فۆلکلۆری ڕەسەنی کوردەواری هەمووی بەم جۆرە سەروایە نوسراوە.

٧. وشەکانی، هەمووی وشەی کوردی پەتیو ڕەسەنو شاعیر خۆی لەبەکارهێنانی وشەی بیانی دوور خستۆتەوە.

٨. دارشتنی ڕستەکان ڕەوانو بێ گرێو گۆڵو ڕستەی سووکو کورتی بەکارهێناوە، ئەمەش شیعرەکەی ئاسانتر کردووەو هەموو کەس خۆشی لە خوێندنەوەی وەردەگرێو پێیەوە ماندوو نابێ.

ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی (جاران)

لەزرووفی تایبەتی کوردی یەکێتی سۆڤێتی جاراندا، ئەدەبیاتی تازەی کوردی سۆڤێتی لەسەر بناغەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی دامەزرا. گەشەسەندنی ئەو ئەدەبییاتە شان بەشانی لێکۆڵینەوەو سوود بینین لە داستانی دەوڵەمەندی میللی ڕۆیشتو، بوو بەیەکێك لە نیشانە ئاشکرا بەرزەکانی پلەی گەشەسەندنی ڕۆشنبیری کوردی یەکێتی سۆڤێت. بەم جۆرە گەلێك بەرهەمی ئەدەبی وایان نووسی کە ناویان لەمێژووی ئەدەبی کوردی ئەم سەردەمەدا تۆماربکات لەمانە: عەرەبی شەمۆ، حاجی جندی، ئەمینی ئەبدال، وەزیری نادر، جاسمی جەلیل، موسەیی ئاخوندۆڤ ، یوسفی بەکۆ، باخچۆیی سلۆ... هتد دیارن.

لەناو نووسەرانی کوردی یەکێتی سۆڤێتدا، عەرەبی شەمۆ هەر ئەوە نییە کە لە یەکێتی سۆڤێتدا ناوبانگی هەبێت، بەڵکو لەدەرەوەش ناوبانگێکی زۆری هەیە. عەرەبی شەمۆ دەستی بەنووسینی گوتار کرد لەبوارە جیاجیاکانی کاروباری ڕۆشنبیری کوردیو ژیانی کۆمەڵایەتی لەو گوندانەی کە کوردی ئێزدی لێ نیشتەجێبوون، هەروەها لەبواری ئەدەبو ئامادەکردنی ڕۆژنامەی (زاریا فوستوکا- کازیوەی ڕۆژهەڵات) کاری کرد. نووسینەکانی عەرەبی شەمۆ بەزمانی ڕووسی بوون، چونکە ئەم نووسینانە بۆ ئەو زاناو ڕۆشنبیرو ڕۆژهەڵاتناسانەی ئەورووپی بوون کە گرنگیێکی تایبەت دەدەنە لێکۆڵینەوەی کوردی بەشێوەیەکی گشتی.

یەکێك لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی کە چیرۆکی (شڤانی کورد)ەو سروشتی (ئەفتۆبیۆگرافیا- مێژووی ژیان)ی هەیە، هەر لە سالانی (سیی)دا بەکوردی بلاوکرایەوەو زوو بەزوو کرا بە ئەرمەنیو ڕووسیو ئەلمانی. لە سالّی (١٩٥٧)دا بەزمانی گورجی بلاوکرایەوەو پێش ئەوەش کرابوو بە فڕەنسی. گورجو گۆلیی ئەدەبی (عەرەبی شەمۆ) هەر لە سەرەتاوە دیاربوو، (شڤانی کورد)و (کوردی ئەلەگەز)[1].ی لەبەرهەمە کۆنەکانی کوردی ئەرمەنستانی سۆڤێتین.

لەم دوو بەرهەمەدا نووسەر ڕاستگۆیانە نەخشەی ژیانی زەحمەت کێشانی یەکێك لە ناوچەکانی کوردنشین دەکێشێتو سەختی ئەو ژیانە لە ژێر دەسەلاتی کۆندا پیشان دەداتو وێنەی ڕەنج خوران دەکێشێتو ئەوەشمان پیشان دەدات کە چۆن ئەو ڕەنج خۆرو کۆنە پەرستانە لەسەرەتای دامەزراندنی ڕژێمی سۆشیالیستدا دەبوونە بەربەستی جێنشین بوونی کوردانی کۆچەر. لەم دوو چیرۆکەدا تەواو پەیدابوونی شارەزاو کادری کورد بەدی دەکرێت. عەرەبی شەمۆ لە سالّی (١٩٣١)دا یەکەم چیرۆکی سەر شانۆی خۆی بەناوی (کۆچاکیْ دەرەڤین- خوا پەرستی درۆ)وە بلاوکردەوە، لەوێدا پەردە لەسەر پاشماوەی پروپووچو بیری کۆنەپەرستی لەناو کورددا بلاو، هەلّدەمالّێت.

هەر لەم سالانەدا عەرەبی شەمۆ بە نووسینو بە وەرگێڕان گەلێك نامیلکەی سیاسیو هۆشیارەکەرەوەی بۆ کوردی سۆڤێتی دەرکرد.

---

(١) ئەلەگەز: چیایەکی کوردنشینە لە ئەرمەنستانی سۆڤیتی.

کورتەیەك لەژیانی (عەرەبی شەمۆ)

ئەم نووسەرە بلیمەتە ناوی (عەرەب)ە کوڕی (شێخ شەمۆ)ی شێخ (شامیل)ە لە بنەماڵەیەکی کوردی یەزیدییانە لە ساڵی (١٨٩٥)دا لە گوندی (سووسر) لە ناوچەی (قارس)لەدایك بووەو سەختی ژیانی دیوەو لەهەموو مەیدانێکی ژیاندا تێکۆشەرە. ئەگەر سەیری تۆماری بەرهەمو نووسینەکانی بکەین، لەپاڵ ئەوانەدا کە باس کراونو لەپاڵ گەلێك گوتاروناملکەی سیاسیو کۆمەلایەتیو زمانەوانیدا ئەم بەرهەمە ئەدەبیانەی تریش دەبینین:

١. ڕەبەن[١]، ١٩٣٠ (چیرۆکێکی سەر شانۆیە).

٢. بەربانگ[٢]، ١٩٥٧.

٣. ژینا بەختەوەر، ١٩٥٩.

٤. کوردی ئەرمەنستان، ١٩٦١ (سیناریۆیە بۆ سینەما).

٥. دمدم، ١٩٦٦ ئەمەش ڕۆمانێکی[٣] گەورەیە لە چیرۆکی ڕووداوو مێژووی قەلای دمدمەوە وەرگیراوە.

٦. حەکایەتی کوردی ناو خەڵك، ١٩٦٧.

٧. کۆمەڵێك لەبەرهەمەکانی کۆکراوەی عەرەبی شەمۆ ١٩٦٩.

---

(١) ڕەبەن: هەژار.

(٢) بەربانگ: بەیانی.

(٣) ڕۆمان: چیرۆکی درێژ.

ئەگەر عەرەبی شەمۆ بە بەرهەمترینو بەناوبانگترین نووسەری کوردی سۆڤێتی بێت ئەوا حاجی جندی، جاسمی جەلیل، ئەمینی ئەبدالّ، موسەیی ئاخۆندۆڤ، باخچۆیی سلۆ، قاچاغی مراد،... هتد بە شاعیرو نووسەر ناویان دەرکردووەو خزمەتێکی زۆری زمانی کوردیان کردووە. هەروەها بە کۆکەرەوەی سامانی دەوڵەمەندی فۆلکلۆری نەتەوەی خۆیان بەناوو دەنگن. دەبێت ئەوە ڕەچاو بکەین کە گەورەتر کار بۆ تۆمارکردنی فۆلکلۆری کوردیو وەرگێڕانی بە ئەرمەنیو ڕووسی لە یەکێتی سۆڤێتدا بووەو لەلایەن زانایانی ئەم وڵاتەوە بووە.

حاجی جندیو ئەمینی ئەبدالّ خەباتێکی زۆریان لەڕێگای بووژاندنەوەی زمانی کوردی لە وڵاتی سۆڤێتدا کردووە. بەهۆی نووسینەکانییەوە نەتەوەی کوردیان بە گەلی سۆڤێتیو گەلانی تر ناساندووە. هەروەها بە هاوکاری یەکتر چیرۆکی (لازۆ)یان لە ئەرمەنییەوە وەرگێڕایە سەر کوردی، یەکێك لە پلە گرنگەکانی گەشەسەندنی ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی بە بڵاوکردنەوەی کۆمەڵەی (فۆڵکلۆری کوردی) دەست پێ دەکات کە لەساڵی (١٩٣٦)دا لە یەریڤان چاپکراوە، لەم کۆمەڵەیەدا گەلێك باسی وەك خۆشەویستیو باری خێزانی کوردو حاڵی ژنانو دەسەڵاتی سەرتیرەو خاوەن دەسەڵات، جێگەی شیربایی[1]. لە ژیانی خێزاندا، میوانداری، ئازایی، کوردان... هتد، ڕەنگی داوەتەوە.

---

(١) شیربایی: قەلەن، مەق.

لە ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی ئەم سەردەمەدا دەنگی شیعری لیریك[1] و بابەتی داستان ئامێز دیارە. لە بەرهەمێکی حاجی جندیدا کە ناوی (شاریێ) بوو، باسی یاسای بە شوودانو شیربایی دەکرد کە تا سەردەمی شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە چیاکانی پشت قەفقاسدا لەناو نەوەی کۆندا مابوو. لەو بەرهەمەدا نارەواییو سەختی پەیڕەوی کۆن بەڕوخسارێکی هونەرمەندانە دەربڕاو بوو. ئادگاری[2]، (شاریێ) کە قوچی قوربانی دەستی شیربابییە بەرامبەر بەو باوکە پیرەی کە بە دەستی خۆی کچە خۆشەویستەکەی بەرەو مەرگ دەبات، هاوارێکە بەرامبەر بەو ڕەفتارە کۆنە. شاعیر زۆر سادە باسی ئازاردانی کچو بەزۆر بە شوودانی دەردەخات کە ئەمە لەکۆندا سەرەنجامی هەموو کچێکی کورد بووە.

ئەدەبیاتی گەلانی سۆڤێتی دەوروپشت کاریان کردووتە سەر ئەدەبیاتی تازەی کورد. لە بەرهەمی تازەی نووسەراندا باسی مەسەلەکانی ئەم چەرخە دەبینین، وەك ئەوەی لەو کۆمەڵە شیعرەدا دیارە کە ناونراوە (شاعیرانی کوردی سۆڤێتی، یەریڤان، ١٩٥٦) یا لە کۆمەڵەی (ڕێگای نویێ)دا (تبلیس ١٩٥٨) یا لەکۆمەڵە هۆنراوەی شاعیری کورد باخچۆیی ئیسکۆدا (تبلیس ١٩٦١) دیارە. دەستەی کۆنی شاعیرانی کوردی سۆڤێتی پێکەوە کۆمەڵە هۆنراوەیەکیان دەرکرد کە شیعری ئەمینی ئەبداڵو یوسفی بەکۆو جاسمی جەلیلو حاجی جندیو

---

(١) لیریك: هەست بزوێن، سۆزی.

(٢) ئادگار: دیمەن

وەزیری نادری تێدا بووە. پاش ئەوان شاعیرانی کوردی گورجستان کۆمەڵە هۆنراوەیەکیان چاپکرا کە بریتی بوو لە بەرهەمی جەلیلی ئاجۆ، ئادۆی جەنگۆ، مۆرۆی مەمەد، قاچاغی مراد، باخچۆی سلۆ.

لەپاڵ ئەو باسەنەدا کە لەئەفسانەی خەڵکەوە وەرگێراون، هەروەها ڕەنگدانەوەی ڕووداوی ژیان تەواو ئەم شیعرانەیان وا لێ کردووە کە لە ژیانی کوردی سۆڤێتیدا ڕەنگدانەوەی ژیانی تازەو کوردی ئەرمەنستان بەشێکی زۆری لەشیعری ئەمینی ئەبداڵو ئادۆی جەنگۆو عەزیزی سلۆی بەرکەوتووە. هەر وەك جەردۆی گەنجۆ لە چیرۆکی (گوندی تازە)دا تابلۆی پایزی ئەڵەگەزمان بۆ دەکێشێت لە هەمووی بەرهەمی کۆنو تازەی شاعیرانی کوردی سۆڤێتیدا لە پاڵ هەموو ئەو باسانەدا کەوتراون، سۆزێکی تایبەتی خۆشەویستی نەتەوەی کورد دەبینێت. سۆزی کوردێکی خۆ بە مێژوو و سەرفرازیو ئازایی خەڵکەوە بەستوو، سۆزی کوردێك کە هەست بە هەموو ڕابواردوو و ئێستای ژیانی کورد بکات.

ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی نەوەیەکی تازەی لە شاعیرو نووسەر پێگەیاند، لەوانە: میکایلی ڕەشیدو قاچاخی مرادو عەزیزی سلۆو عەتاری جەردۆو کارلینی چاچانو شکۆی حەسەنو ئۆردیخانی جەلیلو چەند شاعیری تر کە بەردەوام کۆمەڵە شیعریان لە تبلیسو یەریڤان چاپ دەکرا.

لەم ساڵانەی دواییدا بەرهەمی نووسەرو شاعیرانی کورد بەژمارەیەکی زۆر لە گەلانی یەکێتی سۆڤێت ڕاگەیەندرا. ئەمەش لەڕێی وەرگێڕانە سەر ڕووسیو گورجیو ئەرمەنیو ئازەربایجانیو زمانانی ترەوەیە. هەروەك

نووسەرو شاعیرە کوردەکان وایان کرد کە گەلی کوردی سۆڤێتی بەزمانەکەی خۆی بەرهەمی تۆلستۆیو پوشکینو لێرمەنتۆڤ و کریلۆڤ و شاعیرو نوسەری تر بخوێنێتەوە.

ئەگەر تاقە ڕەخنەیەك لە شاعیرانی کوردی سۆڤێتی بگیرێت ئەوەیە کە شاعیرەکانیان بەهۆی ئەو ڕەوشە مێژووییەوە کە باسمان کرد، لەسەر بناغەی پتەو وڕەنجی سەدان ساڵی ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی دانەمەزراوە، لەبەر ئەوە زۆرجار ساکارییو سادەیی لەزمانو دەربڕیندا دەبینرێتو ئەو پێزو چێژەی ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی تێکەڵ بە بناغەو ڕەگەزەکانی ئەو شیعرانە نەبووە. ئەمە بۆ شیعر، بەڵام لە چیرۆکدا ئەوا ڕەوشی ئەوانو پێشکەوتنی وڵاتەکە وای کردووە کە گەلێك ڕەگەزی هونەری چیرۆك نووسینی ڕۆژئاوا تێکەڵ بە بەرهەمی چیرۆکیان ببێتو شتێکی تازەو بە نرخ بێتە کایەوە.

ئەم باسەی خوێندتان، باسێکی مێژووی ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی بوو، بەڵام ئەگەر بمانەوێ هەموو چالاکی ڕووناکبیریو کەلچەری کوردی سۆڤێتی باس بکەین، ئەوا لەپاڵ ئەوەدا کە باسی شاعیرانی لاوو ئەم سەردەمەی ئەو وڵاتە پێویستە. دەبێت لای گەلێك باسی تر بووەستین کە هەریەکیان پیشاندانو لێکۆڵینەوەی زۆریان دەوێت وەك:

١. پەیدابوونو بەرەو پێش چوونی کتێبی قوتابخانە.

٢. ڕۆژنامەگەرییو ڕۆڵی ڕۆژنامەی (ڕێیا تازە).

٣. زمانەوانییو لێکۆڵنەوەی زمانی کوردی.

٤. فۆلکۆری کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوە.

٥. دەستنووسی کوردی کۆنو لێ وردبوونەوەی وەرگێڕانو چاپکردنی.
٦. نووسینەوەی مێژووی کوردو لێکۆڵینەوەی.

لەمانەو چەند مەیدانی تردا گەلێك ناوی درەوشەدار دەبینین کە هەریەکەیان وانەی تایبەتیان دەوێت. بەڵام وەك دەزانن باسەکەی ئێستامان بەشێوەیەکی کورت بۆ ئەدەبیات تەرخانکراوە.

یەکێك کە بیەوێت دەتوانێت لە زۆر سەرچاوەدا بەدوای ئەم باسانەدا بگەڕێت.

دواشت کە دەبێت بووترێت، ئەوەیە کە ئەم بەرهەمانەی باسمان کردن، هەموو لە بنەڕەتدا بە کرمانجی ژووروو نوسراونو شتێکی تێکەڵ لە بەشی (هەکاریو بۆتانو بایەزیدی) ئەو دیالێکتەیە. بەڵام بەرەو پێش چوونی تایبەتی وای کردووە کە لەبناغەی کلاسیزمییەکەی کرمانجی ژوورەوە دووربنو لەجیاتی عەرەبیو فارسیو تەنانەت تورکیش زاراوەی تازەی زمانی تری تێکەڵ ببێت. لەگەڵ ئەوەشدا بەتایبەتی لەپاش شۆڕشی چواردەی تەمموزی (١٩٥٨)ی عێراقەوە، ڕوناکبیرانی کوردی سۆڤێتی، چ بۆ خۆیانو چ لەبەر هەمیاندا لە گەشەسەندنی ئەدەبیاتی کوردی عێراق دانەبڕاون.

ئەم باسە بە دەستکارییەوە لە پەرتووکی
زمانو ئەدەبی کوردی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی وەرگیراوە
دانانی (د. عزالدین مستەفا)و هاوڕێکانی، چاپی دوازدەهەم.

جاسمیٚ جەلیل

هۆزانڤانو نووسەرو چیرۆك نووس جاسمیٚ جەلیل لە ساڵی ١٩٠٨ لە گوندی (قزیلقۆڵی)ی سەر بەشارۆچکەی (دیگۆریٚ) قەزای (قەرسیٚ) لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران لەدایکبووە. لە تەمەنی (١٠) ساڵیدا (٤٠)تا (٥٠) کەس لە بنەماڵەکەیان دەکەونە بەر هێرشی تورکانو هەموویان دەکوژرێن، تەنیا جاسمی جەلیل نەبێت کە ئەو کاتە، واتە لەکاتی هێرشەکە لەچیای شوانی بەرخان دەبێت. لەماوەی ژیانیدا زۆر ناخۆشیو تاڵیو بێکەسی دیوە، ماوەیەك لەگەڵ هەزاران منداڵی بیٚ چاودێری دیکەی کوردو ئەرمەنی وەك خۆی، لە خانەی هەتیواندا دەژیت. لەشاری (باکۆ) دەست بە خوێندن دەکاتو لەبەر زیرەکی ڕەوانەی خوێندنی باڵای لەشکری لەشاری (تەفلیس) دەکریٚ.

لە تەمەنی (٢٣) ساڵیدا جاسمی جەلیل دەست نیشان دەکرێت بۆ خزمەتکردنی بزاڤی ڕۆشنبیری کوردی لەوڵاتانی ئەرمینیا، ئازەربیجان- گورجستان کە دەرفەت بەخوێندنو نووسینی کوردی بە ڕێنووسی لاتینی دراوە ئەمەش وەك ناوەندێکی ڕەوشنبیری بووە بۆ پێگەیاندنی قوتابی کوڕو کچی کوردو لە هەموو کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەتی ڕوویان لیٚ دەکرد. لە ساڵی ١٩٣٢ جاسمی جەلیل دەبێتە بەرپرسی سەرەکی ئامادەکردنو چاپکردنی کتێب بەزمانی کوردی، لەساڵی ١٩٣٨- ١٩٤١ لە یەریڤاندا لە ئەنستیتۆی نێو دەوڵەتی (کۆلێژی زمانەوانی) زمانو ئەدەبیات دەخوێنیٚو بەسەرکەوتوویی دەردەچێت.

پاشان بۆ ماوەی (٣) ساڵان لە ئەنستیتۆی (ماف) دەخوێنێو دیبلۆمی دووەمی خوێندنی باڵا وەردەگرێت ماوەیەك دەبێتە مامۆستای زمانی کوردی لە قوتابخانەی لەشکری تایبەت لە ڕووسیا. ژیانو خەباتی ئەم کەڵە ڕۆشنبیرە زۆر بەنرخ بوو ناوی جاسمی جەلیل وەك ڕۆشنبیرو شاعیرێکی کورد لەوڵاتانی ئەرمەنستانو ڕووسیاو ئۆکرانیا ئاماژەی پێدراوە. لەساڵی ١٩٦٣ بۆتە ئەندامی یەکێتی نووسەرانی سۆڤیەتو زۆرجاران بۆتە نوێنەری یەکێتی نوسەران لە کۆنفرانسو کۆنگرەکانی مۆسکۆ لە بواری هونەریشدا جاسمی جەلیل توانی (٧٠٠) گۆرانیو ئاوازی کوردی لە رادیۆی یەریڤان تۆمارو بڵاوبکاتەوە، ئەمەش وەك بناغەیەکی پتەو زێڕینی کورد بوو بۆ پێشکەوتنی مۆسیقاو هونەری کوردی. جاسمێ جەلیل یەکێك بوو لەو کەسانەی کە بناغەی ئەدەبیاتی کوردی لە سۆڤیەت دایناوەو زۆربەی شیعرەکانی ئەم شاعیرە کراون بە ڕووسیو لە ڕێگای ڕۆژنامەکانی (پراڤدا)و (ئەزڤیستیا) چاپو بڵاودەبوونەوە. جاسمێ جەلیل باشترینو نایابترین بەرهەمی بێگانە بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێراوە بۆ ئەوەی خوێندەوارانی کورد سوودی لێ وەربگرن.

جاسمی جەلیل وەك کورد پەروەرێك لەکاتی کیمیا بارانکردنی شاری هەڵەبجە وەك کوردێکی بریندار لەڕێگای نامەیەکی کراوەدا بۆ سەرۆکی ئەو کاتەی سۆڤیەت داوا لە حکومەتو سەرکردایەتی سۆڤیەت دەکا هەڵوێست نیشان بدەن سەبارەت بەم کارەساتەی هەڵەبجە. جاسمی جەلیل (٧٠) حەفتا ساڵی پڕ لە تێکۆشانو ماندووبوونو شەونخونی لە

پێناوی بەرەو پێش بردنی ئەدەبو ڕۆشنبیری کوردی لە سۆڤیەتی جاران بەو پەڕی دڵسۆزیو لێهاتوویی کاری تێدا کردووە، لێزانیو شارەزایی ئەو مرۆڤە هەموو دەرگایەکی هونەرو ئەدەبو ڕۆشنبیری گرتۆتەوە، بەڵام بەداخەوە ئەم مرۆڤە بلیمەتە لەساڵی ١٩٩٨ بەبێ دەنگی ماڵاوایی لێ کردینو ئەستێرەیەکی دیکەی ڕۆشنبیری فەرهەنگی کوردی کوژایەوەو لە گۆڕستانێك لەنزیکی شاری یەریڤان نێژراوە. ئەم بەرهەمانەی کە جاسمێ جەلیل بۆمانی بەجێ هێشتوون (ڕۆژێن مـن، کەلامێ چیا، ئودا کوردا، زۆزان). ئەمەش یەکێکە لە شیعرەکانی جاسمێ جەلیل بەناوی:

حوبیا شڤان

١. شڤانی جاهل رۆحێ تە نازك
ڕۆحێ تە نازك وەك زارۆك بێچك
ڕۆحێ تە هەڤال، بۆی جەو کانیانە
رۆحی تە خوسیا کولیلك، کارزیانە

***

٢. شڤانێ جاهل، زانم رۆحێ تە
زمانێ عەمر، تەبیەتێ زانە
لێ وەختا ئەزم، ئەزم ل رەخ تە
دمبێی کلیتم ئەز بۆی زارێ تە

***

٣. ئـو تـو بەنـد دبـی زمـان لا لۆمـە
بەڵی فەعم دکەم ئەز ژ رۆحێ تە
بەلێ، کێم دبهێم خەبەرێ تە دوور
حەزنا فکراتە، بەحرا بی بوو حوور

★★★

٤. زانم بلــوورە، بلــوورە زارێ تـــە
سەر وی دلێزن تلی پێچی یێ تە
ســـەوتو مـــەقام لێ دبنـــە کـــانی
حوببا تـە ئۆکیـان، ئۆکیانـە ئـەینی

★★★

٥. لێ وەختا مـن راتـوو خەبـەری مەی
لێڤـــێ تـــەنازك، نـــاز درجفـــن
وەختـا بلـووری تـو کـو هەلـددی
حووب، سەوتو مەقام چەمکی دکێشن

★★★

٦. خـوو ناڤـا ل سـەر گـولو سۆسـەنا
ب ئـــەڤینتیا ئـــەو وانـــد دنـــچە
کـەرێ پـەز مووتـاج مینـا ئـەڤینا
چـێری بیردکـە، دوور تــە دچـڤە

★★★

٧. تـــەنێ مـــرازەك دلی مندانـــە
خـــازی ببوومـــا بلـــوورا دەســـتاتە
حویـــبو ئـــەڤینتیا دلێ تەدانـــە
مـــن نجانـــدا نـــاب وان تلـــی تـــە

★★★

٨. وی چـــاخی ئـــەزێ نـــەمر بمێـــنم
بـــێ منـــەت، بـــژیم مینـــا تـــەیرەوا
کـــوو ســـەر لێڤـــی تـــە تمـــێ بلـــووربم
ئـــوببم کانیـــا ســـەوتو مـــەقاما

(تەنیا چوار کۆپلە لەسەرەتاوە ژ بۆ لەبەرکردنێیە)

لێکدانەوەی وشەکان (شرۆڤەکرنا پەیڤان):

شڤان : شوان
جاهل : جەحێل، لاو
زارۆك : مندالّ
بێچك : بچووك
بۆی : بۆ
جە : جۆگە
خوسیا : ڕاهاتوو
کوولیلك : کارژۆلە

کارزیان	:	بەرخ زان
عەمر	:	هەموو ژیان
تەبیەتیێ	:	تەبیعەتی سروشت
زانە	:	دەزانێت
ئەزم	:	منم
لەرەخ تە	:	لەلای تۆ
دەبێی	:	دەڵێی
کلیتم	:	کلیم
زاریێ تە	:	دەمی تۆ، زمانی تۆ
تۆ بەند دبی	:	تۆ دەوەستیت
فەعم دکەم	:	فەهم دکەم، تیێ دەگەم
کێم	:	کەم
دبهێم	:	دەبیستم
خەبەر	:	قسە
بیێ بوو حوور	:	بیێ کۆتایی، بیێ پایان
بلوور	:	بلوێر
دلێزن	:	یاری دەکەن
تلی، پێچی	:	پەنجە، قامك
ئۆکیان	:	موحیت، ئۆقیانووس
ئەینی	:	هێمن
لێڤ	:	لێو

درجفن	:	دەلەرزن
خووناڤ	:	شەونم، ئاورنگ
ئەڤینیٚ	:	خۆشەویستی
دنچە	:	دەچیٚت
مینا	:	وەك
کەریٚ پەز	:	کارژۆلە، بەرخ
مووتاج	:	موحتاج
چیٚریٚ	:	ماوەیەك
بیرۆکە	:	لەبیردەچیٚت
دچڤە	:	دەجوولیٚت
مراز	:	هیوا
فازی	:	خۆزگە
وی چاخی	:	ئەو دەمە
تمیٚ	:	هەموو، تەوا

پەخشانی کوردی

وشەی پەخشان وەکو لەفەرهەنگدا هاتووە لەوشەی پەخش وەرگیراوە کە بەمانای بڵاودێ وەکو زاراوەش وشەی پەخشان بۆ ئەو بەرهەمە ئەدەبیی و زانستییە بەکاردێ کە نەخرابێتە قالبی کێش و سەرواو زمانی هەڵبەستەوە، ئاشکرایە یەکەم دابەشکردنی ئەدەب لەڕووی شێوەو ڕووخسارەوە، ئەوەیە کە ئەدەب دەکا بەدوو جۆر:

هەڵبەست و پەخشان: لەزۆر کۆنەوە هەڵبەست و پەخشان هەبوونەو نموونەی هەردوو جۆرمان لەسەردەمی کۆنەوە بۆماوەتەوە، ئەگەرچی لە زۆربەی ئەدەبی نەتەوەکاندا لە کۆنا پەخشان کەمتربووەو هەڵبەست زیاتربووە، بەڵام لەسەردەمی ئێستاماندا پەخشان لە هەڵبەست زیاتر بەکاردێ بۆ نووسینی هونەرە (جۆرە) ئەدەبییەکانی بەڵام ئایا هەڵبەست و پەخشان کامەیان کۆنترە؟ لەم بارەیەوە دوو ڕای جیاواز هەیە:

<u>ڕای یەکەم:</u> دەڵێ هەڵبەست لەپەخشان کۆنترە. ئەوانەی ئەم ڕایە پەسەند دەکەن بەڵگەیان ئەمەیە:

١. هەڵبەست زمانی هەست و سۆزەو لە ویژدانی شاعیرەوە هەڵدەقوڵێ، کەچی پەخشان زمانی هۆش و ژیرییەو لە مێشکەوە پێدەگا جا لەبەر ئەوەی مرۆڤ پێشتر هەست و سۆزی جولاوەو ویژدانی کەوتۆتە کار ئینجا هۆشی گەشەی سەندووەو پێگەییووەو دەسەڵاتی

بەسەردا پەیدا کردووە، بەو پێیە دەبێ هەڵبەست پێش پەخشان هەبووبێ.

٢. هەڵبەست لەبەر کێشو سەرواو ئاوازەکەی لەبەرکردنی ئاسانەو دەکرێ بە دەقی خۆی پارێزگاری بکرێ هەروا بێتە خوارێ، کەچی پەخشان لەبەرکردنی سەختترو ڕاگرتنی دەقەکەی زەحمەتترە مەگەر لە هەندێ ڕستەی کورتی سەروادارو کێشداری وەکو قسەی نەستەقو پەندی پێشینان نەبێ.

٣. لەلای هەر نەتەوەیەك کۆنترین دەقی ئەدەبی مابێتەوە هەڵبەستە نەك پەخشان، وەکو داستانی گلگامشی سۆمەریو ئەلیادەو ئۆدێسای هۆمیرۆسی یۆنانیو دراما بەناوبانگەکانی یۆنان کە هەموو بە هەڵبەست بوون.

<u>ڕای دووەم</u>: دەڵێ پەخشان پێش هەڵبەست هاتووە. لایەنگرانی ئەم ڕایە، ئەم بەڵگانەیان هەیە:

١. مرۆڤ یەکەم جار کە زمانی پژاوەو قسەی کردووە، بە ئازادی هەستو بیری خۆی دەربڕیوە، پاشان هەوڵی داوە ئەو هەستو بیرە بخاتە ناو قالبی کێشو سەرواوە، لە دونیا شتی ئازاد پێش شتی دەستوور بەند دەکەوێ، بۆیە پەخشان کۆنترە چونکە ئازادەو هەڵبەست دواتر داهاتووە چونکە بەپێی دەستووری تایبەتی دادەڕژێ.

٢. لەسەردەمی هەرە کۆنەوە پەخشان (پەخشانی سەروادار) لە پەرستگاکان بەکارهاتووەو کتێبە ئاسمانییەکانیش هەر هەموویان بە پەخشان نووسراون، جگە لەوەی نووسینی کورتی سەر دەرگاو دیواری کۆشكو قەڵا کۆنەکانو کێلی گۆڕەکان بە پەخشان بووە، بۆیە دەبێ پەخشان پێش هەڵبەست هەبووبێ.

لەم دوو ڕایە کامەیان؟ زەحمەتە مەسەلەی پێشکەوتنی هەڵبەست یان پەخشان یەك لا بکرێتەوە، بەڵام لایەنگرانی ڕای یەکەم زیاترنو بەڵگەکانیان بەهێزترن. لە کوردیشدا کۆنترین بەرهەمی ئەدەبی کە دۆزرابێتەوەو تا ئێستا مابێتەوە ئەوەیە کە بەهەڵبەست نووسراوە نەك پەخشان. دوور نییە دوا ڕۆژ دەقی هەڵبەست یا پەخشانی لەوانەی ئێستا کۆنتر بدۆزرێتەوە. ئەمەش شتێکی ترە.

جیاوازی نێوان هەڵبەستو پەخشان:

هەڵبەستو پەخشان، وەکو دوو شێوەی (شکل) نووسینی ئەدەبیی، لە زۆر لاوە جیاوازن. گرنگترین جیاوازییان ئەمانەن:

١. هەڵبەست لەویژدانو سۆزەوە هەڵدەقوڵێ، کەچی پەخشان زادەی هۆشو ژیرییە، واتە هەڵبەست لەگەڵ دڵو ویژدانی مرۆڤ دەدوێو هەوڵ دەدا بیبزوێنێ، کەچی پەخشان لەگەڵ ئەقڵو هۆشی مرۆڤ دەدوێو هەوڵ دەدا بە ژێربێژیو وردەکاری ڕاستەقینەکان بخاتە

ڕوو، هەر لەبەر ئەمەشە هەڵبەست زیاتر کەسێتی شاعیری پێوە دیارەو پەخشان کەمتر کەسێتی نووسەرەکەی دەردەخا.

٢. زمانو دەربڕین لە هەڵبەستدا ئاوێتەییە (تەرکیبی)یە کەچی لە پەخشاندا شیکارییە (تەحلیلی)یە، چونکە هەڵبەست پێویستی بە چڕی دەربڕینو کورتبڕی هەیە، کەچی پەخشان پێویستی بە شیکردنەوەو درێژە پێدانو لێکدانەوە هەیە.

٣. کێشو سەروا دوو ڕەگەزی زەقو بنجی هەڵبەستن بەتایبەتی هەڵبەستی دێرین، کەچی ئەمانە لە پەخشاندا مەرج نین، تەنیا لە هەندێ پەندو قسەی نەستەقدا سەروا هەیە، ئەویش بۆ جوانییە.

٤. لە هەڵبەستدا، زۆرجار کێشو سەروا شاعیر ناچار دەکەن ڕیزی وشەکان لەڕستەدا تێك بداو وشەکان پاشو پێش بکا، بۆیە شاعیر لێی ناگیرێ وشە لە هەر شوێنێکی ڕستەی هەڵبەست دابنێ، بەمەوە داڕشتنی ڕستەکانی ناسروشتی دەردەچن کەچی لە پەخشاندا ڕیزی وشەکان دەبێ لەشوێنی خۆی بێو، بۆیە ڕستەی پەخشان ڕەوانترو ئاساییترە لەهی هەڵبەست.

٥. نەخشەی دابەشبوونی هەریەکە لە هەڵبەستو پەخشان لەسەر لاپەڕەدا، جیایە. واتە تۆبۆگرافیای دەقی هەڵبەست جیایە لە هی پەخشان. لە شیعری کلاسیزمی هەر دێڕەی بەسەر دوو لەتدا دابەش دەبێو سەرواش بەگوێرەی جۆری هەڵبەستەکە دەگۆڕێ، غەزەلو قەسیدەو چوارینو مەسنەویو موستەزاد... هەر یەکە جۆرە سەروایەکی هەیەو جۆرە نەخشەیەك بە هەڵبەستەکە دەدا لەسەر

لاپەڕەدا، کەچی پەخشان هەمووی بەسەر یەکەوە دەنوسریێو تەنیا بە تەواوبوونی پارچەیەك، دێڕێکی نویێ دەست پیێ دەکا.

جۆرەکانی پەخشان

پەخشان بە پیێی ناوەڕۆك دەکریێ بە دوو جۆر:

١. پەخشانی هونەریی ٢. پەخشانی زانستیی.

١. **پەخشانی هونەریی**: ئەو پەخشانە ئەدەبییانە دەگریێتەوە کە هەستو سۆزی نووسەرەکەی پیشان دەدا. نووسەر لەم جۆرە پەخشانەدا لە ڕوانگەی خودیو تایبەتی خۆیەوە سەیری ژیانو کۆمەڵو سروشت دەکا. ئەم جۆرە پەخشانە خۆی لەبابەتی مەوزوعی وەکو ئابووریو زانیاری گشتیو هتد لادەدا. نموونەی پەخشانی هونەریی، وەکو وتاری ئەدەبی، چیرۆك، کورتە ڕۆمان، ڕۆمان... ئەم جۆرە پەخشانە پیێویستە شیێوازیێکی بەرزی هەبیێ، وشەکانی بژاردەبنو دارشتنی پتەوبیێ. ئەم جۆرە پەخشانە هونەرییە لەڕووی شیێوەوە دەکریێ بەدوو جۆر:

ئـ- پەخشانی سەروادار ب- پەخشانی ڕەوان

ئـ- پەخشانی سەروادار: ئەو پەخشانە هونەرییەیە کە بەشەکانی ڕستەی دوو دوو سیێ سیێ یان... هاوسەروا دەبن. ئەم سەرواداریە هەنگاویێ لە هەڵبەست نزیکی دەکاتەوە. تەنانەت هەندیێ لەوانەی باسی سەرەتاکانی هەڵبەستیان کردووە، دەڵیێن لە پەخشانی سەروادارەوە

پەرەی سەندووەو پێگەیشتووە کە لەپەرستگاکان باو بووە. نموونەی پەخشانی سەروادار، وەکو عەلائەدین سەجادی لە پێشەکی باسی مەلای جەباریدا، دەڵێ:

(پیری مەیخانەی خەیاڵ شناسان، بادە ئەنۆشێ لە جەرگەی خاسان. ڕشتەی مرواری قسەو باسیە، نەوای قومرییان وێنەی ڕازییە. بێنی هەناسەی شنەی شەماڵە، تێکەڵ بە بیری بەرزی خەیاڵە...)

(بۆ لەبەرکردنە)

لەم جۆرە پەخشانەدا، دەبێ پارچەکانی هەر ڕستەیەك سەروایان یەك بێ، جا پارچەکان لەدرێژیدا بەقەد یەك بن یان نا گرنگ نییە.

ب- **پەخشانی ڕەوان:** ئەم جۆرە پەخشانە بایەخ بە سەروای پارچەکانی ڕستە نادا، نووسینەکە بەشێوەیەکی ڕەوانو بێ گرێو گۆڵ دەڕوا. پەخشانی ڕەوان دەبێ لە تێگەیشتنی فراوانو خەیاڵێکی ئازادو داڕشتنێکی سفتو پتەوەوە هاتبێ، ئەگەرنا جێگای خۆی ناگرێ.

نموونەی پەخشانی ڕەوان وەکو شاکر فەتاح، لە (ژینی نوێ)دا دەڵێ:

(**جیهان بەرەو چاکی ئەڕوا:** لەگەڵ ئەم هەموو شەڕو شۆڕو بەدکردارییەشدا کە ئیمڕۆ لە جیهاندا ئەیبینین، من باوەڕم وایە کە جیهان بەرەو چاکی ئەڕواو دوایی هەر ئەگاتە ئەو ئامانجەی ئاواتی بۆ ئەخوازین، واتە ئەبێتە یەك خێزان لەناو یەك خانوودا، بەڵام خێزانێکی بەختیار لە خانوویەکی ناوازەدا...) (بۆ لەبەرکردنە)

ئەم پارچە نووسینە بە کوردییەکی پەتیو ڕەوان باسی لەناوچوونی شەڕو بەدکاریو سەقامگیر بوونی ئاشتیو ئاسایش دەکا. نووسینەکە وەکو ئاوی زولال بە نەرمو لووسی دەڕواو خوێنەر هەست بە هیچ گرانیو زبرییەك ناکا.

٢. **پەخشانی زانستیی**: ئەو پەخشانەیە کە بەشێوەیەکی بابەتی (موضوعی) باسی حەقیقەتەکانی زانست دەکا، هەر زانستێك: بیرکاری، فیزیا، کیمیا، جوگرافیا... هتد. زمانی ئەم جۆرە پەخشانە دوورە لە خوازەو دووبارەکردنەوەو هونەری ڕەوانبێژی تر. ئەم جۆرە پەخشانە ناکەوێتە ژێر کاریگەری هەستو سۆزی نووسەرو هەستو سۆزی خوێنەر نادوینێ. بەبێ لایەنیو بە یارمەتی کۆمەڵە زاراوەیەکی تایبەتیەوە بە دەربڕینێکی ورد، زانست شی دەکاتەوە.

نموونەیەك بۆ پەخشانی زانستی وەکو مەحموود نوری قەرەداغی لە باسی کۆمپیوتەردا دەڵێ:

(مێشکی ئەلکترۆنی پێك هاتووە لە ژمارەیەکی گەلێ زۆر لە بەربەستەی (صمام) ئەلەکترۆنی یان ترانسستەرو لە پارچەی زۆر وردی ئەلەکتریك کە کۆمەڵ کۆمەڵ داڕێژراونو کۆکراونەتەوە. زمانی ئەم ئامێرە لە وشەی (بەڵێ- و - نەء) پتری نیە، بە مانای زانیاری ئەلەکتریك، تەزووی ئەلەکتریك (بڕوا)و (نەڕوا) و هیچ جۆرە ئامانجێك ناداتە دەست ئاگادارو سەرپەرشت نەکرێت...) (بۆ لەبەرکردنە)

لێرەدا، نووسەر بایەخی بەهەڵبژاردنی وشە نەداوە، زمانی خوازەییو ڕەوانبێژی بەکارنەهێناوە، تەنانەت هەوڵی نەداوە، ڕستەکانیشی

ئەوەندە تۆکمەو ڕێك بن، چونکە گەیاندنی زانیاری لەلای ئەو لەسەرووی هەموو شتێکەوەیە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی لێ دەگیرێ کە دەیتوانی هەر بەو وشانە ڕستەی ڕێكو پێکتر دروست بکاو ئەگەر نەختێ وشەکانی پاشو پێش بکردایە، هەندێ ڕستەی ڕەسەنتر دەردەچوون.

هونەرەکان (ژانراکان)ی پەخشان:

هونەرەکانی ئەدەب، بە هەردوو شێوەی هەڵبەستو پەخشانەوە، لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ زۆر گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، لە گەشەسەندنی ئەدەبی جیهاندا، هەندێ هونەر شکلیان گۆڕاوە وەکو دراما کۆنەکان هەموو بە هەڵبەست نووسراون، کەچی ئێستا دراما بە پەخشان دەنووسرێ، یان هەندێ هونەر دەوریان بەسەر چووەو ئێستا پێیان نانووسرێ وەکو داستانی پاڵەوانێتیو دڵداری، هەندێکی تر تازە داهاتوونو تەمەنیان لە چەند سەدەیەك زیاتر نییە وەکو کورتە چیرۆكو کورتە ڕۆمانو ڕۆمان، جگە لەوەی ڕۆژنامەگەری زۆر هونەری تازەی هێنایە کایەوەو گەشەی پێدان وەکو وتاری ئەدەبیو بیری ڕاگوزاریو گاڵتەو گەپو... ئەمانە هەندێکن لەو هونەرانەی بە پەخشان نووسراون:

هەقایەت (بە هەموو جۆرەکانییەوە)، ئەفسانە، وتاری ئەدەبی، خوتبە، کورتە چیرۆك، کورتە ڕۆمان، ڕۆمان، شانۆگەری، ژیننامە، بیری ڕاگوزاری (خاطرة)، لێکۆڵینەوەو ڕەخنەی ئەدەبی، نامە، وتووێژ، گاڵتەوگەپ، پەندی پێشینان...

هەریەکە لەم هونەرانە، لەکورددیدا مێژووی پەیدابوونو گەشەسەندنی خۆی هەیە، هەر یەکە دەستوورو شێوازی نووسینی خۆی هەیەو هەر یەکە جۆری تایبەتی خۆی هەیە. لە شوێنی خۆیدا باسیان دەکرێ.

سەرەتای سەرهەڵدانی پەخشانی کوردی:

لە کوردیشدا، لەو میراتە ئەدەبییەی بۆمان ماوەتەوە، هەڵبەست کۆنترەو پەخشان بە قەد ئەو کۆن نییە.

کۆنترین پەخشانی کوردی کە تا ئێستا دۆزرابێتەوەو لەبەر دەستدابێ کتێبەکەی عەلی تەرماخییە کە لەساڵی هەزاری کۆچیدا (١٥٩١– ١٥٩٢ز) لە ژیاندا بووە. کتێبەکەی لەبارەی ڕێزمانی عەرەبیو فارسیو کوردییە.

کتێبەکە لەئەسڵدا دوو ناوی بۆ داندراوە:

- هذا كتاب عبارة على ترەماخی
- هذا كتاب صرف لسان كردی

کتێبەکە پێشەکییەکو سیو یەك (فصل)ە. چواردە فەسلی پێشەوە لەبارەی ڕێزمانی عەرەبییەو شازدە فەسلەکەی دوای ئەو لەبارەی ڕێزمانی فارسییەو لە کۆتایی زۆربەی فەسلەکاندا هەمان بابەتی لە کوردیشدا باس کردووە. فەسلی کۆتایش بووە بە (خاتمة).

زمانی نووسینەوەی کتێبەکە کوردییەکی پڕ وشەو دەستەواژەی عەرەبییە. ئەو زمانەیە کە مەلاکانی کوردستان لە حوجرەکاندا دەرسی عیلمو شەرعیان پێ دەگوتەوە.

ئەمەش نموونەیەك لە پەخشانی تەرەماخی:

- فەسل د. بەحسا فیعلا موزاریعدایە: د زمانیٚ کورمانجیدا پیٚنج سیغە بدەر دکەڤن، زیٚدە نابی وەکو نها: (دچی)، (دچە)، (دچن)، (دچم)، (دچین). ئەفعالیٚدمایی ژی لڤان قیاس بکە...)
- فەسل د بەحسا ئەمری حازریدایە: بزمانیٚ کرمانجی دیسانی پیٚنج سیغە د ئەمری حازریدا ژی دبە، مەسەلا وەکو نها: (بدە)، یانی موفرەدی موخاتەبە، چەموزەککەر چە موئەننەسە (بدن) یانی هون تەسنیەو جەمعا غاییان چەموزەککەر چە موئەننەس، (بدم) یانی ئەز کو موتەککەلیمی وەحدەمە، (بدەین) یانی ئەم کو موتەکەللیم مەعەلغەیرین، ئەم (بدەین).

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

دوای عەلی تەرەماخی، (عقیدة کردیة)ی مەولانا خالید دیٚ کە بە (ئاقیەی مەولانا) یان (ئاقیەی کوردی) ناسراوە. بیٚ گومان میٚژووی بۆ پیٚش ١٨٢٦/١١/١٧ دەگەڕیٚتەوە کە مەولانا خالد لەو ڕۆژەدا کۆچی دوایی کردووە، ئاقیەکە باسی پیٚنج روکنی ئیسلامو شەش ئەسلی ئیمان دەکا. لەباسی (پردی قیامەت)دا دەڵیٚ:

(پردی قیامەت کە پردیٚکە لە موو باریکترە، لە تیغ تیژترە، بە ئەمری خودای تەعالا دەینیٚنە سەر پشتی جەهەننەمی، ئەمر دەکەنە هەمووان بەسەریدا ڕابوورن، هەر کەسیٚ بەهەشتی بیٚ، هیٚندیٚك وەك بروسکە، هیٚندیٚك وەك با، هیٚندیٚك وەك ئەسپی لنگ بەسەریدا

ڕادەبوورن. هەر کەسێ جەهەننەمی بێ پێی هەڵدەخلیسکێ دەکەوێتە جەهەننەمەوە، خودای تەعالا وەهای پێ موقەددەرە هەر کەس لەدنیادا لەسەر ڕێگای شەریعەتدا چاتر ڕابوردبێ، لەسەر پردی قیامەتدا چاتر ڕادەبووڕێ).

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

گرنگی ئەو بەرهەمە لەوەدایە یەکەمین هەنگاوە بۆ جێبەجێ کردنی داخوازی گیانیو کولتووری کۆمەڵی کوردەواری بەزمانی خۆی. هەندێ تێبینی لەسەر شێوازی بەرهەمەکە:

- ئەو بەرهەمە دەری دەخا، ئەوسا سلێمانی هێشتا زاری جێگرتووی خۆی نەبووە چونکە کە شاری سلێمانی دامەزرا خەڵکی زۆر ناوچەی خاوەن زاری جیا جیا هاتنە شارو هەر کەسە جۆری ئاخاوتنی خۆی هەبوو. دوای ماوەیەکی زۆر ئینجا ئەو زارە گەڵاڵە بوو کە ئێستا خەڵکی شار قسەی پێ دەکەن.
- هەندێ دیاردەی وشەسازی لەبەرهەمەکەدا هەن، جێگای لێ وردبوونەوەن، وەکو بەکارهێنانی (دە) لەجیاتی (ئە)ی کاری ڕانەبردوو. مانەوەی (ت) لەکۆتای کاری ڕانەبردوو بۆ کەسی سێیەمی تاك. بەکارهێنانی (دی) لەجیاتی (تر)ی ئێستای ناوچەی سلێمانی.
- هەندێ وشە هەن ئەوسا بەجۆرێکی تر بەکارهاتوون، وەکو: (بۆن) ئەوسا (بێن)بووە، (بچووك) ئەوسا (پچووك) بووە...

دوای ئەم دەقە پەخشانە، بەرهەمەکانی مەلا مەحمودی بایەزیدی دێن، کە لەساڵی ١٨٥٦و بەدواوە نووسیویەتی، بۆ نموونە وەکو:

- مەمو زین ١٨٥٦
- عاداتو ڕوسوماتنامەی تەوایفی ئەکرادیەو ئوسوولی نیزاماتی کرمانجی، ١٨٥٨– ١٨٥٩.
- جامع یی رسالیانو حکایەتان بزمانی کورمانجی ١٨٦٠.

(مەمو زین)ەکەی مەلا مەحموودی بایەزیدی کورت کردنەوەی (مەمو زینی)ی ئەحمەدی خانییەو بە پەخشانو بەزاری بایەزیدی نووسراوەتەوە. ئەمەش نموونەیەك لە دەقی چیرۆکەکە:

(دویٚ وەقتو زەمانێدا، لەوان کناران، عادەتەکی قەدیم بوو کو ساڵیٚ جارەکی، دوەقتیٚ نەورۆزێدا سەری ساڵ دکرن. ویٚ ڕۆژیٚ، ئەهلیو خەڵکی بازێر حەموو، فەقیرو دەوڵەمەند، مەزنو بچووك، نێرو میٚ، عموومی، ژبۆ گەشتو گەڕیانیٚ، ب دەرڤە دچوونە دەشتو سەحرایی. جنس جنسو ڕەف ڕەف، ژ دەرڤە ڕەسمی کەیفخۆشی نەورۆزیٚ ل ویٚ دەریٚ ئیجرا دکرن، لەورا ویٚ زەمانیٚ قسمیٚ تایفا ژنێد موسڵمانان حەموو مەستوورەو ڤەشێرتی بوون، بەڕوویی نا مەحرەمو بیانیان نەدکەتن. لاکن ڕۆژا کو ئەو عیدا نەورۆزیٚ دبوو، حیجابو پەردە ژتایفا ژنان ڕادبوو، مێروژن ویٚ ڕۆژیٚ بە هەڤ خویا دبوون...)

(لەسەرەتاوە هەتا دەشتو سەحرایی بۆ لەبەرکردنە)

دوای ئـەم بەرهەمانـەو هـەر لەسـاڵی ١٨٦٠ شـێخ حوسـێنی قـازی مەولوودنامەکـەی خـۆی نووسـیوە کـە بەخـشانێکی سـەروادارو ڕەوانـەو بـەزاری کرمـانجی خـواروو (ناوچـەی سـلێمانی) نووسـراوە. ئەمـەش نمونەیەك لەو مەولوودنامەیە:

(حکایـەت کـراوە لـەزەمانی ئـەمیری ڕەشـید- هاروونـە ڕەشـید- لەشاری بەسرە جوانێك هەبوو پیسو پەلید، لە فاسیقیدا شاگردی ئـەوی بوو یەزید، چ چاکەی نەبوو لـەپاش ئیمـان، فەقـەت کـە مـانگی مـەولوود دادەهات غەسلو تۆبەی دەکرد تەماعێکی لێ دەنا دەیخوێنـد مـەولوودی حەزرەتی پێغەمبەری ئیـنسو جـان. وەختـێ کـەمرد لەبـەر خراپـی یـان فڕێیـان دایـە سـەر گووفـەکان، نـەیانبردە سـەرقەبران، بانگێك هـات لـە ئاسمان، ئەی ئەهلی بەسرە حازر ببنە سـەر جـەنازەی فـلان جـوان، کـە وەلیێکە لە ئـەولیای خوداوەنـدی ڕەحمـان. ئـەهلی شـار جـوانو پـیرو پادشاو دەروێشو گەداو فەقیر، حازری جەنازە بـوون دەفنیـان کـرد بـێ تـەئخیر. لـە خـەویان دیـت ئـەووەل شـەو لەسـەر تـەختی بەهەشـتی دانیشتییە ڕووی وەك مـانگ دەدا پڕقـەو، پێیـان وت ئـەتۆ لـە دونیـا زۆر فاسـق بـوویو ئەحمـەق، بەچـی سـەبەب شـادبووی بـەحوورو قوسـوورو لیباسی سوندوسو ئیستبرەق، گوتی بەسەبەبی تەعزیمی مەولوودی ئـەو حەزرەتەی کە بەئیشارەتی ئەنگوستی مانگی دەکرد شەق).

(لەسەرەتاوە هەتا پێغەمبەری ئینسو جان بۆ لەبەرکردنە)

ئەم مەولوودنامەیە لەم شتانە دەدوێ:

- چۆنیەتی دروست کرانی دونیا چونکە لە شەرافەتی پێغەمبەر دروست کراوە (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك)
- هەندێ چیرۆکی کورتی تێدایە، گەورەیی و کاریگەری مەولوودی پێغەمبەر پێشان دەدەن و نموونەی سەرەوە یەکێکە لەو چیرۆکانە.
- باسی چۆنیەتی لە دایکبوونی پێغەمبەر دەکا.
- مەولوودنامەکە بە پەخشان نووسراوەو جاروبار پارچە شیعرێکی تێ هەڵکێش کراوە.
- زۆربەی هەرە زۆری بە پەخشانی سەروادار نووسراوە، بەزۆریش هەر جارەی کۆمەڵێ دەستەواژەو ڕستەی زۆر دەبن بەهاو سەروا.
- زمانەکەی پڕە لە وشەی فارسیو عەرەبی. هەر ئەو زمانەیە کە شاعیرانی سەدەی نۆزدەمی ناوچەی سلێمانی شیعریان پێ نووسیوە.

دوای ئەم بەرهەمانە کە پەخشان نووسراوەو لەبەرە بەری کۆتایی سەدەی نۆزدەم پەخشانی کوردی دەروویەکی زۆر گەورەی بۆ کرایەوەو لەوە بە دواوە بە فراوانی کەوتە بڵاوبوونەوەو نەشو نماکردن، ئەو دەرووەش لە ١٨٩٨/٤/٢٢ لە قاهیرەو لەلایەن مەدحەت میقداد بەدرخانەوە دەرچوو بۆ ماوەی چوارساڵ بەردەوام بوو. نموونەیەك لە پەخشانێکی ڕۆژنامەی کوردستان:

(وەك ئەز دبهسیم كوردا گەلەك دەولەمەند هەنە، گەلی دەوڵەمەندێن كوردا، بابێن وە ب دوگاز جاوی سپی چوون بەر ڕەحما خودیٚ، ئون ژی وی وەلی بچن لەوان زێڕو زیڤێن عولبەكرین وەدە دەرێخن، ڕێیا خودێدە مەكتەبو مەدرەسا چیٚ كەن، زارویێن بیٚ دیٚو باب بدن خوندن دا ئون دنیاو ئاخرەتی ڕاحەت بكن، خودیٚ ژ وە ڕازی ببە. دەرێن ئەز لیٚ گەڕابیم من گەلەك مرۆڤێن دەوڵەمەند دیتنە زارویێن فەقیر دانە خوێندن ڕیٚكرنە ئەستانبولیٚ، مەكتەبو مەدرەسەیێن مەزن، نهۆ حەمی مەزن بینە، حەمی ژی مەئموورو زابتێن دەولەیێنە...). (بۆ خوێندنەوە)

لەو ساوە تا ئێستا چی ڕۆژنامەو گۆڤاری كوردی دەرچووە، هەموو دەوریان لەپێش خستنی پەخشانی كوردیدا هەبووە، چونكە ڕۆژنامەگەری هەموو دونیا هەر پەخشانەو تەنیا جاروبار دەقی شیعری بڵاو دەكاتەوە ئەویش ڕێژەیەكی زۆر كەمە لەچاو هەموو نووسینەكانی دی. جگە لەوەی پەرەسەندنی زیاتری چاپو چاپەمەنی وای كرد پەخشان زیاتر گەشە بكاتو هەموو هونەرەكانی پەخشان بە كتێبیش بكەونە بەر دەستی خوێنەران... لەباسی ڕۆژنامەگەریدا، ڕۆڵی ڕۆژنامە لە گەشەسەندنی پەخشان ڕوونتر دەكرێتەوە، جۆرەكانی تری پەخشانیش وەكو وتارو چیرۆكو ڕۆمان... هەر یەكە لە شوێنی خۆیدا باسی لیٚ وەردەكریٚ.

هەندێ جۆری پەخشان

١. وتــار:

پارچە نووسینێکە بـە پـەخـشان دەنووسرێ، درێژییەکـەی چەسپاو نییـە، دەشـێ یـەك دوو لاپـەڕە بـێو دەشـێ بیـست سـی لاپـەڕەبێ، بەشێوازێکی ڕوونو بەزمانێکی پاكو پاراو باسـی بابـەتێك دەکـاتو بـیرو باوەڕو هەستو سۆزی نووسەرەکەی دەردەبڕێ. لەهەموو جۆرە (ژانـرە) ئەدەبییەکانی دی نەرمو دەستەمۆترە، چۆنت بویێ وا دێتە دەست.

کورتە مێژوویەکی وتار

ئەگەر چی ڕەگو سەرە داوو ڕەگەزەکانی نووسینی وتار زۆر کۆنە بۆ سەردەمی یۆنانەکان دەگەڕێتەوە، بەڵام بۆ یەکەم جار لە مێژوودا لەسەر دەستی مـۆنتێنی فرەنـسی (١٥٣٣- ١٥٩٢) یاسـاو بنـەماکانی گەڵاڵـە بوون، ئەو کاتەی کە سـاڵی (١٥٨٠) دوو بـەرگی وتـاری ئـەدەبی بـەناوی (هەولـەکان- les essaies) بڵاوکـردەوە، مۆنتێنی وتارەکـانی درێـژبوونو دەگەیشتنە چەند هەزار وشـەیەك، بابەتـەکانی بـەزۆری بـە دەوری شـتی وەکـو: درۆزنـەکان، دەسـتووری جـلو بـەرگو هونـەری گفتوگۆدا بـوو. لەدوای مۆنتێنی (باکۆن)ی ئینگلیزی لەژێر کاریگەری مۆنتێنی دا کۆمەڵە وتارێکی بڵاوکردەوە.

لـە سـەدەی حەڤدەهەمـدا، هەنـدێ نووسـەری وەکـو سـێر ویلیـەم کۆرنـوێلیرو نیکـولاس بریتـونو سـێرتۆماس ئۆڤـەربێری، لـەبواری وتـار

نووســيندا بەشــداری چــاکیان نوانــدو جــێ پەنجــەیان بــەڕەوتی وتــار نووسینەوە ئاشکرایە.

لە سەدەی هەژدەهەمدا، بـەهۆی دەرچـوونی بلاوکـراوەو چـاپەمەنی، وتار زیاتر بەرەو پێش چوو، ڕیچارد ستایلو جۆزیف ئەدیسۆن داهێنـانی باشیان لە نووسینی وتاردا کرد.

لەسەدەی نۆزدەهەمدا وتار بناغەی پتەوترو خۆیشی گەشاوەتر بـوو، بابەتــەکانی فــراوانتر بــوونو وتــار نووســەکان زیــاتر بابــەتو شــێوازی خودییان پەیڕەو دەکـرد، چـونکە سـەردەمەکە سـەردەمی برەوسـەندنی ڕێبازی ڕۆمانتیك بوو، دیارترینو وتارنووسی ئەم سـەدەیە (لامو هازلـتو دی کوینـسیو ستیڤنـسن) بـوون... ئـەوەی زیـاتر گەشـەی بـە وتــاردا دەرچـوونی گۆڤـارو ڕۆژنامــە بـوو، چـونکە جێگـای بلاوبوونـەوەی وتـار بەزۆری گۆڤارو ڕۆژنامەو بلاوکراوەیە... لەسەدەی بیستەمدا، وتـار هـەر لەچوونە پێشەوەدابوو و تا ئێستاش وتار نووسین نرخی خـۆی لەدەسـت نەداوە.

لــە کوردیـدا، نووسـینی وتــار لەگـەڵ بلاوبوونـەوەی ڕۆژنامـە سـەری هەڵداو چەسپا، ئەگەر پێشتر ڕەگەزو بنەماکانی وتار لەهەنـدێ نووسـیندا هەشبووبێ بەو جۆرە نەبووە، ببێ بە ژانرێکی سەربەخۆ...

جۆرەکانی وتار:

وتار بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆرە:

١. وتاری خودی (ذاتی)

٢. وتاری بابەتی (موضوعی)

یەکەمیان زیاتر پەیوەندی بە خودی نووسەرەوە هەیەو هەستو سۆزی نووسەری بەسەردا زاڵەو کەسێتی نووسەرەکەی بەڕوونی پێوە دیارە، کەچی دووەمیان پێ لەسەر لایەنی بابەتی دادەگرێو هەوڵ دەدا ڕاستەقینەی چەسپاو باس بکات، بۆیە ڕێگە بەهەستو سۆزی خۆی نادا تێکەڵی نووسینەکەی ببێو، کەسێکی نووسەر لەم جۆرە وتارەدا دەرناکەوێ.

هەندێ سیمای وتاری چاک:

١. وتار نووسینێکە، نەزۆر کورتەو نەزۆر درێژە، بەدەوری (١٠) لاپەڕە مەزەندە کراوە.

٢. باسێکی سەربەخۆیە، واتە نە لێکدانەوەی بیرێکی کورتو چڕەو نەکورت کرانەوەی باسێکی درێژە.

٣. وتار بینای تایبەتی خۆی هەیە. لە پێشەکیو چەند پەرەگرافێکو ئەنجام پێک دێ. بیری گشتی وتارەکە: بەپێی گرنگی، بەسەر پەرەگرافەکان دابەش دەبێ.

٤. وشەو ڕستەکانی ڕوون‌و پوخت‌و بژاردەن، هەریەکە وەکو خشتی دیوار لەشوێنی خۆی هاتووە.

٥. ئامانجی سەرەکی بزواندنی هەست‌و سۆزی خوێنەرە...

٦. وتار ناونیشانی هەیەو دەبێ ناونیشانەکە لەگەڵ ناوەڕۆکەکەی بگونجێ.

نموونەیەکی وتار:

وتارێك لە ژمارە (٩)ی ڕۆژنامەی (کوردستان) بەناوی (ولات– وطن) بڵاوکراوەتەوە، نزیکەی سێ ستوونی داگرتووە. لە پێشەکیدا دەڵێ:

(وەتەن، ئانکو ولاتی مرۆ، جسمەك وەیە کوێێن ژ وی جسمی موتەئەسیر دبن خەلقێن وێ دەرێنە. دە وێجا هنگی مرۆیین ولاتەکی خوێ قووەت بین هەوقاس ئاخ‌و بەرێ وی ولاتی خوێ دبە. هنگی بابێ من ژکوردستانێ ڕابی ئەو مەئمورێن حکوومەت ڕێ دکە سەر گوندو بازاڕێن کوردستانێ وەك مارا، خونا خەلقێن کوردستانێ ڤەدخۆن...)

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی مانای وشەکان:

مرۆ	:	مرۆڤ
یێن	:	ئەوانەی
وێ دەرێ	:	ئەوێندەرێ، ئەوێ
هنگی	:	کاتێ کە
خوێ	:	خاوەن، خودان.
هەوقاس	:	ئەوەندە
ئاخ	:	خۆڵ، زەوی
بەر	:	بەروبووم
ڕابی	:	هەستا، ڕۆیشت
ڕێ دکە	:	دەچێتە
ڤەدخون	:	دەخۆنەوە

ئەم وتارە بەکوردییەکی ڕەوان نووسراوە، ئەگەرچی جاروبار وشەی بیانیشی تێکەوتووە بەڵام دارشتنەکەی ڕوونو ڕەوانە. ئەم وتارە هاندانە بۆ ئەوەی هاووڵاتیانی کورد یەك بگرنو دژی داگیرکەر بجەنگن. جا ئەو داگیرکەرە چ عوسمانلی بێو چ مسقۆف (واتە ڕووس).

٢. كورته چیرۆك

چیرۆك لە ئەدەبی جیهاندا ڕەگی زۆر كۆنەو لە قالبی هەقایەتی فۆلكلۆریو ئەفسانەو داستانو چیرۆكی گیاندارانـدا دەردەكەوێ، بەلام كورته چیرۆك وەكو جۆر (ژانر)ێكی سەربەخۆ لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەسەردەستی (ئەگار ئالان پۆوگی دی مۆپاسانو چیخەف) قالبی هونەری خۆی وەرگرت.

كورته چیرۆك بەگشتی دوو جۆره:

- چیرۆكی بنیاتگەریی (تركيبی)
- چیرۆكی شیكاریی (تحليلی)

هەریەكە لەم دوو جۆره سیماو بنەمای تایبەتی خۆی هەیە، بەلام بەشێوەیەكی گشتی كورته چیرۆك لەم ڕەگەزانه پێكدێ: (كەس، كات، ڕووداو، شوێن) هەر یەكە لەم ڕەگەزانه مەرجو خاسیەتی تایبەتی هەیە بۆ ئەوەی چیرۆكەكە سەركەوتووبێ.

لە ئەدەبی كوردیش، وەكو ئەدەبی نەتەوەكانی دی، ڕەگەزی كورته چیرۆك بۆ چیرۆكی میللیو ئەفسانەو داستان... دەچێتەوە، بەلام وەكو جۆرێكی ئەدەبی سەربەخۆ لەسەدەی بیستەم سەری هەڵداو نەشو نمای كرد.

ئەگەرچی بیروڕای جیا جیا هەیە، ئاخۆ یەكەم كورته چیرۆكی كوردی كامەیەو كەی بلاوبۆتەوە، بەلام بەزۆری تۆژەرەوان لەسەر ئەوە ڕێكن

که یەکەم چیرۆك ئەوەی (فوئادی تەمۆیە) کە لەژمارە (١-٣)ی گۆڤاری ڕۆژی کورد (١٩١٣) لەژێر ناوی (چیرۆك)دا بڵاوکراوەتەوە.

ئەمەش نموونەیەکە لەم چیرۆکە:

(شەویش کوڕێ شڤانەکی یە، ب خوە دەهـ سالییە، زارۆکە، بەلێ پڕ چاڤێ وی گرییە، شەویش دیا خوە نەدییە، ڕەبەنو بەلەنگازە، قەت تشتەکی وان تونینە. تنێ مەتەکی شەویش هەبوو، ئەو ژی پیرەك بوو، شەویش جارنا بال وێ دچە، دلێ مەتا خوە هنك دکر...)

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

شڤان	:	شوان
ب خوە	:	خۆی
زارۆکە	:	منداڵە
بەلێ	:	بەڵام
چاڤ	:	چاو
گری	:	گریان
دی	:	دایك، دیاخوە: دایکی خۆی
نەدیبە	:	نەدیتیە، نەدیوە.
ڕەبەن	:	بێکەسو کار
بەلەنگاز	:	هەژارو نەدار
تونینە	:	هیچ نییە

تنیٚ	:	تەنیا
مەت	:	پوور، خوشکی باوك
ئەوژی	:	ئەویش
جارنا	:	جاروبار، هەندیٚ جار
یا ل ویٚ	:	لای ئەو (لای پووری)
هنك	:	فیٚنك، خۆش

ئەم چیرۆکە ویٚنەی ژیانی کویٚرەوەری شوانیٚکی کورد دەخاتە بەرچاو کە لەباوکیٚکی پیرو مندالیٚکی دەسالانە پیٚك هاتووە ناوی (شەویش)ە.

ڕۆژیٚکیان باوکە پیرەی نەخۆش دەکەویٚو ناتوانیٚ بچیٚتە بەر مەڕی، ڕدیٚن سپییەکی گوند، بە نەخۆشیەکەی دەزانیٚ، دیٚ (شەویش) دەباتە مالی خۆیان، خواردنی دەداتیٚو هەندیٚ خواردنیش بۆ باوکی شەویش دەنیٚریٚو ڕزقۆی کوڕی خۆی ڕادەسپیٚریٚ لەباتی باوکی شەویش بچیٚتە بەر مەڕ تا لەنەخۆشیەکەی چاك دەبیٚتەوە.

ئەم چیرۆکە بە دوو حەلقە بلاوکراوەتەوەو لەکۆتاییدا نوسراوە (داوی هەیە- ماویەتی).

لەژمارە سیٚدا چیرۆکیٚکی دی بەناوی (کندو) بلاوکراوەتەوە، ئەمە زیاتر چیرۆکیٚکی میللییەو لەناو خەلکدا باوە، زۆر لەچیرۆکیٚکی مەحموودی بایەزیدی دەکات. دوور نییە هەر ئەوبیٚو دارڕژابیٚتەوە.

دوای ئەمە چیرۆکی (لەخەوما)ی جەمیل سائیب دێ، کە لە (١٩٢٥)ەوە بەزنجیرە لە ڕۆژنامەی (ژیانەوە)دا بڵاوی کردەوە. ئەم چیرۆکە هەمووی ڕەخنەیە لە فەرمانڕەوایی شێخ مەحموود.

٣. شانۆگەری

شانۆگەری بەرهەمێکی درامییە (کردەنییە) بۆ ئەوە نووسراوە لەسەر شانۆ پێشکەش بکرێ، ئەکتەر دەوری کەسەکانی شانۆگەرییەکە دەگێڕن.

کۆنترین شانۆگەری لای یۆنانەکان بووە کە لە بۆنە ئاینییەکاندا پێشکەشیان کردووە شانۆگەری ئەوسا بە شیعر بووەو لە شانۆی کراوەی نیمچە بازنەییدا پێشان دراوە. دوای یۆنانەکان ڕۆمانەکان پەرەیان پێداو لە چاخەکانی ناوەڕاستیش زمانی لاتینی بەسەر نووسیندا زاڵ بوو و شانۆگەری خرایە خزمەت بیروباوەڕی ئایینی. لەسەدەی شازدەمو حەڤدەمدا لە ئینگلتەرە شەکسپیرو هەر لەسەدەی حەڤدەمدا کوڕنێو مۆلییێرو راسین لە فەرەنسا گەشەیان بە شانۆگەریدا لەسەدەی هەژدەمو نۆزدەم ئینجا بیستەمدا جۆرە ڕێبازی جیا جیا لە نووسینو پێشکەشکردنی دراماداا سەری هەڵدا لە کوردیدا، جگە لەوەی ڕەگەزی دراما لە زۆر یاری میللی ناو کوردەواری هەیە وەکو میرو ئاشەوان، ئاغا ئاغایانێو هتد... یەکەم درامای کوردی ئەوەیە کە عەبدە ڕەحیمی ڕەحمی هەکاری (١٨٩٠- ١٩٥٨) بەناوی مەمی ئالان نووسیویەتیو لەژمارە (١٥)ی گۆڤاری (ژین)ی ساڵی ١٩١٩ بڵاوکراوەتەوە.

نموونەیەك لەشانۆگەرییەكە

(مەمۆ: بەڵێ... ئیرۆكە میر عەمر كرییە غەزایە، نەیاران سەر حەد گرتنە، زاریێ كوردان مەعازەللاهـ دێ دبەر دەستو پێییێن دژمنان بچت... ئەز ژی كێمترم! ما ئەز كورمانج نیم! ما ناموسا هەر كوردەكێ ناموسا من نینە! ئەلبەت، ئەلبەت ئەزێ بچم قیامەت ڕابت دیسا ئەز دچم، خوین سەران ببت دیسا ئەز خوە ناگرم. هەتتا خەزال ژی من مانع بكەت دیسا ئەز ناوەستم. ئەز مەمێ ئالانم. میرێ هەكارییان ئەمر كرییە...)

(هەمووی بۆ لەبەركردنە)

لێكدانەوەی وشەكان:

ئیرۆكە	:	ئەمڕۆكە، ئەمڕۆ، ئیرۆ
عەمر	:	ئەمر، فەرمان
غەزا	:	چوونە شەڕی كافران
نەیار	:	دوژمن
سەرحەد	:	سەرسنوور، سەرتخووب
زاری	:	زارۆ، منداڵ
مەعازەللاهـ	:	پەنا بەخوا
ئەلبەت	:	بێ گومان
ڕابت	:	هەڵبسێ
خوەناگرم	:	خۆم دوا ناخەم
مانیع بكەت	:	ڕێ بگرێ، لێ نەگەڕێ.

هەر چەندە پاڵەوانی ئەم چیرۆکە ناوی (مەمی ئالان)ە، بەڵام هیچ پەیوەندی بەداستانی مەمی ئالانی ناو کوردەوارییەوە نییەو وەکو هەر ناوێکی تر بۆ پاڵەوانی شانۆگەرییەکە داندراوە.

شانۆگەرییەکە بیری نەتەوەییو ئایینی پێکەوە گرێ داوەو هەڵوێستێکی پڕ سۆزی لە کۆتاییدا نواندووە کە لە ئەدەبی بیهودەیی (عبث) کامۆی فرەنسی نزیك دەبێتەوە.

مەمی ئالان گەنجێکە تازە ژنی هێناوە (خەزال)و پیرە دایکێکی هەیە کە جاڕی شەڕی قڕالی کافران دەدرێو سەلاحەدینی ئەیووبی بەرەو ڕووی خاچ پەرستان دەبێتەوە، مەمی ئالان بەدوای جاڕەکەدا دەچێو دوای ساڵێك دەگەڕێتەوەو لەگەڵ خەزالی ژنی باوەش بەیەکدا دەکەنو ڕادەکشێنو خەو دەیانباتەوەو ئەو دەمە دایکی لەماڵ نابێ کە ئەو دێتەوە، پاشان دایکی بەسەردا دێتەوەو دەبینێ پیاوێك لەگەڵ خەزالی بووکی ڕاکشاوە، ئەویش یەك ڕمی لێ دەداو دەیکوژێو خەزال بە ئاگادێو هاوار دەکا (تە چاڤێ خوە کۆرکر)...

ئەم کۆتاییە دڵتەزێنە لە چیرۆکی (مەمۆ)ی فۆلکۆریدا هەیەو شانۆگەری (تێك نەگەیشتن)ی کامۆی فرەنسی لەسەر هەمان بنەما هاتووە.

کـوردی پـەتـی

(١)

زمـانی کـوردی، هـەر لەسـەرەتای نووسـینیەوە، کـەوتبووە ژێـر کاریگەری زمانی دراوسـێکانیو بەتایبـەتیش زمـانی عـەرەبی، بەهـەزاران وشـەو دەسـتەواژەی عـەرەبی لـەکوردی بـەکاردەهاتن وای لێ هـاتبوو زۆرجار تەنیا دارشتنی ڕێزمانی ڕستە بە کوردی دەمایەوە، دەنـا هـەموو وشـەکان عـەرەبی بـوون... ئەگـەر چـاوێکی خێـرا بـە نووسـینەکانی ڕۆژنامـەی (کوردسـتان)و (ڕۆژی کـورد)و (ڕۆژی کوردسـتان)و... بگێـڕین ئەم ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێ.

میجەرسۆن، کەدوای هاتنی ئینگلیز بـۆ عێـراقو کوردسـتان، خـاوەن دەسەلاتێکی زۆربوو، سەرەتا لە بەغـدا ڕۆژنامـەی (تێگەیشتنی ڕاسـتی) دەرکـردو پاشـان لـە سـلێمانی ڕۆژنامـەی (پێـشکەوتن)ی دەرکـرد (١٩٢٠– ١٩٢٢) سۆن جگە لەوەی کە خۆی کوردییـەکی باشـی دەزانـیو زۆر بەرهـەمی ڕاسـتەوخۆ لـە ئینگلیزییـەوە کـردووە بـە کـوردیو لـە پێشکەوتندا بلاوی کردۆتـەوە، هەولی دەدا زمانی کوردی لە وشەی بیانی پاك بکاتەوە. بـۆ ئـەم مەبەسـتە نووسـەرانی هـان دەدا بـەکوردی پـەتی بنووسـنو پێـشبڕکێیەکی ئەنجامـدا سـێ کـەس خەلاتەکـەیان بـردەوە: یەکەم: شێخ نووری شێخ سالح بە شیعری (جووتو گا شـتێکی چـاکە)، دووەم زەکی سائیب بە پەخشانی (بۆ چـرووك)و سـێیەم: جـەمیل سـائیب بە پەخشانی (ڕۆژەوە بوونێك)، هەرسێکیان لەژمارەی (٣٠) پێشکەوتندا بلاوکراونەتەوە.

ئەمەش نموونەیەکە لە(بۆ چرووک)ی زەکی سائیب

(هەچ وەختێ ئەم قامیشە دوو لەتـە، ئـەم ئاسـنە دوو کەرتـە ئـەگرم بەدەستەوە، زمانم توێ توێ ئەبێ. خوێنی دڵ، ئـەو دڵۆپـە سـوورانە لـە هەموو شارەگی لەشمەوە کۆ ئەبێتەوەو ئەتکێ حەوزێکی سوور دەخاتـە بەر چاوم، تنۆک تنۆک لە چـاومەوە فرمێسك ئـەڕژێو لەبـەر پێمـا بیرێك پەیدا ئەبێ سەرم وەکو مزراحێکی دگ دگە بەگوڕ دایکوتی، گێـژو سـووڕ ئەخواو لەبنیا ئەمێنێتەوە. ئەو هەنسکانەی لە بنکی دڵـەوە هەڵئەکشێ لە گـەرووما کۆ دەبێتـەوە، هەناسـەم لێ دەبـڕێ، دەمـەوێ نـەختێ لـەم کاسە لێو ڕێژەی دڵم بڕێژمو سووك کەم...) (بۆ خوێندنەوە)

دیارە ئەم وتـارە بەکوردییـەکی پـەتی نووسـراوە، وشـەی بیـانی زۆر کـەم تێدایـە، ڕسـتەکانی ڕێكو ڕەوانـن، دارشـتنی پوختـەو بـێ گرێیـە. ناوەڕۆکەکەشی بابەتێکی خودییە... نووسەر باسی باری دەروونی خـۆی دەکاتو دەیەوێ بۆ کروزو بۆ چروو دڵەی سووتاوی بە گەرووی شمشاڵ دەردەبڕێ.

(٢)

حسێن حوزنی موکریانی، کە زمانزان‌و دیرۆکنووس‌و هونەرمەندێکی گەورەی کورد بووە، لەساڵی ١٩١٥ لە حەلەب چاپخانەیەکی کڕیو ساڵی ١٩٢٦ هێنایە ڕواندز دەستی بە بڵاوکردنەوەی کتێبی کوردی کردو ڕۆژنامەی (زاری کرمانجی)یشی دەرکرد کە لەماوەی ٩٢٦- ٩٣٢، (٢٤) ژمارەی لێ دەرچوو. لەژمارە (٥)ی ساڵی دووەمدا (١٩٢٨) وتارێکی بڵاوکردۆتەوە بەناوی (دەوری ئیستیعباد) (ل٨- ١٥)، باسی زولم‌و زۆرو کوشتاری (محەمەدی قاجار) دەکا دژی گەلی کوردو نەبەردیی کورد پێشان دەدا لەبەرگری کردنی دەستدرێژییەکانی محەمەد ئاغا.. ئەمەش نموونەیەکە لەو نووسینە: (لە کوردەکانی تالش، سێ کەس دەستیان هاوێژتە خەنجەری پیاوەتی، لەشەوی شەممە، بیست‌و یەکەمی زیلحیجە، ساڵی ١٢١٢دا، نزیك بە سپییدە، لەناو چادردا چوونە سەر ئاغا محەمەد بە خەنجەران پارچەیان کردو سندووقی پڕ گەوهەرو بازوو بەندو شیری گەوهەر بەنو دەریای نوورو تاجی ماه و گەلێك چتی بەنرخ، کە ئاغا محەمەد لە حکوومەتی کوردەکانی زەندی دەست کەوتبوو، هەموویان هەڵگرت‌و چوونە کن سادق خانی شقاق، ئەو سێ کوردانە تۆڵەی کوردەکانی تالش‌و زەندیان لە ئاغا محەمەد کردەوە...).

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

بەشی نموونەی ئەدەب

سەیید یاقوبی ماهیدەشتی

ژیانی:

سەیید یاقوبی ماهیدەشتی ناسراو بە (سەی یاقۆ) یەکێکە ژ هۆزانڤانێن کورد کو هۆزانی بەشێوە زاری کوردی لوڕی ڤەهاندییەو سەرەرای ئەڤ شێوە زارەش، هۆنراوەی بە موکریو هەورامی داناوە. هەر چەندە تانهۆژی سالّی لەدایکبوونو مردنی بە تەواوی ڕوونو ئاشکرانییە، بەلاّم زۆرتری سەرچاوە ئەدەبییەکان بۆ هەندێ دەچن کە ناوبراو لە سالّی ١٢٢٩ی کۆچی کە دەکاتە بەرامبەر سالاّنی ١٨١٢- ١٨١٣ز لە گوندی (قەمەشە)ی مایدەشتدا لەدایکبووەو هەر لە مندالّیەوە خراوەتە بەر خوێندنی ئەو کاتەو سەرەتا هەردوو زمانی فارسیو عەرەبی فێربووە، ئنجا هەر بۆ خوێندن ڕووی کردووەتە کرماشان، هەر بەمەستی خوێندن سەری لە گەلەك شوێنو دەڤەر داوەو تا لەپاشان بووە بە (میرزا)و نووسەر لای حەسەن خانی فەرمانڕەوای کەلهوڕ، لای ئەودا دەمێنێتەوە تا لەسالّی ١٢٩٢ی کۆچی کە دەکاتە هەڤبەر سالاّنی ١٨٧٤- ١٨٧٥ز، کۆچی دوایی دەکاتو تەرمێ وی لە گوندی قەمەشە دهێتە ڤەشارتن. دیوانەکەی نزیکەی (٢٠) هەزار هۆنراوە بووە تیا چووەو نەماوە، ئەوەی ماوەو بەدەست گەیشتووە دەوری هەزار هۆنراوەیەکە، بەلاّم بەچاپ نەگەییوە.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی:

وەك زۆرینەی هۆزانڤانە کلاسیزمەکانی ڕۆژهەڵات، سیفەتە زاڵەکان بەسەر هۆنراوەکانی سەیید یاقوبدا خۆیان لەم چەند تەوەرەیەدا دەبیننەوە:

١. تەوەرەی هۆنراوەی دڵداری‌و خۆشەویستی، کە دیارە کاریگەرییەتی سەعدی شیرازی فارس‌و مەلا خدری نالّی کورد بەسەریدا لەم بوارەی هۆنراوەدا تا ڕادەیەکی زۆر دیارەو، ئەو دڵدارییەی کە سەیید یاقۆ باسی لێوە دەکات زیاتر بەر گۆشە نیگای دڵدارییەکی ئاسمانی دەکەوێت بەلای تەسەووف‌و خواپەرستییەوە با دەداتەوە، بەشێکی زۆری ئەو هۆنراوانەی کە بەدەستمان گەیشتوون‌و لە فەوتان ڕزگارییان بووە، هۆنراوەی دڵدارین، نموونەشیان ئەم چەند دێڕەیە:

(١) گا پەروانەی دەور شەم جەماڵانی	**گا هامرازی راز کەمەر لالانی**
(٢) گەهێ سکووتی گەهێ نالانی	**گا چون ئەوداڵان وێڵی ماڵانی**
(٣) من هەر دەواکەم تۆ هەر زامەنی	**تۆ تاکەی نەفکر سەودای خامەنی**

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٢. تەوەرەی هۆنراوەی وەسفی دیمەنی سروشتی، تەوەرەیەکی دی ناوەڕۆکی هۆنراوەکانییەتی کە دیارە جوانی سروشت‌و دیمەنە جوانەکانی بەهار سەرچاوەیەکی ئیلهام بەخشی هۆزان بووە لای ئەو، بۆیە کە دێتە سەرباسی بەهارو دیمەنی سروشتی وەستایانە باس لە جۆری گوڵ‌و گوڵزاری بەهاری کوردستان دەکات‌و دەڵێت:

١. ئەرخـــەوان‌و نـــەرگس‌و نەســـرین‌و یـــاس‌و یاســـەمەن
سۆســـەن‌و لاولاو ولیلـــو لالـــە هـــایی ئەحمـــەدی

٢. کـــاج‌و شمـــشادو ســـنەوبەر عەرعـــەرو ســـەرو وســـەهی
ســـەر فـــرازان قـــەد کەشـــیدە تـــا وە چـــەرخ داوەری

٣. فەسڵی عەیش‌و فەسڵی نۆش‌و دڵ بە جۆش‌و غەم خەمۆش
بـــادە نـــۆش‌و دەس نـــەدۆش‌و ماهڕوویـــانی پـــەری

٤. فەسڵی گوڵ، فەسڵی رەیاحین، فەسڵی سونبول، فەسڵی عشق
ئـــەم بـــەهار لالـــەزارو ئـــەم شـــەرابی کەوســـەری

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٣. ئنجا تەوەرەیەکی تری هۆنراو لای سەیید یاقۆ، تەوەرەی هۆنراوەی ئاینییە، لەو جۆرە هۆنراوەیەشدا ئەسپی خۆی تاوداوەو شارەزایانە مەلەوانیی تیادا کردووە.

هەر لەم بوارەدا ئەگەر بەچاوێکی پسپۆرانە هۆنراوەکانی سەیید یاقوب بخوێنینەوە دەبینین وەکو مرۆڤێکی شارەزا لە ئەدەبی فۆلکلۆری نەتەوەکەی زۆرجار پەنا دەباتە بەر بەکارهێنان‌و سوود وەرگرتن لە پەندی پێشینان، بۆ ئەوەی هۆنراوەکانی پێ برازێنێتەوەو جۆرە

پتەوییەك بە ناوەڕۆكی هۆنراوەكانی بدات. بەكارهێنانی پەندی پێشینان لەلایەن ئەم هۆنەرەوە نیشانەی پلەو پایەی شارەزاییەتی لە ئەدەبی فۆلكلۆری كوردیدا. بۆ نموونە لەم دێڕە هۆنراوەدا:

رای ڕوواو ئەنجیر كەردەنی وەپیش
باوە توو گورگی های نە چەڵدەمیش

(بۆ لەبەركردنە)

ئاماژە بە پەندێكی پێشینانی كوردی دەكات كە بەشێوەی لوڕی بەم جۆرەیە: ((ڕووا دەمی وە دار ئەنجیر نارەس، ئوشێت خراوە))
واتـــە: ((ڕێوی دەمی بەدار هەنجیر ناگات دەڵێ خراپە))
واتای دێڕە هۆنراوەكەش ئەوەیە: ((تۆ ڕێی ڕێویو هەنجیرت گرتۆتە پـێش (كردووتە بەپیشە))، بابە تۆ گورگی بەلام وای لە پێستـ... دای)).

ڕووخساری هۆنراوەكانی

لەپێشدا گوتمان كە سەیید یاقوب وەكو هەر هۆنەرێكی ئەو سەردەمانە، لەهۆنراوەكانیدا بێ ئەوەی پێ بزانێت ڕێچكەی ڕێبازی كلاسیزمی گرتۆتە بەر، تەنانەت ڕێبازی هۆنراوەكانی لەگەڵ ڕێبازە كلاسیزمەكەی ڕۆژهەلاتدا دەگونجێت چونكە:

١. لەهۆنراوەكانیدا زمانێكی كوردی تێكەڵ بە وشەی عەرەبیو فارسی بەكارهێناوە، كە دیارە پێی وابووە ئەم كارە جۆرە ڕازانەوەو

جوانییەك بە ڕووخسارو سیمای هۆنراوەكانی دەبەخشێت، بۆ نموونە:

٢. بەشێكی زۆری هۆنراوەكانی بەسەر كێشی (عەرووز) دانراون كە هۆنەرانی عەرەبو فارسیش بەكاریان هێناوە، زیاتریش بیر بۆ ئەوە دەچێت كە ئەمەی لەژێر كاریگەرییەتی هۆنراوەكانی مەلا خدری نالیدا ١٨٠٠– ١٨٧٣ز كردبێت، چونكە شەیدای هۆنراوەكانی ئەو بووە.

١. هەر لەبەر ئەوەی كەوتووەتە ژێر كاریگەرییەتی هۆنراوەی هەورامی، بۆیە دەبینین ژمارەیەك لە هۆنراوەكانی بە كێشی (پەنجە– بڕگە) داناوە، جگە لەوەش هەتا لەجۆری دارشتنی هۆنراوەكانیداو لەجۆری ئەو پەیڤ ووشانەی بەكاری هێناوە بەلای هۆزانڤانانی گۆران (هەورامی)دا دەچێت وەك:

زاهد حەرامەن، زاهد حەرامەن
زاهد زیندەگی وەتوو حەرامەن

نەشوورت وەسەر نەپات وە دامەن
نە هەرگیز مەجلس عەیشت مەقامەن

تەماشای ئەبرۆی خەم نەكردنی
ژەو خەمو قامەت چەم نەكردنی

(بۆ لەبەركردنە)

٤. بەگشتی ئەگەر سەیری ڕووخساری هۆنراوەكانی بكەینو تیایاندا وردبینەوە دەبینین، بەشی هەرە زۆریان هۆنراوەی ناسكو پاراون، بە

زمانێکی سادەو بێ گرێ، دایناون کە ئەمەش یەکێکە لە سیما دیارەکانی هۆنراوەی سەیید یاقوب، دیارە سەیید یاقوبیش، وەکو هەر هۆنەرێکی کورد لەو سەردەمانەدا کەوتووەتە بەر کاریگەرییەتی چەند هۆکارێك کە ماوەیان بۆ ڕەخساندووەو بواریشیان بۆ خۆش کردووە تا ڕێچکەی هۆنراوە دانان بگرێتو ببێ بە هۆنەر، هەندێ لەو هۆکارانە هاوبەشنو کاریگەرییان بەسەر هەموو هۆنەرانەوە هەبووە، هەندێکیشیان تایبەتن بەخۆی، بۆیە بەتێکڕایی دەتوانین ئەو هۆکارانە لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا کۆ بکەینەوە:

١. خوێندنەوەی شاکارەکانی شاعیری بەناوبانگی فارسی زمان (سەعدی) شیرازی ئەو شاکارانەش (گوڵستان)و (بووستان) بوون.
٢. کارتێکردنی هەندەك هۆزانڤانانی کورد وەك (ئەلماس خانی کەلهوڕ)و (خانای قوبادی)و (نالی)و (سالم)، تەنانەت ئەوەندە شەیدای هۆنراوەکانی (نالی)بووە هاتووە، ژمارەیەکی زۆر هۆنراوەکانی لە هۆزانڤانانی کەڵهوڕو موکری وەرگرتووە (نموونە ل٥).
٣. وەکو زۆربەی هۆنەرو هۆزانڤانانی پێش خۆیو سەردەمی خۆشی، گێرۆدەی داوی دۆستو خۆشەویستەکەی بووەو ئەم هۆکارەش کانیاوی هۆنراوەیان لەلا تەقاندۆتەوە.

ئەمەش نموونەیێکە لەو هۆنراوانەی کە لەژێر کاریگەرییەتی هۆنراوەی نالیدا دایناوە:

١. شـــووریٚ وه ســـەرم کەوتییـــە لـــەم مەســـتی چـــاوە
هـــیچ جێگـــە نەنیـــشم مەگـــەر ئـــەوجی کـــە شـــەراوە

٢. ئـــەم زولـــفو روخـــی دولبـــەرە؟ یـــا لـــەیلو نـــەهارە؟
یـــا هـــــەوری ڕەشو پەردەکەشـــــی بـــــانی هـــــەتاوە

٣. ڕووخساری توو وەك مانگو دوو زولفت وەکو عـەقرەو
هـەر چـەن کـە قەمـەر عـەقرەوە، ڕازیـم بـە قـەزاوە

٤. ســـــۆزی دڵمـــــە باعـــــسی تـــــاوو کـــــوڵی گریـــــان
مەعلوومـــــە کـــــە ئـــــاگر ســـــەبەبی جۆشـــــشی ئـــــاوە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان

١. شۆریٚ وەسەرم کەوتییە : شۆرێك کەوتیتە سەرم
هیچ جێگە نەنیشم : هیچ جیٚ نییە تیایدا دانیشم
واتا : شۆرێکی وان کەوتیتە سەر لەبەر مەستی ئـەم چاوانە، هـیچ جهـ و شـوێنێك نییـە کـە تیایـدا دانیـشم، تـەنیا ئـەو جێگەیە نەبیٚ کە وێنەی چاوی دۆستەکەمی تێدا کێشراوەو ئـەوی تێدا هەیە.

٢. روخ : ڕوو، دەمو چاو

پەردەکەشی : پەردەی کێشاوە (کێشایە)

بانی : بەسەر

واتا : ئەمە زولفو ڕووی خۆشەویستەکەمە؟ یان ئەمە شەوو ڕۆژە، لێرەدا زولفی لەڕەشیدا بە شەوو ڕووی لە گەشاوەییدا بەڕۆژ چواندووە یا ئەمە هەوری تاریو ڕەشە کە وەکو پەردە خۆی بەسەر (هەتاو)دا داوە لێرەشدا زولفی بە هەوری ڕەشو ڕووی بە (هەتاو) چواندووە.

٣. ڕووخساری توو : ڕووی تۆ، ڕوویێ تە

عەقرەو : دووپشك، عەقرەب

ڕووی تۆ لە جوانیدا وەکو مانگەو هەردوو زولفەکەشت لەوەدا کە لاربوونیەوە وەکو دووپشك وان، هەر چەندە کە مانگ بەدەست دووپشکەوە گیری خواردووە، بەڵام ئەم قەزایەو بووە وا هاتووە.

٤. سۆز : شۆڕشو سووتان، سۆتن.

باعسی : هۆکاریو سەبەبی.

تاوو کوڵ : بەخوڕ، بەلێزمەو بەتاو

جۆشش : کولان، کەلین.

شۆڕشو سووتانی دڵمە بوویتە هۆی ئەوە کە بارانی فرمێسکی گریانەکەم بەگەرمی دەڕژێ، ئەمە شتێکی ڕاستە کە ئاگر هۆی کوڵانو جۆششی ئاوە، ئەگەر ئاگری عەشقی تۆ نەبێ فرمێسکم بەو جۆرە نارژێتە خوارەوە.

عـەلی حـەریـری

عـەلی حـەریری ئێکـە ژ هۆزانڤـانێن کلاسـیزمی یـێن کـورد نـاڤێ وی (عەلی)یە ب ناڤێ گوندێ وی (حەریر) جهێ ژ دایك بوونێ ب ناڤ کرییە.

(حـەریر) گوندەکـە ل ناحیـا (شـەمزدینایە) یـاکو دکەڤیتـە دەڤـەرا (هەکاری)یا.

ناڤ و دەنگێن دەست هەلی‌و هۆستایی‌و ئێخستنە بـەرێك‌و سـەنگاندنێ ب ئاوازەکێ خۆش‌و دلڤەکەر د کوردستانێدا ناڤدار بوویە.

عـەلی حـەریری خوێنـدکارێ جهـێ هـەکاریان بوویـە. زانـاو رۆشـنبیر بوویە، مێژوو نووسـێ کـورد (شـەرەفخانێ بەدلیسی) د (شـەرەفنامێ)دا خوێندکارێن هـەکاری یـا ب سـەر خوێنـدکارێن کـورد ئێخستییە. پەسـنا زیرەکی‌و جوامێرییا وان کرییە.

هەروەسـا شـاعیرێ کـوردێ ب نـاڤ و دەنـگ (حـاجی قـادرێ کـۆیی) گـەورەیی‌و شـاعیرییا عـەلی حـەریری دەردئێخیـت، چـونکە ل پـالێ وان شاعیراندا یـێ کـو باسـێ وان دکـەت نـاڤێ عـەلی حـەریری پ ڤـی جـۆری دهێنیت دەمی دبێژیت:

ئـــەوی جـــامی گوتوویـــەتی ئەمەیـــە
لـەو قـسەو مەدحـە مەقـسەد ئەمەیـە
پـــیرە مـــەردێ بدیـــدە ئـــەم ز جـــەزیر
نیـــك مـــەردێ بدیـــدە ئـــەم ز حـــەریر

حاجی دبێژیت مەبەستا (جامی) ژویٚ دێڕی (عەلی حەریری)یە دەمێ دبێژیت: من پیرە میرەك دیت خەلکی جزیرێیەو پیاوەکێ چاك دیت خەلکی حەریرێیە.

دگەلەك سەرچاوەیێن ئەدەبیاتی کوردیدا وەسا لێك دەدەن کو مەبەست پێ (مەلا جزیری)و (عەلی حەریری)یە.

ژ دایك بوون‌و مرنا عەلی حەریری تا ئێستا ڕوهن‌و ئاشکرا نەبوویە هەر سەرچاوەیەك ب هۆزانڤانێ سەدەیەکی دادەنێت.

لێ یادیارو ئاشکرا، عەلی حەریری پێش ئەحمەدێ خانی یێ ژیای چونکە خانی د کتێبا (مەم‌و زین)ێدا ناڤێ حەریری ب یێ (مری)و ئینیت دەمێ دبێژیت:

من دی عەلەما کەلامێ مەوزوون

عالی بکرا ل بانێ گەردوون

بیناڤە ڕوحا مەلێ جزیری

پێ حەی بکرا عەلی حەریری

کەیفەك وە بدا فەقێ تەیران

حەتا ب ئەبەد بمایە حەیران

واتە: ((ئەز دا ئالایێ هۆزانێ‌و تۆرێ کوردی ل هەرچوار ڕەخێن جیهانێ بەرزکەم. گیانێ مەلای جزیری زیندوو کەمەڤە، دا عەلی حەریری ب گیان ئێخم. ب زیندووکرنا جزیری‌و ب جان ئێخستنا حەریری ب ڕادەکێ وەسا فەقێ تەیران دلگەش‌و بەختیارکەم تاکو هەتا هەتایێ ئەو دلگەش‌و شادمان مابا)).

چەرخێ ژینا عەلی حەریری ب دروستی ڕوهن‌و ئاشکرا نەبوویە، دتارییا نەزانینێ دایە. تنێ ئەو تشتێ نهۆ ددەستدا دێڕە شیعری (پێ مەی بکرا عەلی حەریری)یا خانییەو یاکو ناڤێ وی پشتی جزیری ئینایە. جزیری ل سالا ٩٥٧ کۆچی ژ دایك بوویەو ل سالا ١٠٥٠ کۆچی یێ مری.

حەریری د وارگەهەکێ کوردیدا نزیکی نیڤا دووێ ژ سەدێ شازدێو سەرێ سەیێ هەڤدێ زایینی ژیایە. لێ هندەك دبێژن خەلکێ (حەریرە- دێر حەریرا) لنك هەڤلێرێیە، ئەگەر خەلکێ (دێر حەریرا) بیت ئەڤە بەلگەیەکی تازە بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی دەداتە دەست‌و ئەو ژی ئەوە کو ئەدەبیاتی کرمانجی ژووروو د وی سەردەمیدا ب ڕەنگەکێ وەسا د (بۆتان)دا گەشە کرییە تا گەهشتییە ناوچەی سۆران‌و ئەگەر میرنشینا بۆتان تێك نەچووبوایە ئەڤ دیالێکتە وەسا دا بەلاڤ بیت کو هەمی کوردا پێ نڤیسیبایە.

ئەو وارگەهـ و جڤاتگەها عەلی حەریری تێدا ژیای وەکی هەمی جڤاتگەهێن دی یێن کوردی ژ لایێ ئابووری‌و ئاڤەدانکرنێ د پاشکەفتی بووینەو دبن کارتێکرنا ئۆلێ (ئاینێ) موسلمانەتیێ ڤە بووینە. ژ بەر هندێ ڕێ‌و دەرگەهـ هەمی بۆ سۆفیاتیێ د ڤەکری بوون‌و ڕەهێن خۆ تێدا ببەنە خوارێ، هێلینێن خۆ د مەژیێ زاناو نە زانادا چێکەت. ژ بەر هندێ هۆزانێن عەلی حەریری یێن کو ژ دیوانا وی ماین‌و ددەست دانە، ڕوییێن وێ جڤاتگەهێ‌و وارگەهێ کوردی کو حەریری تێدا ژیایە بەر ڕوی دکەت.

عەلی حەریری هوزان ب دیالێکتا کرمانجی ژووروو ڤەهاندینە، تا نێستا ژ چەند پارچە هۆزانێ، حەریری زێدەتر ب دەست نەکەفتینە.

عەلی حەریری هۆزانڤانەکە سەر ب قوتابخانا مەلای جزیری بوویە، پەیوەندی ب ناڤەرۆک و ڕووخساریَ وی چەشنیَ ئەدەبا کلاسیزمی ڤە هەبوویە.

ژ هۆزانیێن عەلی حەریری

١. دیسان ژنۆ عەشقا بەری، پڕ ئەندە روونم ئا تەشە
زولفا موزەییەن عەنبەری، دەعوا دگەل خالا رەشە

٢. خالال دێمی دل ڕەڤا، سەد ڕوح و جانم بن فیدا
سووتم گەلۆ چوم تیَ نەما، تەرکم کردن عەقل و هوشە

٣. عەقل و هۆشم بوونە ئەسیر، دنیا کو گەهگەهـ تێتە بیر
دێم شوبهەتا بەدرا مونیر، زولفا ژ وەردیَ بێن خوشە

٤. وەردان ژ نێڤ زولفا دەرین، شوعلا بەنەفشی تیَ وەرین
بالاو ڤەددا عەرعەرین، هەرپان ل سەر ماریَ ڕەشە

٥. دیسانیَ حەی تێت و دچێت، ئیحیایی ئەمواتان نەبیت
وەجهان مودام نوور ژیَ تەچێت، دێم شوبهەتی شەمعا گەشە

٦. شەمعا شەبستانان ئەوە، وەردا گولستانان ئەوە
سڕی تەبستانان ئەوە، شۆخا (حەریری) دلَ گەشە

٧. عـەجیب لـەتیفو جندییـە، ئـەزمان نـەزانو (ڕۆمـی)یـە
ئاگەهـ ژ عەشـقبازان نییـە، مەسـتو خومـارو سـەر خوەشـە

٨. سەرخۆشـیٚ جامـا شـەربەتیٚ، دیٚـم شـوبهی شـەمعا زولـەتیٚ
حوریـا دبـاغیٚ جەننـەتیٚ، سـەرداریٚ چـەندین مەهوەشـە

٩. مەهوەش کو وەستان سەف ب سەف، ئەو هاتـە دەر مـیری دکـەف
وان گـۆت (عـەلی)یـۆ لاتەخـەف، مـە ب مردنـیٚ قـەوی خوەشـە

(شەش دیٚری لەسەرەتاوە بۆ لەبەرکردنە)

لیٚکدانا پەیڤان

ژنۆ	:	سەر لەنویٚ
بەری	:	پێشوو
ئەندە روون	:	ناوەوە، ناو دەروون
ئاتەش	:	ئاگر
موزەیەن	:	ڕازاوە، خەملاندی
دەعوا	:	شەڕ، جەنگ
ت گەل	:	لەگەڵ
دیٚم	:	دەمو چاو
دلٚ رەڤا	:	دڵی رفاند
گەلۆ	:	خەڵکینە، کوڕینە
چو	:	هیچ
بیٚن	:	بهێن– بۆن

ژ نێڤ : لەنێوان

هەریان : شین بوون، ڕوان

حەی : مار

شەبستان : شەوە زەنگ، تاریکستان

تەبستان : هاوین

جندی : جوان، جحێل

مەست : سەرخۆش

مەهوەش : نازدار، وەکو مانگ

میسری : شیری میسری

ت کەف : ددەستدا، لە جەنگدا

وان : ئەوان

لاتەخەف : مەترسە

دەڤەر : ناوچە

دەست هەلی : زیرەکی

ئێخستنە بەرێك : ڕێکخستن

ناڤدار : ناودار

گەلەك : زۆر

دادنێت : دادەنێت

مشەختی : کۆچی

چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ: مردووە، کۆچی دوایی کردووە

ب یێ (مری) : بە مردوویی

چەرخ : سەدە

تنێ : تەنیا

نهۆ	:	ئێستا
مالك	:	دێره شیعر
نبڤا دووێ	:	نیوەی دووەم
جڤاتگەهـ	:	کۆمەڵگە
ئۆل	:	ئایین
ڕێ	:	ڕێگا
ڕەهـ	:	ڕەگ
مەژی	:	مێشك
چێکەت	:	دروست بکات
بەر ڕوی دکەت	:	دیار دەکات، پێش دەخات.

١. دیسان سەر لەنوێ عەشقەکەی پێشوو سەری هەڵدایەوەو پڕ دەروونی کرد لەئاگر. ئەو زوڵفەی بە عەنبەری بۆن خۆش ڕازاوەتەوە، شەڕ لەگەڵ خاڵی ڕەشی دەمو چاوی یار دەکات.

٢. ئەو خاڵەی وا بەدەمو چاوییەوە دڵمی ڕفاند، با سەد ڕۆحو گیانم فیدای بێت، ئای خەڵکینە ئەو منی سوتاندو هیچم تێدا نەماو عەقڵو هۆشی منیان بەجێ هێشت.

٣. عەقڵو هۆشی من بوون بە یەخسیری ئەو خاڵە ڕەشەو جاروبار کە دنیای دێتەوە بیر دەبینێ دەمو چاو لە مانگی یەك شەوەی ڕووناك دەچێتو زوڵفیشی لە گوڵی بۆن خۆشی.

٤. گولّ لەناو زولّفان دەڕوێن، شوعلەی وەنەوشەیان بەسەردا وەریوە، بالاّو قەد وەك عەرعەرن‌و ماری ڕەشیان لەسەر ڕواوە. ماری ڕەش (واتە زولّف).

٥. دیسان ئەو مارە ڕەشە دێت‌و دەچێت، مردووان زیندوو دەکاتەوە (واتە ئەو زولّفە مردوو زیندوو دەکاتەوە).

دەم‌و چاو وەك مەی بەردەوام ڕووناکی لێ هەلّدەستێت‌و دەم‌و چاو وەك مۆمی گەشە.

٦. ئەو دەم‌و چاوەیە مۆمی شەوە زەنگ، هەر ئەو گولّی گولّزاران، ئەوە نهێنی گەرمی دلّ، شۆخێکی دلّگەشی خەلّکی حەریرە یا شۆخی دلّگەشی عەلی حەریرییە.

٧. زۆر سەیرو جوان‌و قەشەنگە، زمانێ کوردی نازانێت چونکە ڕۆمییە واتە تورکە، ئاگای لە عاشقان نییە، چونکە هەمیشە مەست‌و خومارو سەرخۆشە.

٨. بەجامی شەربەت سەرخۆشە، دەم‌و چاوی وەك مۆمێك وایە لە تاریکیدا، لەباغی بەهەشتدا حۆرییە، سەر دارو گەورەی پۆلی جوان‌و نازدارانە.

٩. نازداران پۆل بە پۆل ڕاوەستان‌و ڕیزبوون، ئەو نازدارەش هات‌و شیری میسری بەدەستەوەبوو، ئەوان وتیان (عەلی) مەترسە، ئێمە بە مردن زۆر دلّمان خۆشە.

مەحوی

١٨٣٠- ١٩٠٤ز

ژیانی:

هۆنەری پایە بەرزمان ناوی محەمەدە، کوڕی مەلا عوسمانی باڵخییە، لە نەوەی پیرو زانای (شێخ ڕەش)ە، لەساڵی (١٨٣٠ز) لە سلێمانی هاتۆتە دونیاوە، حەوت ساڵان بوو، خراوەتە بەر خوێندن، ماوەیەك لای باوکی کتێبە وردەڵەکانی خوێندووە، پاشان بە فەقیەتی بۆ خوێندن چووە بۆ شاری (سنە، سابلاغ)، لەدواییدا گەڕاوەتەوە سلێمانی، لای مامۆستا ناودارەکانی ئەو ناوچەیە خوێندوویەتی. پاشان چووە بۆ بەغداو لای زانای بەناوبانگی کورد مفتی زەهاوی خوێندوویەو ماوەیەك لای ئەو ماوەتەوە تا ئیجازەی مەلایەتی پێداوەو کردوویە بە مامۆستای مزگەوتی ئیمام ئەعزەم لە بەغدا. لەساڵی (١٨٦٢ز) بەغدای بەجێهێشتووەو گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانیو بووە بە ئەندامی دادگا. لەساڵی (١٨٦٨ز) دا بەهۆی مردنی باوکییەوە. دەستی لەکاری میری کێشاوەتەوەو بووە بە مەلاو دەستی کردووە بە دەرس وتنەوە بە فەقێیان.

لەساڵی (١٨٨٣ز) مەحوی چووە بۆ حەجو لەوێوە چووە بۆ ئەستەمموڵو لەڕێگای پیاو ماقووڵانی کوردەوە چاوی بە سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی کەوتووە، سوڵتان ڕێزێکی زۆری لێ گرتووەو فەرمانی داوە کە خانەقایەکی لە سلێمانی بۆ بکەنەوە، بەناوی (خانەقای

مەحوی)یەوە. کە گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی خەریکی دەرس وتنەوەی زانستو ئاینو ڕابەری کردنی خەڵك لەبارەی سۆفیەتی دابووە. لە ساڵی (١٩٠٤ز) کۆچی دوایی کردووە لە خانەقاکەی خۆیدا بەخاك سپێردراوە.

لە هەڕەتی تەمەنیدا جۆشو خرۆشێك لە دڵیدا پەیدابووەو بەرەو مەیدانی عەشقەوەی بردووە، هەر ئەو عەشقە بەتینە بووەتە ئیلهامی هۆنراوە وتنی، ئینجا وشەی (مەحوی) هەڵبژاردووەو کردوویە بەنازناوی هۆنراوەی خۆی.

ئەو بنەماڵەی کە مەحوی تیایدا گەورە بووەو پەروەدەکراوە وای لێکردووە کەسەر بەرێتە مۆزەخانەی ئەهلی سۆفیێنزمییەوەو بەراوردێکی بیرو باوڕەکانیان لەگەڵ دڵی خۆیدا بکات، هەر بیرو باوەڕی سۆفیەتی مەحوی کردە هۆنەرێکی ناوداری سۆفیەتی.

مەحوی بە یەکێك لە شاعیرە بەرزەکانی کلاسیزمی کوردی دادەنرێتو لەسەر ڕێڕەوی نالی ڕۆیشتووە.

ڕووخساری هۆنراوەکانی:

١. کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە.
٢. یەکێتی قافیەی پاراستووە، واتە سەرتاسەری هۆنراوەکە لەسەر یەك قافیەیە.
٣. وشەی عەرەبیو فارسی لە هۆنراوکانی دیارە.
٤. وشەکاریو وردەکاری زۆری بەکارهێناوە بەدوای وشەو دەربڕینی گران گەڕاوە.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی:

لــەڕووی ناوەڕۆکــەوە هۆنراوەکــانی لــەبارەی ئــایینیو فەلــسەفەو سۆفیەتیو هەستی نەتەوەییە.

١. ئەمە نموونەیەك لەهۆنراوەی سۆفیەتی مەحوی:

١. دیــارم دەیــری عیــشقە، بــە ســووتن بــێ لــەوێ دەگــرم
کــە مــن مــشتێ چڵو چێوم، بەچی بم، کـەلکی کـێ دەگـرم

٢. نەگەییــە دامــەنی دەســتی دوعــا، جــا دەبمــە خــاکی ڕێــی
تەریقــەی گۆشــەگیری بــەردەدەم، ئــەمجارە ڕێ دەگــرم

٣. کــەدادی یەئــسی خــۆمم بــردە لا، ئــەم عارفــە تونــد بــوو
وتــی: ئــاخر ســبەینێ جەژنــە، خــوێنی تــۆ لــەپێ دەگــرم

٤. لــە ڕوو سوریی عیبــادەت لامو لــەڕوو زەردەی خەجالــەت مــام
بــەناوی ســێوی نــاوم باغــەوانو مــن بــەهێ دەگــرم

٥. لەســەر خۆچــوونە، شــەیدابوونە، قــوڕ پێوانــە، ســووتانە
هــەتا مــردن، مەحەببــەت ئیــشی زۆرە، ڕیــزی لێ دەگــرم

٦. چ شـۆخه ئـاگرم تێبـەر دەدات‌و پـێم دەڵـێ یـا شـێخ
بـه خاشـاكی دەوت شـوعله، عەسـامه دەسـتی پـێ دەگـرم

٧. كەسـینەی ڕێـشمی بـەو تیغـی نـازه ئـەنجن ئـەنجن كـرد
وتـی: پەژموردەیـــه ئـــەم لالـــەزاره، ئـاوی تێـــدەگرم

٨. لـه پاداشـتی قـسەی سـەردا هەمـه ئـاهو هەناسـەی گـەرم
كەســێ شـێتانه بـەردم تێگـرێ، مـن بـەرقی تێـدەگرم

٩. شـوكر هوشـیاره مـەحوی، تێـدەگا دونیـا خەراباتـه
كـه بـەد مەسـتی بگـا ئـەهلی، خراپـەی بۆچـی لێـدەگرم
(لەسەرەتاوە شەش دێری بۆ لەبەرکردنە)

مـەحوی لـه مەیدانی كوردایـەتی لـەم چوارینانەی خـوارەوەدا هەسـتی نیشتمان پەروەری‌و نەتەوەپەرستی خۆی دەربڕیوەو شانازی پێوه كردووه. دەڵێت:

١. لـه دەوری دڵمـی كـه دی ئـەم هـەموو غـەم‌و تەعەبـه
دەروونـی كەیلـه لـه زووخـاو و دەردو تـا بەلەبـه
وتـی: ببـێ دڵـه! وەك تـۆ خـەراب‌و شـیفته حـاڵ
بـەڵێ هەیـه لـه مـن ئاشـفته تـر: وڵاتـی بەبـه

٢. بنووسـه، پـیری دڵـم ئـهمری کـرد، ئیتاعـهم کـرد لـه ئیبتیـداوه کـه بـهینێ موناسـبی دیـوان گهدایـهکی وهکـو مـهحوی، قهلهنـدهرێکی کـورد میـسالی پادشـههی فورسـه، سـاحێبی دیـوان.

(یەك لەم چوارینە بۆ لەبەركردنە)

واتای وشەكان:

دیار : كۆی دارە بە واتا شوێنو وڵات

دەیر : شوێنی ڕەبەنە بۆ مەسیحییەكان

گۆشەگیری : دوورە پەرێزی

عارفە : ڕۆژی پێش جەژنی قوربان

لام : من تەریكو بێ بەشو مل پێچی كەرم

شۆخ : عەیارو زۆرزان

ڕێش : بریندار، سینەی ڕێشمی: سینگی بریندارمی

پەژموردە : سیس بوو

سەرد : سارد

خەرابات : مەیخانە

بەدمەستی : سەرخۆشی لەرادەبەدەر

چڵو چێو : ئێسكو پروسك

بەناوی سێوی ناوم: واتە بەسێو ناوی بردووم، ناڤێ من كرییە سێڤ

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

١٨٣١ز- ١٩١١ز

ژیانی:

شاعیری گەورەمان ناوی (ڕەزا)یەو کوڕی شێخ ئەحمەدی کوڕی مەلا مەحموودی زەنگەنەیەو لە ساڵی ١٨٣١ زایینی لە گوندی (قرخ)ی سەر بەشاری کەرکووك هاتۆتە دنیاوە، لە مزگەوتدا خوێندوویەتی، جگە لەزمانی دایك زمانەکانی عەرەبیو فارسیو تورکی بە باشی زانیوە، هۆنراوەی بەم چوار زمانە نووسیوە تێیاندا باڵا دەست بووە، شارەزای ئەدەبیاتی فارسیو عەرەبیو تورکی بووە، ماوەیەك ژیانی خۆی لە ئەستەنبۆڵ بەسەر بردووە پاش گەڕانەوەی بۆ کەرکووك لەساڵی ١٨٩٨ چووەتە بەغدا لەوێ پەیوەندی لەگەڵ بنەماڵەی سەلیم بەگی بابانو سەید عبدولرەحمان نەقیبی بەغداد زۆر خۆشبووە، تا لەساڵی ١٩١١ی زایینی لەتەمەنی (٧٩) ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی نێژراوە...

دیوانەکەی تاوەکو ئێستا چەند جار لە کوردستانو لە دەرەوەی کوردستاندا چاپکراوە، دیوانەکەی کراوە بەسێ بەش (بەشی کوردیو فارسیو تورکی) لە هەر سێ زمانیشدا شاعیرێکی زۆر سەرکەوتووە، تەنانەت وای لێ هاتووە هەندێك لە شارەزایانی ئەدەبی تورکی بە شاعیرێکی گەورەی نەتەوەی تورکی دابنێن کە ئەمەش ڕاست نییە، ستەمێکی گەورەیە کە لەم شاعیرە گەورەیەی کورد دەکرێت:

١. چاپی یەکەمی دیوانەکەی لەساڵی ١٩٣٥ لەلایەن مەریوانییەوە لە بەغدا بووە.

٢. (دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی) چاپی ساڵی ١٩٤٦ لە بەغدا لەلایەن شێخ عەلی تاڵەبانییەوە چاپکراوە.

٣. (دیوانی شێخ ڕەزا) چاپی ساڵی ١٩٩٩ لە سلێمانی ئامادەکردنو لێکدانەوەی ئومێد کاکە ڕەشو حەمە بۆر.

٤. (دیوانی شێخ ڕەزا) ساغکردنەوەی شوکور مستەفا چاپی ساڵی (٢٠٠٠) لە شاری هەولێر.

٥. (دیوانی شێخ ڕەزا) ساغکردنەوەو لێکدانەوەی د. موکەڕەم تاڵەبانی لەساڵی (٢٠٠١) لەشاری هەولێر چاپکراوە.

٦. (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) کەڵە شاعیری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کە لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلە لەسەر ژیانو هۆنراوەکانی لەلایەن نووسەر (ئەحمەد تاقانە).

مەبەستەکانی شیعری شێخ ڕەزای تاڵەبانی:

هۆنراوەکانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی ئەم مەبەستانەیان تێدا دەبینرێت:

١. داشۆرینو شەڕە جنێو (جوێن):

ئەگەر سەرنج بدەینە دیوانی شێخ ڕەزا ئەوە دەبینین زۆربەی هۆنراوەکانی، داشۆرینن واتە هۆنراوەی (هەجوون، واتە ئەم بابەتە بابەتی سەرەکی شیعرەکانی شێخ ڕەزا بووە، بە هونەرێکی بەرزو زمانێکی ئاگرینەوە دایڕشتوون، قسەی سەیرو سەمەرەن کە نەك هەر پسپۆرو شیعر دۆستان بەڵکو بەگشتی زۆربەی خەڵکەکە حەزیانی لێی بووە، بۆتە مایەی بەناوبانگ بوونی شاعیر، واتە هۆیە سەرەکییەکەش ئەو هۆنراوە پڕ لە جنێوو قسە پەردە لێ هەڵماڵراوانەیەتی، بۆیە شاعیر شانازی بۆ بەزمانی خۆی دەکات لەم بارەیەوەو دەڵێت:

تۆ هەتە تیغی دەبان، من هەمە تیغی زبان

فەرقی ئەم دوو تیغە هەروەك ئاسمانو ڕێسمان

(بۆ لەبەرکردنە)

کە لەم دێرەدا شێخ ڕەزا زمانی شیعرەکانی خۆی بە تیغ دادەنێت بەرامبەر خەنجەری دەبانی خەڵك واتە هی ئەو تیژترە لەهی ئەوان.

هۆنراوە شەڕە جنێوەکانی نێوان شێخ ڕەزاو شاعیری گەورە (جەمیل صدقی زەهاوی) لەلایەكو شێخ ڕەزاو شوکری فەزلی لەلایەکی ترەوە هەر لەو شەڕە جنێوانە دەچێت کە لە نێوان شاعیرانی عەرەب (جەریر)و (فەرەزدەق) کراوە بەڵام ئەم هۆنراوانەو هۆنراوەکانی تری هێندە ڕوو هەڵماڵراون کە ڕووی ئەوەمان نییە بیانخەینە سەر لاپەڕەکان لێرەدا

تەنها ئـەم هۆنراوەیـەی دەخەینـە ڕوو کـە زەمـی (شـێخ عـەلی) دەکـاتو دەڵێت:

١. بێگانـــە هـــەموو ســـاحیبی جـــاهو جەبـــەڕووتن
بێـــچارە بـــرای (شـــێخ عـــەلی) مـــوفلیسو ڕووتـــن

٢. ئـــەی شـــێخ عـــەلی چـــاکە وســـووفت بـــەبرا بـــێ
بـاوەڕ مەکـە بـەم خەڵقـە کـە وەك توولـە لـەدووتن

٣. قەومێ کە لە عەهدی پدەرت حەلقە بە گۆش بوون
تـــەحقیقی بزانـــە بـــە خـــودا جوملـــە عـــەدووتن

٤. ڕەحمیـــان نییـــە دەربـــارەیی تـــۆ خـــزمو ئـــەقارب
موشـــفیقترە، بێگانـــە، لەمانـــە کـــە عـــەمووتن

٥. نـــادانو قورمـــساغو نـــەزانن کـــە ئەمانـــە
گـــاهێ لـــە ســـەما، گاهـــ لـــە ســـەیری مەلـــەکووتن

٦. ئـەم تەکیـە نـشینانە چـە دەروێـشو چـە سـۆفی
هـەر چـەند بـەدڵ موشـتەغیلی زیکـرو قنـووتن

٧. وەك حاجی مابەینی (سەفا)و (مەروە) بە تەعجیل
بـۆ لوقمـە ئـەمانیش بـە مەسـەل یـونسو حـووتن

٨. جومعانــه بــڕاوه، بــه خــودا موفلیــسه (لامیــع)
نـــەپوولی حـــەمامی هەیـــە نـــەپارەیی تـــووتن

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

۲. نیشتمان پەروەری‌و شانازی کردن:

شێخ ڕەزا لەباری نیشتمانپەروەریشدا شاعیرێکی بێ وێنە بووە، لەدیوانەکەیدا کۆمەڵێك هۆنراوەی وا دەبینرێت کە لووتکەی هەستی نیشتمانپەروەرییەو شانازییەکی بێ وێنە بە دەوری میرنیشینەکانی بابان دەکات کە لەشاری سلێمانی فەرمانڕەوا بوون ئەویش وەکو ڕۆشنبیرێکی هۆشیار ئەوەی زانیوە کە لەناو چوونی میرنشینی بابان زیانی خۆی‌و نەتەوەکەیەتی، بۆیە هەناسەی ساردی بۆ هەڵدەکێشێ‌و لە هەستێکی نەتەوەییەوە باسی (سلێمانی)ی پایتەختی بابان دەکات‌و دەڵێت:

۱. لـــەبیرم دێ ســـولەیمانی کـــە دارو لـــوڵکی بابـــان بـــوو
نــە مــەحکوومی عەجــەم، نــە سوخرەکێــشی ئــالی عوسمــان بــوو

۲. لەبــەر قــاپی ســەرا ســەفیان دەبەســت شێخ‌و مــەلاو زاهیــد
مــەتافی کەعبــە، بــۆ ئــەربابی حاجــەت گــردی ســەیوان بــوو

۳. لەبــەر تــابووری عەســکەر ڕێ نــەبوو بــۆ مەجلیــسی پاشــا
ســەدای موزیقــەو نــەقارە تــا ئــەیوانی کــەیوان بـــوو

٤. دریـــغ بــۆ ئــەو زەمانـــە، ئــەو دەمــە، ئــەو عەســـرە، ئــەو ڕۆژە
کــە مەیـــدانی جریـــد بـــازی لـــە دەوری کـــانی ئاســـکان بـــوو

٥. بـــەزەربی حەملـــەیێ بەغـــدای تەســـخیر کـــردو تێـــی هەڵـــدا
ســـولەیمانی زەمـــان ڕاســـتت ئـــەوێ بـــاوکی ســـولەیمان بـــوو

٦. عـــەرەب ئینکـــاری فـــەزلی ئێـــوە ناکـــەم ئـــەفزەڵن، ئـــەمما
ســـەلاحەددین کـــە دنیـــای گـــرت لـــەزومرەی کـــوردی بابـــان بـــوو

٧. قوبـــووری پـــڕ لـــەنووری ئـــالی بابـــان پـــڕ لـــە ڕەحمـــەت بـــێ
کـــە بـــارانی کـــەفی ئیحـــسانیان وەك هـــەوری نیـــسان بـــوو

٨. کـــە عەبـــدوڵلا پاشـــا لەشـــکری والی ســـنەی شـــڕ کـــرد
ڕەزا ئـــەو وەختـــە عـــومری پێـــنج و شـــەش تیفڵـــی دەبـــستان بـــوو

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

لە شیعرێکی تر دەڵێت:

زوبـدەی مـەتاعی حیکمەتـە ئـەم شیعری کوردییـە
هەرزانـــە بـــێ موبالەغـــە حـــەرفێ بـــە گەوهـــەرا

(بۆ لەبەرکردنە)

لێرەدا دیسان لـە هەستێکی نیشتمانپەروەرییەوە شـانازی بـەزمانی کوردیو وشەی کوردی دەکاتو دەڵێت پارچەی ڕەنگاو ڕەنگی بە نرخـی حیکمـەت کـە هێنراوەتـە مەیدانـەوە شـیعری زمـانی کـوردی خـاوێنترو پاکژتری ئەو پارچەو ئەو کوتاڵەیە، ئەگەر بێـتو تاقـە پیتێکی بفرۆشـی

(تەنانەت بە زێڕیش) لەبەر ئەوە ئەم بەنرخترە هەر دەخەڵەتێت، دیارە ئەم شیعرەی منیش دایدەنێم یەکێکە لەو شیعرە کوردییە بەنرخانە:

٣. ستایش:

شێخ ڕەزا لەستایشدا کردنیشدا دەستێکی باڵای هەبووە کە هەندێك کەسی ستایش کردووە، کەم شاعیر هەیە لەم بابەتەشدا بیگاتێ، ئەوەتە کە ستایشی کاك ئەحمەدی شێخ دەکات دەڵێت:

١. مەربووتە حەیاتم بە سولەیمانیو خاکی
خۆزگەم بەسەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی

٢. ئەو قدوەی ساداتە کە سوکانی سەماوات
شەڕیانە لەسەر سوجدە لەبەر مەرقەدی پاکی

٣. بۆ دەستو عەسا نازگەکەی داخە دەروونم
قوربانی عەسای دەستی دەبم، سوڵو سیواکی

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. دڵداری:

شێخ ڕەزا ڕێگەی شیعری دڵداریشی گرتووە وەکو هەموو شاعیرە کلاسیزمییەکانمان، جوانترین شیعری دڵداری کوردیی نووسیوەتەوە، بە سۆزێکی ڕاستەقینەوەو زۆر ڕاستگۆیانە، کۆمەڵێك شیعری دڵداری لەدیوانەکەیدا دەبینرێت، وا لێرەدا یەکێك لە شیعرە تەڕو ناسکەکانی دەخەینە ڕوو کە پێنج خشتەکییەکە لەسەر شیعرێکی مستەفا کوردی:

دڵی بردم بەنازو عیشوە دیسان، شۆخێ، عەیارێ
فریبی دام بە سیحری چاوی خۆی مەحبووبێ، سەحارێ
لە هیجرانا تەقم کرد ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ
ئەمان مردم عیلاجێ سا لەڕێی پێغەمبەرا چارێ.
ویسالێ یا قەتلو یا تەسکین، لەهەرسێ بۆم بکەن کارێ

(بۆ لەبەرکردنە)

ڕوخساری شیعرەکانی:

شێخ ڕەزا بە گەورەترین شاعیری کلاسیزمی کوردی دادەنرێت کەسەر بە قوتابخانەی شیعری بابانە، چونکە یەکێکە لەو شاعیرانەی کە لەشاری کەرکووك لەسەر ڕوخساری شیعرەکانی نالیو سالمو کوردی هۆنراوەکانی هۆنیوەتەوە، واتە لە شیعرەکانیدا لەڕووی ڕووخسارەوە ئەم خالانە دەبینرێت:

١. بەزمانێکی کوردی تێکەڵ بە وشەی عەرەبیو فارسیو تورکی هۆنراوەکانی نووەسیوەتەوە.
٢. بەکارهێنانی کێشەکانی (عەرووز)ی عەرەبی.
٣. لەڕووی سەرواوە پەیڕەوی شیعری کلاسیزمی کوردی کردووە، واتە سەروای یەك ڕەویەی بەکارهێناوە کە پێی دەوترێت سەروای یەکگرتوو، واتە هەموو دێڕەکان بەیەك پیت کۆتاییان دێت.
٤. پاراستنی بابەتەکانی غەزەلو چامە لەهۆنراوەداو پەیڕەوکردنی بابەتەکانی ڕەوانبێژی واتە یاری کردن بە وشەو وشەکاری لەناو هۆنراوەکانیدا.

ناوەڕۆکی شیعرەکانی

لەڕووی ناوەڕۆکیشەوە ئەم خاڵانە دەبینرێن:

١. لەهۆنراوەکانیدا هەموو مەبەستەکانی هۆنراوەی گوتووە هەر لە داشۆرین تا دڵداریو ستایش کردنو شانازی کردنو تەنانەت شیعری ئاینیو تەسەوفی هەیە، بەڵام لە هۆنراوەی داشۆرین پلەی یەکەمی هەیە.
٢. هۆنراوەی فارسیو تورکی زۆر کاریان تێکردووە، بەتایبەتی هۆنراوەکانی (حافزی شیرازی) گەورە شاعیری فارسی کاریگەرییەکی زۆرییان لەسەر هەبووە.
٣. یەکێکە لەو شاعیرانەی کەسەر بە قوتابخانەی بابان بووە واتە سەر بە قوتابخانەی شیعرییەکەی نالیو سالمو کوردی، بەتایبەتی شاعیری گەورە (نالی).

نـــاری

١٨٧٤- ١٩٤٤ز

ژیانی:

هۆنەری پایە بەرزمان ناوی (کاکە حەمـە)یـەو کـوڕی مـەلا ئەحمـەدی کوڕی مەلا محەمەدی کوڕی مەلا عەبدولرەحمانە، لەسالّی (١٨٧٤ز) لە گوندی (کیکن)ی نزیك مەریوانـەوە هاتۆتـە دونیـاوە، لـە تەمـەنی شـەش ســالّاندا لای بــاوکی دەســتی بەخوێنــدن کــردووە، قورئــانو کتێبــە وردەڵـەکانی تـەواوکردووە، ئینجـا بـە فەقێیـەتی بـەدوای خوێنـدن لـەم شـوێنانە (مـەریوان، سـنە، پێنجـوین، سـلێمانی، بانـە، سـابلاغ، وان، باشقەلاّ، هەولێر، ڕەواندز) گەڕاوە. لە ڕەواندزێ لای مامۆسـتا ئەسعەدە فەندی خەیلانی ئیجازەی مەلایەتی لەسالّی (١٨٩٧ز) وەرگرتووە.

پاشان گەڕاوەتەوە بۆ مـەریوانو لـەوێ چـووە گونـدی بێلـووی نزیـك مـەریوان، بـەدەرس وتنـەوە خـەریك بـووە تـا لەسـالّی (١٩٤٤ز) کۆچـی دوایی کردووە لەدێی بێلوودا بەخاك سپێردراوە.

هـۆنراوەی نـالیو مـەحوی کاریـان کردۆتـە سـەر نـاریو تـەلی سـۆزی شــاعیریان بزوانــدووەو مێــشکیان زاخــاو داوە. وشــەی (نــاری)ی هەڵبژاردووەو کردوویە بە نازناوی هۆنراوەی خۆی.

نـاری یەکێکـە لـە لووتکـە بـەرزو دیارەکـانی ڕێبـازی کلاسـیزمی کوردیمانو بە بەرهەمە ڕەنگینەکانی ئەو ڕێبـازە ئەدەبییـەی گەشـەدارتر کردووە.

ڕوخساری هۆنراوەکانی:

١. کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە

٢. یەکیەتی قافیەی پاراستووە.

٣. وشەی عەرەبیو فارسی لە هۆنراوەکانیدا دیارە.

٤. گرنگی بە وشەکاریو ڕازاندنەوە داوە، لە وشە دەربڕینو بەهرەی وشە ئاراییدا شارەزاییەکی بەتوانا بووە.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی:

لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم مەبەستو بابەتانە (دڵداریو خۆشەویستی، ستایشی ئایینی، نیشتمان پەروەریو نەتەوایەتی) بە ئاشکرا لە هۆنراوەکانی دەدرەوشێنەوە.

١. **هۆنراوەی دڵداری:** ناری هۆنراوەی دڵداریو خۆشەویستی هەیە، ئەمجا ئەو دڵدارییە حەقیقی بێت بان مەجازی بێت، گرنگ ئەوەیە بەدڵو دەروونێکی پڕ بەجۆشی عەشقەوە ئەم هۆنراوە ئاگرینانەی وتووە.

١. چاوەکەم من بۆیە دایم کارو پیشەم زارییە
حاکمی چاوت لەگەڵ من مایلی غەددارییە

٢. شۆڕشو ناڵینی کەس بێ وە جهو بێ عیللەت نییە
ئاهی من فەریادی بولبول ئیشی بێ غەم خوارییە

٣. مـن هـەر ئـەو ڕۆژە دەسم شۆری لـە ڕۆحـی خـۆم كـەدیم
حەزرەتی خوون خواری ئەبرۆت مەشرەبی خوون خوارییە

٤. گـەر دەپرسـی بۆچـی بـێ نەشـئەو مـەلوول‌و عـاجزی
ڕوومـــەتی زەردم عــــەزیزم شـــاهیدی بـــێ بارییـــە

٥. كـەم بـە خەنـدە بـێ بـەلامۆ حەیفـە تەعنـەم لێ دەدەی
لـێم گـەڕێ تـو بـێ‌و خـودا ئـەم جـارە دەردم كارییـە

٦. دڵ لــە شـامی پەرچـەمی ڕووتـا بـەدایم بـێ خـەوە
چـونكە كێشكـچی لــە شــەودا عـادەتی بێدارییـــە

٧. حیكمەتی پڕ مەسئەلەی كولمت لە بۆ كێ حەل دەبێ؟
هـەر سـەحیفە سـەد ئیـشارەو ڕەمـزی تێـدا جارییـە

٨. خـاڵی ڕوخـسارت هیدایـەت بەخـشە، شـەرحی زولفەكـەت
قـــازی ئاســا حاشـــیەی ئەگریجـــەكانت لارییـــە

٩. ڕووت وەكوو ئاتەش موژەت وەك شیشە ئەبرۆت قیمەكێش
میرەوەحـەت زولـفو كـەبابت جـەرگی پـارەی نارییـە

(لەسەرەتاوە پێنج دێری بۆ لەبەركردنە)

٢. **هۆنراوەی ئایینی**: ناری بەدڵێکی پڕ جۆش‌و خرۆشەوە، بەدەروونێکی بە سۆزەوە هاتۆتە سەر باسی ستایشی ئایینی‌و وتوویە:

١. سوورەتی یاسین کە وەسفی حەزرەتی لەولا دەکا
ئەهلی دڵ مایل بە جیلوەی سوورەتی تاها دەکا

٢. خاکی بەر دەرگاهی قەسری گەر بەسەرداکا، گەدا
هەر نەفەس نەفرەت لەتاجی قەیسەرو دارا دەکا

٣. ئاسمان وەك موشتەری هەر دەم بە میزانی وەفا
کەسبێ هەر شامێ بەیادی دەولەتی ئەسرا دەکا

٤. گەر تەسەورکا مەسیحی تەختی عەرشی ئەعزەمی
تا ئەبەد تەرکی بەیانی ڕەفعەتی عیسا دەکا

٥. نووری عیشقی تۆ لەسەر توری دڵی موسا مەگەر
دای لەسەر سینەی بە شەوقی دڵ یەدی بەیزا دەکا

٦. بۆ خەلیلان گەر نەسیمی گوڵشەنی لوتفت ببێ
ناری نەمردووی بە سەحنەی (جەننەتو لمەئوا) دەکا

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

٣. **هۆنراوەی نیشتمان پەروەری:** ناری بەناوی سۆزی ئایینیەوە باسی نیشتمان دەکاتو لەناخی دەروونییەوە ئاخ بۆ نیشتمان هەڵدەکێشێت کە بەو شێوەیەی دەیبینێت:

١. ئەی خاکی وەتەن بۆچی نەما سەیرو سەفاکەت؟
بۆ زێڕو زەبەر بوو بەدەمێ، قەسری وەفاکەت؟

٢. بۆ گوڵشەنی ئاوابی مەحەببەت نییە ئەمڕۆ؟
بۆ سازە لەبۆ نەشتەری دڵ خاری جەفاکەت؟

٣. بۆ دڵ بەدڵی مەیلی نەماوە لە وەتەندا؟
بۆ ڕووی لەتەرەف قیبلە نەما قیبلە نوماکەت؟

٤. بۆ قاعیدەیی بوغزو حەسەد سازە لەتۆدا؟
بۆ پاکی شکا، پەنجەیی ئیحسانو عەتاکەت؟

٥. سا بۆچی نەبی تۆ بە زرێباری مەجووسی؟
یا چیهرەیی تۆ دیدە نەبینێ بە عەبووسی؟

(لەسەرەتاوە سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان:

کارو پیشەم زارییە : کارو پیشەم گریانە.

خوون خواری : خوونکاری، خوێن ڕشتن.

کێشکچی : ئێشکچی، پاسەوان.

ئاتەش : ئاگر.

میڕوەحە : باوەشێن.

قازی : لاری: نـاوی مـصلح الـدین لارییـە، خـەڵکی ناوچـەی لارسـتانە، پـەڕاوێزی لەسـەر زۆر کتێبی دینی هەیە.

جەرگی پارە : جەرگی پارچە کراو.

جیلوە : خۆ دەرخستن.

موشتەری : ناوی ئەستێرەیەکە لە ئاسمان.

خار : دڕك.

زێڕو زەبەر : مەبەست شـاری زرێبـارە کـە ڕۆچـوو، ئێـستا دەریاچەیە بەناوی زرێبار ناسراوە لەناوچەی مەریوان لە کوردستانی ئێران.

بە عەبووسی : بەڕوو گرژی.

زێـــوەر

١٨٧٥ز- ١٩٤٨ز

شاعیری پایە بەرزو نیشتمان پەروەری کورد نـاوی عەبدوللایـە کـوڕی محەمەدی مەلا ڕەسووله، لەسـاڵی (١٨٧٥)ز لەشـاری سـولێمانیدا چـاوی بە جیهان هەڵهێناوە، حوجرەو مزگەوت کانگای بـەهرەی خوێنـدنی بـوو، جگـە لـە زمـانی کـوردی زمـانی فارسـیو تـورکیو عـەرەبی زانیـوەو هۆنراوەی بەهەموویان هەیە، ئەو کاریگەریانەی بەسەر زێوەرەوە دیـارن ئەمانەن:

١. زێوەر هەر لەتەمەنی لاویەتیدا دیمەنە ڕەنگاو ڕەنگەکانی کوردستان کاریان کردۆتە سەر دڵو دەروونیو هەستی ناسکیان جوولاندووە.

٢. تامو بۆنی شیعرەکانی مەولەویو ناڵی لەهەموو دەمارەکانیدا هـاتوو چۆیان کردووەو تەلی سۆزیان بزواندووە.

٣. دیـوانی شـاعیرە فارسـەکانیش کاریـان تێکـردووەو هەسـتیان جولاندووە، وایان لێکردووە کە باوەش بە ئاسۆی شیعردا بکات.

٤. هەروەها ستەمو زۆرداری ڕۆژگـارو چەوسـاندنەوەی نەتـەوەی کـورد ئەوەنـدەی تـر دڵیـان هێناوەتـە کـوڵانو بـەرەو کۆشـی شـیعریان بردووەو ئیلهامی شیعریان بەتینتر کردووە.

وشـەی (زێـوەر)ی هەڵبـژاردووەو کردوویـەتی بـە نازنـاوی هـۆنراوەی خـۆی، لـە ڕۆژی ١٩٤٨/١١/١٠ لەشـاری سـولێمانیدا لـە تەمـەنی (٧٣) ساڵیدا ماڵاوایی لەم جیهانە کردووەو لە گردی سەیوان نێژراوە.

هۆنراوەکانی لەبارەی (دڵداریو خۆشەویستی، وەسفی سروشت، کۆمەڵایەتی، نیشتمان پەروەریو نەتەوەیی، فێرکردنو هاندان بۆ خوێندنو پێشکەوتن، فەلسەفە) بوون، واتە لەڕووی مەبەستەوە دەکرێن بەم جۆرانە:

زێوەر وەکو شاعیرەکانی تر لەسەرەتادا دەکەوێتە مەیدانی دڵداریو خۆشەویستییەوە، لەو بوارەدا ئەسپی خەیاڵی تاو داوەو پەپوولەی ئارەزووی لە ڕەنگینترین باغچە نیشتۆتەوە، بیری وردو خەیاڵی ناسكو سۆزی بەتین لەهۆنراوەکانیدا دیارن، یەکێکە لە شاعیرەکانی ڕیزی پێشەوەی بابەتی هۆنراوەی دڵداری لە ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردیدا.

سەیر بکە چۆن وەسفی یارەکەی دەکاتو دەڵێت:

١. تکانی ئابڕووی چەمەن بەڕووی ئابدارەوە
شکانی نرخی نەسترەن بە زولفی مشکبارەوە

٢. چمەلەمەی؟ لە نەی! لەجام ئەگەر بەلەنجە بێتە لام
بەڕووی تابدارەوە، بەچاوی پڕ خومارەوە

٣. عەرەق نییە لە عالەما کە لابەرێ لە دڵ غەما
بە غەیری قەترە عارەقێ لە ڕووت کەدێتە خوارەوە

٤. نیشانی من، جەمالی تۆ، بەراتی من، ویسالّی تۆ
خەیالّی من لە خالّی تۆ، بە عیشوە لێم مەشارەوە

٥. عەزیزەکەی حەبیبی من، نیگارەکەی تەبیبی من
با شەق بەرێ ڕەقیبی من، وەرە بەسەد ویقارەوە

٦. فیدا خەوو قەدی تۆ، چەمەن بە فەوجی گوڵیەوە
بە بولبول‌و بە چڵیەوە، بە قومری‌و چنارەوە

(لەسەرەتاوە چوار دێر بۆ لەبەرکردنە)

زێوەر باسی جوانی سروشتی کردووە کە بەدەستی کردگار نەخشاوە، سەیری ئەو دیمەنەی کردووە، کە لەبەهاردا هاتۆتە کایەوە، لەم بارەیەوە گوتوویەتی:

١. بنواڕە ئەو بەهارو هەوای تەڕاوەتی
نووسانی پێکەوە لەبی غونچەی حەلاوەتی

٢. هێنایە شەوق‌و زەمزەمە، تەیرانی سەر زەمین
سەرما بڕایەوە، هەموو توندی‌و سەلابەتی

٣. هەورە تریشقە بۆتە سەفا ئاوڕشێن ئەکا
تا سەبزە زاری ئەرز موجەلابێ سەفوەتی

٤. ئەم عەردە مردووە هەموو ڕۆحی کرایە بەر
گۆڕاوە سەربەسەر هەموو دونیا قیافەتی

٥. بادی سەبا بەجیلوە قەدی گوڵبەنی لەران
گوڵ زاری کردەوە کە بکا شوکری نیعمەتی

(لەسەرەتاوە دوو دێری بۆ لەبەرکردنە)

٣. لەبارەی کۆمەڵایەتییەوە بینویەتی شیرازەی یاسا لەیەك ترازاوەو هەر لایەك کە تۆ دەیگریو دەتەوێ بچیتە ناویانەوە، سەیر دەکەیت لەوانی تر خراپترن، هەمووی ئامانجێك هاتۆتە سەر پارە پەرستیو لە ویژدان دوورکەوتنەوە، لەم بارەیەوە وەکو شارەزایەك ئامۆژگاری خەڵك دەکاتو دەڵێت:

١. یەك عەیبی خەڵك ئەبینی خۆت ساحیبی هەزاری
خەڵکت لەلا خەرارە خۆیشت وەکو دەواری

٢. زاهیر فەقیرو سالم، بەڕەنگو بەرگی عالم
ئەمما لەناو دەروونـدا مارێکی زەهـرداری

٣. چۆن پێت بڵێم موسوڵمان یان فەردی نەوعی ئینسان
دووری لە خێرو ئیحسان مەستی مەیو قوماری

(تەنیا دێڕی یەکەم بۆ لەبەرکردنە)

٤. لــەبارەی هەســتی نیــشتمانپەروەری‌و نەتەوەییــەوە، زێــوەر بینیویەتی وا نەتەوەکەی لـەژێر باری ستەمی زەمـان‌و ناحـەزی ڕۆژگـار دەچەوسـێنرێتەوە، دوورە لـە هـەموو نـازو نیعمـەتێك، دوورە لـەژیانی خۆشـی‌و ئـازادی، بـۆ ڕزگـار بـوون لـەم جـۆرە ژیانـە، شـاعیر داوای تێکۆشان‌و برایەتی‌و زانست‌و خوێندەواری کردووە، ئەمانەی بە بناغـەی سەرکەوتن داناوەو گوتویەتی:

١. وەتــەنێ مــە کوردســتانە یادگــاری ئەجدادمانــە
بەهەشـتی سـەر ڕووی زەمـین خـاکی پـاکی کوردسـتانە

٢. بـا هـەموومان وەك بـرابین، ڕەفیقـی دیـن‌و دونیـابین
بـا لەوەحـشەت تـەوەلابین، نۆبـەتی عـیلم‌و عیرفانـە

٣. کـورد میللـەتێکی ناسـراوە، لـە مـەعاریف بـەجێ مـاوە
ڕۆژی سـەعی‌و تێکۆشـینە بـۆ ئـەو کەسـەی کوردزمانـە

٤. کـورد میللـەتێکی قەدیمـە، سـاحیبی تـەبعی سـەلیمە
شـاهیدی ئـەم مودەعایـە سـەلاحەدینی سـوڵتانە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٥. زێوەر دێتە سەر باسی وردەکاریو وشەکاری لەزمانی کوردیدا، بەڕاستی گۆی هونەری بردۆتەوەو ڕەوانبێژی زمانی کوردی دەرخستووە، لەسەر شێوەی نالی ڕۆیشتووەو بگرە تاکی ترازووی لەگەڵ نالیدا ڕاست کردۆتەوە. وەکو گوتوویەتی:

١. با نەچێتە لای ڕەقیبان یار ئەنیسی خانەبێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولانەبێ، لەولانەبێ

٢. دیدە وەختێ تۆی لەلا حازر نەبێ وا حەز ئەکا
بۆ نەزەر لەعلو دوڕی یەکتانەبێ، یەکتانەبێ

٣. عارفی حەق بێن چ باکی زینەتو ئارایشە
وای ئەوێ ناو شارو ناودێ وانەبێ، دێوانەبێ

٤. دۆستیو خزمی نەماوە بۆ ڕەفیقی خۆێ فەلاح
حەز ئەکا بەو شەرتە گەر بێ گانەبێ، بێگانەبێ

٥. هەر کەسێ بۆ تەرکی دلبەر دێ نەسیحەتمان ئەکا
ئەم دوعایەی لێ ئەگەم یاخوا نەبێ، یاخوا نەبێ

٦. شەمعی ڕووتە بۆتە باعیس زێوەر ئێستا دائیما
گەر لە خاتریا کەمێ پەروانەبێ، پەروانەبێ

(لەسەرەتاوە سێ دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان:

تکانی	:	ئاوی لێ هاتە خوارەوە
ئابڕو	:	حەیا
چەمەن	:	باخچە
ئابدار	:	ئاوی پێوەبێت، ئاودار
شکانی	:	نرخی کەم کردەوە
نەستەرەن	:	گوڵێکی بۆن خۆشە، ڕەنگی سوورە یا سپییە.
مشکبار	:	بۆنی مسکی لێ بێت.
تابدار	:	هەتاو، هەتاڤ
خومار	:	نازو عیشوە
ڕەقیب	:	ناحەز، دوژمن
ویقار	:	گەورەیی
ئەنیسی	:	هۆگری
ئاسك	:	مامز
لەولا نەبێ (١)	:	لەلای ڕەقیب نەبێ
لەولا نەبێ (٢)	:	لە هێلانەکەی خۆی بێ کەماڵەکەیەتی.
یەکتا نەبێ: (١)	:	بێ هاوتا، نەبێ
یەك تانەبێ (٢)	:	تانەیەکی بەسەرەوە بێ
دێ وانەبێ (١)	:	دێ وەها نەبێ
دێوانەبێ (٢)	:	شێت بێ
بێ گانەبێ (١)	:	بێ گای جووت نەبێ

بێگانەبێ (٢) : لاییدەبێ. خەڵکی دەرەوەی ناوچەکە بێ. بیانی بێت

یاخوا نەبێ (١) : یاخوا ئەو کەسە هەر نەبێ.

یاخوا نەبێ (٢) : مەبەست پێی (خوانە) شێت بێ. کە کابرایەکی شێت بووە.

پەروا نەبێ (١) : بێ پەروا، بێ ترس

پەروا نەبێ (٢) : با ببێ بە پەروانە

تێبینی:

١. بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.

أ- **مێژووی ئەدەبی کوردی**: مامۆستا عەلائەدین سوجادی.

ب- **دیوانی زێوەر**: کتێبخانەی زێوەر محەمەد عارف.

شـێرکـۆ بێـکـەس

کوڕی شاعیری بەناوبانگو نیشتمانپەروەری کورد (فایـەق بێکـەس)ە لەساڵی ١٩٤٠ لـە شـاری سلێمانی لـەدایکبووە، یەکـەمین شـیعری خـۆی لەتەمـەنی حەڤـدە سـاڵیدا بڵاوکردۆتـەوە. لەسـاڵی ١٩٦٨دا یەکـەمین کۆمەڵـە شـیعری خـۆی بـەناوی (تریفـەی هەڵبەسـت)ەوە لـە بەغـدا چـاپکردووە. لەسـاڵی ١٩٧٠دا، لەگـەڵ دەسـتەیەك شـاعیرو نووسـەری دیکـەدا بانگـەوازی ئـەدەبی (ڕوانگـە)یـان بڵاوکـردەوە، نوێکردنـەوە لـە ڕوخسارو ناوەڕۆکدا مەبەستی سەرەکی ڕوانگەییـەکان بـوو، لـە شۆڕشـی ڕزگـاریخوازی گەلەکەیـدا بەشـدارییکردووە. تـا ئێـستا زیـاد لـە چـواردە کۆمەڵـە شـیعری بـەزمانی کـوردی بڵاوکردۆتـەوە، شـانۆنامەو چـیرۆکە شـیعرو داسـتانی شـیعری نووسـیوە. لەسـاڵی ١٩٨٧/ ١٩٨٨ دا لەلایـەن یانەی قەڵەمی سویدییەوە خەڵاتی ئـەدەبی تـۆ خۆلـسکی پێبەخـشراوە. هەڵبژاردەیـەك لـە شـیعرەکانی بـۆ گـەلێ زمـانی بیـانی وەرگێـڕاوە، وەك ئینگلیـزی، ئـەڵمانی، فەرەنـسی، ئیتـاڵی، سـویدی، تـورکی، عـەرەبی، فارسیو هی تریش.

شێرکۆ بێکەس چۆن لە شیعردا باڵادەستە، هەروەها لە پەخشانیـشدا کەم وێنەیە، لە وتەیەکداو لەکتێبی چراکانی سەر هەڵەمووتدا، دەڵێت:

لەسەرەتای دەستدانە قەڵەمو لە یەکەم چاو پـشکوتنی بـەهرەو، لـە شـیعرەکانی (تریفـەی هەڵبەسـت)ەوە تـا ئـەمڕۆ، نـاوی قوربانییـەکانی ئـازادییو خـوێنی دەم بـە هاواریـانو ئـەمجا سـیحری شـوێنو جـوانی

سروشت‌و چریکه‌ی سروودە میللی‌و نەتەوەییەکانمان‌و سونبولەکانی خاك‌و مێژوو، داستانەکانی خۆبەختکردن، مەرگی یاران‌و ئازیزان‌و زنجیرە دیرۆکی تراژیدیای گەلی کوردو هەروەها مرۆڤایەتی‌و دونیاش، لە شیعرو پەخشانی مندا لە نیشانە هەرە دیارەکانی ئەوین‌و پەیامی ئەدەبیی گیانی من بوون. پێ ئەچێ خۆشەویستی خاك‌و مرۆڤایەتی منیان کردبێت بە شاعیر، چونکە بڕوام وایە ئەدەب‌و هونەری خەڵك بێ خۆشەویستی خەڵك تەنانەت ئەگەر جوانیش بن، لە گوڵدانی خاڵی‌و خانووی چۆڵ دەچن! خولیای هەمیشەی من ئەوە بووە ئەدەبێ بنووسم لەدڵەوە بۆ دڵ بێت تا بتوانم گوزارشت لەو خولیاو مەراق‌و خەیاڵانە بکەم کە لەدڵی خەڵکیدان‌و ئەوان ناتوانن دەریببڕن، من لە خولقاندنەوەیەکی دیکەدا بیانخەمە پێش چاو...

ئەزموونی دوورو درێژی خۆم ئەوەی فێرکردووم ئەگەر لەڕۆحی زمانەکەی خۆمدا نەژیم هەرگیز لەرۆحی هیچ زمانێکی دیکەی دنیادا ناژیم.

ئەمەش چەند نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

١. خاك

دەستم برد بۆ چڵی دارێ
لەتاو ئازار لق داچڵەکی
کە دەستم برد بۆ لقەکە
ناو قەدی دار کەوتە هاوار
کە باوەشم کرد بە قەدا
خاك لەرییەوە لەژێر پێمدا
بەرد نالاندی
ئەمجارەیان کە دانەویم
خۆڵم هەڵگرت
گشت کوردستان زریکانی

٢. خۆشەویستی

گوێم نا بەدڵی خاکەوە
باسی دڵداری باران و خۆی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی ئاوەوە
باسی خۆشەویستی خۆی و
سەرچاوەکانی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی دارەوە

باسی خۆشەویستی خۆی و
گەڵاکانی بۆ ئەکردم
کە گوێشم نا بەدڵی خۆشەویستی خۆیەوە، ئەوسا
باسی سەربەستی بۆ کردم!

٣. سێ زمان و چوار قامچی
لەناو ئاپوورەی مەراقی گشت دنیادا
هەر لە دوور ڕا
مەراقی خۆم ئەناسمەوە
مەراقی من!
قژی سەوزەو
ڕیش خوێناوی و
چوار خاچی وا بە کۆڵەوە
مەرگیش بە سێ زمانی جیاو
چوار قامچیی بەدوایەوەو
تەوق لە گەردن
کەچی نەچۆک دا ئەدات و
نەبێ دەنگی ئەکات مردن!

تێبینی: تەنیا دوو کۆپلە لە شیعرەکان لەبەر دەکرێن
سەرچاوە: زمان و ئەدەبی کوردی/ دانانی لێژنەیەک- سلێمانی

شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

١٨٩٠- ١٩٤٤

غەیاسەدین نەقشەبەندی کورێ بەهائەدین کورێ شێخ محەمەدی کورێ مەلا حاجیێ ڕێکانییە. ئەڤ بنەماڵە ژ(ڕێکانێ)یال ناڤ ڕێکانی یا مشەختبووینەو ل ئامێدیێ پایتەختێ میرنشینا بەهدینا ئاکنجی بوویە.

ئەڤ بنەماڵە ل دەڤەرا بەهدینا ب بنەماڵەکا ڕۆشنبیرو ئۆلدارو ژ خودێ ترس ناڤدارە.

شێخ محەمەد ژئامێدیێ چوویە گوندێ (بامەرنێ)و لێ جهوار بوویە، تەکیایەکا نەقشەبەندی ل بامەرنێ ب سەرێکڤە ئینایە، پاشی شێخ محەمەدی کورێ وی (بەهائەدین) بابێ غەیاسەدین بوویە شێخێ تەکیایێ.

شێخ غەیاسەدین ل سالا (١٨٩٠)ێ ز ل گوندێ بامەڕنێ ژ دایک بوویەو ل وێ مالا ئۆلدار ژیایەو پەروەردە بوویە، ئەو ژی وەکی هەمی خوێندکاران ل دەستپێکا خواندنا خۆ دەست ب خوێندنا پەرتووکێن ئایینی ژ (شەریعەتێو فقهێ) ل جەم زانایێن دەڤەرێ وەکی مەلا نەجمەدینی یێ ئیمامو سەیدایێ تەکیایێ، ل بامەڕنێ خوێندییە. پاشی چوویە ئامیدیێ ئیجازا عالمیێ ژ دەستێ (محەمەد شوکری) مفتیێ ئامێدیێ وەرگرتییە.

دژیــێ پیریێــدا دەســت ب هــۆزان ڤەمانــدنێ کردیــە. هــۆزانین وی ڤەماندین هەرچەندە دکێمن لێ هەمی دپڕ ڕامانن، ب شارەزایی ڤەماندینە ژ بۆ ئامۆژگاریێو ڕی نیشاندانو پەسەند کرنا ڕۆشنبیریێ.

غەیاســەدین مرۆڤــەکی تێگەهــشتیو زانــاو دووربــین بوویــە، دزانــی پێشکەوتنو ڤەژینا مللەتی ب خواندنو بەلاڤکرنا ڕۆشـنبیریێو قڕکرنو نەهێلانا نەزانینێو یەکبوونێ ڤەگرێدایە، دەمێ دبێژیت:

١. ئەگــەر هــوین موتــەفق بــن علــمو فــەنو ســنعەتا بخــوینن
چــو شــك نینــە ســەعادەت بــۆ وە دێ هــێن بــێ زەحمــەت

٢. کــوڕێ بــابێ ئــەوە، دەســتێ هــەڤالی بگریــتو ڕاکــەت
هەکــە کەفتــە کــوورا تــەنگا فیــێ خــشیانە ســەر زیقــەت

٣. کوڕێــت بابــا تفــەنگا دانــو دەســتا ســڤك هەلــدەی
هــەوە ئــەڤرۆ ڤەلــەم لازمــترە داکــو بهێــت فەرســەت

٤. کوڕێــت بابــا ئەگــەر هــوین بوونــە زانــاو تفــاق ژیــەك
دهێــت تــەیارە بــۆ وە پــێش تڤەنگێڤــە نەکــەن حەســرەت

(لەسەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ل دەڤەرا بەهدینان ب تایبەتی ل ئامێدییێ‌و بامەڕنی.

هەروەها زۆر خەبات کرییە داکو مللەت‌و نەتەوەیا کورد بۆ لاوێن کورد بدەت نیاسین دەمێ دبێژیت:

١. کوڕێت بابا بزانن حەق چییە مەوتەن چییە ئەڤرۆ هەوەل سەر لازمە هوین تێبگەهن عنوانە قەومیەت

٢. چو گازاندا ژ زەمانی هوین نەکەن ئەو هەر شەڤ و ڕۆژن وەکی خۆیە بەلێ سویچا مەیە ئەم بووینە بێ قیمەت

٣. گەلی لاوا وەتەن دمینێ خۆیێ دخازیت چ دێ دمینێ هەچی تشتێ بدەین مالێ وییە بێ خێرو بێ منەت

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

غەیاسەدین ل سالا (١٩٣٠)ێ ز بوو نوێنەرێ قەزا ئامێدییێ‌و ل سالا (١٩٣٥)ێ ز ئەڤ نوێنەرییە بۆ هاتەڤە نویکرن.

ل دەمێ جەنگا دووێ یا جیهانی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ.

سالا مرناوی هۆزانڤانێ کوردی ب ناڤ و دەنگ (ئەحمەدێ نالبەند) دهۆزانەکا زیمار پێ گوتنی دا دەست نیشان کرییە کو سالا (١٣٦٣)ێ مشەختییە بەرامبەر (١٩٤٤)ێ زایینی دەمێ دبێژیت:

دهــزارو ســێ ســەدو شێــستو ســێ یــا چــوو غیــاث
هجرەتــاوی ژ ڤــێ دنــێ وەك عــومرێ (خـتـم المرسلین)
عــومرێ فــەخرێ عالــەمێ مرنــا غیــاثی بوونــە ئێــك
ســڕەكا كــو (پــڕ) نــەزانی ئەحمــەدێ (ابــن الامــین)

غەیاسەدین د ڤەهاندنا هۆزانادا ڕێچا هۆزانڤـانێن كلاسـیزمی گرتبـوو، ئاخفتنو زاراوێن بیانی بكار ئینانە.

نموونەیەك ژ هۆزانێ، غەیاسەدینی یاكو ب خەباتا نەڤیێن بەدرخانیو بەلاڤكرنا كەلتوورو ڕۆشنبیرییا كوردی ڤەهاندییە: ب ناڤێ بەدرخانی.

١. خۆشــی ئەڤــە هــاتو هــەمیا مــل ل ســەمایە
كــەیفو كەنییــە ئــەڤرۆ ج نعمــەت خــودێ دایــە

٢. علــم ئــەدەبا گرتــی سەراســەر جهــێ كــوردا
بــەر بوونــە دوڕو ئــاخ هــەمی زێــڕی ســەفایە

٣. خۆشــی نــە ئــەوە پــاخلێ تــژی كــەی ژ دەراڤــا
دل خۆشــی نــەبیت مــاڵ هــەمی دەردو بەلایــە

٤. كــا خۆشــی وەكــی فكــرە ئەســیر مــا ل دەماغــا
ما بۆچییە ژین وەقتێ كو ئەزمانێ بڕایە

٥. سەربەستییە ئینسانی دگێریت ب سەعادەت
ئەمنیەتە بۆ بزنێ دکەت گورگی برایە

٦. ئەڤرۆ خەبەرێ خۆش مە گوهـ لێ بوو کو بەدرخان
ساخبوو ڤە دشەخسێ نەڤیادا ڤەگەڕایە

٧. هندیکەجەلادەت ب جەلادەت وەکی شێرا
کامیران ژی ب کەمالو ئەدەبا میرێ هەمایە

٨. بۆ جەنگو جدالا وەکی شێرانو پڵنگا
وەختێ قەلەمێ دوڕ وەکی لێمشتێ ڕژایە

٩. ئەڤ مللەتە دێ کەنگی حەقێ قەنجیێ ڕاکەت
یا ژ هەمیا سڤکتر ب گرانی یاخو چیایە

١٠. یارەبی حفزکەی بۆ ئەڤی مللەتێ موحتاج
ڤان هەردوو عەزیزان کو کەسێ دی مە نە مایە

١١. کەیفێ دلێ ڤی پیرە مەلایی ڕاکرە ڕەقسێ
ماپیر وەکی جان بوون ڤە؟ کەرەم کارێ خودایە

(لەسەرەتاوە شەش دێر بۆ لەبەرکردنە)

ژێــدەر:

١. گۆڤارا (هاوار) هژمارا (٥٠)یێ سالا ١٩٤٢.

٢. هۆزانڤانێن کورد- سادق بەهائەدین- چاپا ئێکێ- بەغدا- ١٩٨٠.

لێکدانەوەی پەیڤەکان

مشەخت بوویە	: دەربەدەر بووە
ئاکنجی بوون	: نیشتەجێ بوون
ئۆل	: ئایین، مەزهەب
جهواربوو	: ئاکنجی بوو، نیشتەجێ بوو
ب سەرێکڤە ئینایە	: دروست کردووە
دەستپێك	: سەرەتایی
ل جەم	: لەکن
ژێ	: تەمەن
ڤەهاندن	: هۆنینەوە
لێ	: بەڵام
قرکرن	: لەناوبردن، نەهێلان
بۆ وە	: بۆ ئێوە
زیقەت	: تەنگانە
خشیانە سەر	: بەسەری داهات، کەوتە سەری
بزاڤ	: خەبات

هوین	:	ئێوه
گارنده	:	گلەیی
دەین	:	قەرز
زیمار	:	لاواندنەوه
ڕێچا	:	ڕێچکه
بیانی	:	بێگانه
مل	:	شان
تژی کەی	:	پڕبکەی
دەراڤ	:	پارە، دراو
ساخ بوو	:	زیندووبوو
میری هەمایه	:	میری هەمووانه

شێخ محەمـەدی خـاڵ

١٩٠٤- ١٩٨٩ز

پوختەیەك لەژیانی:

زاناو نوسەری گەورەمان ناوی (محەمـەدەو کوڕی شـێخ عـەلی کـوڕی حاجی شێخ ئەمین کوڕی شێخ محەمەدی خاڵ)ە لەساڵی ١٩٠٤ی زایینـی لەشاری (سلێمانی) لە گەڕەکی گوێژە لەدایك بووە لـە ١٩٨٩/٧/١٥ هـەر لەشاری (سلێمانی) کۆچی دوایی کردوەو لەگردی سـەیوان تـەرمی پـاکی بەخاك سپێردراوە.

شێخ محەمەدی خاڵ لە بنەماڵەیەکی ئاین پەروەرو زانـا هەڵکـەوتووە هەر لەمنداڵییـەوە خـەریکی دەرس خوێنـدنو مزگـەوت بـووە، ئیجـازەی مەلایەتی وەرگرتووە، بـووە بـە (مامۆسـتا) لـە مزگـەوتی خۆیـان کـە بـە مزگەوتی حاجی شێخ ئەمین بەناوبانگە، لەساڵی ١٩٣٩ بووە بـە (قـازی) لە شارەکانی (سلێمانی، کەرکووك، موسڵ)دا قازییەتی کردووە لەساڵی- ١٩٦٧ وازی لـەکار هێنـاوە. ئەنـدامی کـۆڕی زانیـاری عیراقـیو کـۆڕی زانیاریی کوردی بووە لە بەغدا لەساڵەکانی (١٩٧٠- ١٩٨٩)...

بەرهەمەکانی:

شـێخ محەمـەدی خـاڵ کـە زانایـەکی کارمـەو دانایـەکی بـە توانـابوو ڕێبـازی ڕۆشـنبیریو خزمـەتکردنی زمـانو ئـەدەبیاتی نەتـەوەی کـوردی گرتە بەر لەسەر ئـەم ڕێبـازە نەوەسـتا تـاوەکو دوا هەناسـەکانی ژیـانی،

باوەڕی بە دووشت هەبووە یەکەم موسڵمانیەتییە بەگشتی دووەم نەتەوەی کورد بەتایبەتی، کێڵگەی پیرۆزی ڕۆشنبیری (خاڵ)ی زانا خەرمانی هەمە جۆری کەلەپووری کوردی تێدا قووت بۆتەوە، لەم ڕووەوە مامۆستا خاڵ گەلێ بەرهەمی بەنرخی هەیە چ بەزمانی کوردی چ بەزمانی عەرەبی لەوان (شێخ معروف النودهی) کە بەزمانی عەرەبییە باس لەبەرهەمو خزمەتەکانی زانایەکی گەورەی کورد دەکات بەزمانی عەرەبی هەروەها کتێبێکی دیکەی بەزمانی عەرەبی لەسەر (المفتی الزهاوی) هەیە.

بەزمانی کوردیش کۆمەڵێك بەرهەمی هەیە لەوانە (فەرهەنگی خاڵ) کە بەسێ بەرگ چاپی کردووە کە فەرهەنگێکی لەکوردیو بۆ کوردییە، بەرگی یەکەمی لەساڵی ١٩٦٠ چاپکردووە لە سلێمانی بەرگی دووەمیشی لەساڵی ١٩٦٤ هەر لە سلێمانی چاپکردووە بەرگی سێیەمیشی لەساڵی ١٩٧٦ چاپکردووە تا ئێستا بەیەکێك لەفەرهەنگە باشەکانی زمانی کوردی دادەنرێت کە توانیویەتی زۆرترین وشەی زاراوەکانی زمانی کوردی کۆبکاتەوە لەم فەرهەنگەدا، بەمەش بووە بە گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی زمانەکەمانو بەسەرچاوەیەکی گەورە دەژمێردرێت بۆ فەرهەنگەکانی تر کە لەپاش ئەو چاپکراون:

بەرهەمێکی تری مامۆستا خاڵ کتێبی (پەندی پێشینان)ە کە تا ئێستا سێ جار چاپکراوە، جاری یەکەم لەساڵی ١٩٥٧دا بڵاوی کردەوە کە (١٣٠٨) پەندی تێدایە، کە لەم سامانەدا ڕەفتاری تایبەتیو بیرکردنەوەی گەلی کوردو باری کۆمەلایەتیو ژیانی ڕوونو ئاشکرا دیارە،

شاكاری گەلو نەتەوەی كوردە، ئەو ڕێكی خستوون، لەساڵی ١٩٧١دا هەمان كتێبی لە چاپ داوەتەوە ژمارەی پەندەكانی پتر كردووەو گەیاندوویەتی بە (٣٨٩٣) پەند، لەساڵی (٢٠٠٠) زایینی دیسان ئەم بەرهەمە بە چاپێكی جوانترو قەشەنگتر لەشاری سلێمانی چاپ كراوەتەوە، واتە جاری سێیەمی كە ئەم بەرهەمەش وەكو خۆی گەنجینەیەكی پڕ لە گەوهەرە تا ئێستا بە پوخت ترین كارێكی كۆكردنەوەی (پەندی پێشینان) دادەنرێت كە لە كوردستان كرابێتو زۆرترین ژمارەی پەندی كوردی تێدا كۆكرابێتەوە...

هەروەها مامۆستا (خاڵ) بەسەدان وتاری بڵاوكردۆتەوە لە گۆڤارو ڕۆژنامە كوردییەكاندا دەربارەی زمانو ئەدەبو ڕەخنەو ئایینو تەسەوف جگە لەو بەرهەمانەی كە باسمان كردن.

ئەم بەرهەمانەشی هەیە كە ئەمانە مشتێكن لە خەرمانێك

١. فەلسەفەی ئاینی ئیسلام– ١٩٣٨
٢. تەفسیری خاڵ – جزمی یەكەم– ١٩٦٩
٣. تەفسیری خاڵ – جزمی دووەم– ١٩٧٢
٤. (مەولود نامە) – ١٩٧٢
٥. ناڵەی دەروون –١٩٧٦

جگە لەم بەرهەمانەی شێخ محەمەد خاڵ دەستنووسو چاپەمەنی دەگمەنی كتێبخانەی خۆی بڵاوكردۆتەوە، هاتووە چی دەستنووسو چاپكراوی دەگمەنی بەهاداری كتێبخانەكەی هەیە چ بەزمانی كوردیو یا

عەرەبی یا فارسی یا تورکی هەموویانی بەشێوەی لیستە بلاوکردۆتەوە کەتیایا خەتەکەی خۆشە یا ناخوێنرێتەوە کارەکە تەواوە یان نوقستانە ژمارەی لاپەڕەکانی چەندە کە ئەمەش بە بەشێك لە گرنگی دان بە کەلەپوری نەتەوایەتی دەژمێردرێت، شێخ محەمەدی خاڵ یەکێك بووە لە پەخشان نووسە بە تواناکانمان کە بەزمانێکی پوخت وسفتو ڕەوان دەینووسی وا لێرەدا پارچە نووسینێکی بلاودەکەوینەوە کە وتارێکی ڕەخنەییە دەربارەی دیوانی شاعیری پایە بەرزمان شێخ ڕەزای تاڵەبانی نووسیویەتی کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی بیستەم بلاوی کردۆتەوە بەر لە مردنی لەساڵی ١٩٨٩.

((داخی گیانم ئەگەر شیعری هەموو شاعیرەکانمان کۆبکرانایەتەوە لە وەختی خۆیا، ئێستا بەسەدەها دیوانمان ئەبوو، بەلام بەداخەوە لەهەزارا یەکێکیان شیعریان نە نووسراوە کۆنەکراوەتەوە، لەگەڵ مردنی خۆیان، شیعرەکانیشیان مردوونو نێژراون، وە بەبێ ناونیشان چونەتەوە بیابانی نەبوونی، تەنانەت ناوی شاعیرەکانیشمان پێ نەگەیشتووە ئەم دەپانزە بیست دیوانەی کە ئێستا لەناومان هەن بەچاپکراوو دەست نووسەوە هەر شاعیری ناوچەی خۆمانن لەدوو سەد ساڵ لەمەو پێشەوە، ئینجا ئەبێ شاعیرانی کوردستانی گەورە لەدەوروبەری بابا تاهیری هەمەدانییەوە، کە هەزار ساڵ لەمەو پێش بووینو چەندبووبنو چۆن بووین، ئەمە مەگەر هەر خوا بزانێ...

باشه شاعیره کۆنەکانی دەوری بابەتاهیری هەمەدانی ئەگەر فەوتابن لەبەر دووریی ڕۆژگاری، ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون؟!

زۆر دوور نەڕۆین ئەوە شێخ ڕەزای تاڵەبانی کە پێچی مێژەڕێکە کۆچی دوایی کردووە، تا ئێستا دووجار دیوانەکەی لەچاپ دراوە بەڵام بەداخەوە لە دە یەکێکی کۆکراوەتەوە؟ ئەوی کۆشکراوەتەوە هەمووی پڕە لە هەڵەو ساتمەو کەمو کوڕیو کورتو کوێری، بێ گومانم شێخ ڕەزا بەقەد (کەلیم) شیعری فارسیو بەقەد نامق کەمال شیعری تورکیو بەقەد نالیو سالم شیعری کوردی وتووە، بەڵام بەداخەوە بەشی زۆریان لەناو چوونو کوا شیعرەکانی بەهەر چوار زبانەکە چییان لێ هات؟ بۆچی مەردێك لەخزمەکانی خۆی شیعرەکانی کۆنەکردۆتەوە؟ یا بۆ خۆی لەدەفتەرێك هەمووی تۆمار نەکردووە؟ دیوانم نەدیوە بەقەد دیوانی شێخ ڕەزا بەدبەختو وێران بێو هەڵەی تیابێ...!!))

لەسەرەتاوە تا (ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون) بۆ لەبەرکردنە

ڕەوشـــەن بــەدرخـان

(١٩٠٩- ١٩٩٢)

(یەکگرتنا گەلێ کورد بدە من ئەزێ کوردستانەك سەربەخۆ بدەم تە)

ڕەوشەن بەدرخان

ڕەوشـــەن بـــەدرخان کـــچا م. صـــالح بـــەدرخان (مـــەحمود صـــالح بەدرخان)ە، **هەڤژینا** جەلادەت عالی بەدرخانە (جەلادەت عالی بـەدرخانو م. سـالح بـەدرخان ژوان بـەدرخانیانن یـێن خزمـەتا ڕۆشـنبیرییا کـوردی کری). ڕەوشەن بەدرخان ل ١٩٠٩/٧/١١ ل بازێرێ (قەیسەری) ل تورکیا ژ دایك بوویە، ژیێ وێ گەهشتە دوو سالا خێزانا وێ بۆ ئەستەمبۆلێ هاتـە ڤەگوهاستن، ل سالا ١٩١٣ دەمێ بنەمالا بەدرخانیان بۆ گەلـەك وەلاتـێن ڕۆژهەلاتا ناڤین هاتینـە دوور ئێخستن بـابێ وێ نەچـاربوو مـالا خۆ بـرە (شـام)ێ و ل سـالا ١٩١٥ بـابێ وێ ژ ئەگـەرا نەخۆشـییا تیفـۆییێ دچیتە بـــەردلۆڤانیا خـــودێ. خوانـــدنا یـــا ســـەرەتایی ل قوتابخانـــا (شوعلەت ئەلتەرەقی) یا تورکی دەس پێکر، پشتی سـەربازێن تـورکی ژ (شـام)ێ هاتینـە ڤەکێشانو خوانـدن ل قوتابخـانێن سـوریێ بوویـە ب زمانێن (عەرەبیو ئینگلیزی) خواندنا خۆ، ل (دار ئەلموعـەلیمات)ب داوی ئینایە و ل سالا ١٩٢٥ ل بازێرێ (کەرەك) ل ئوردنێ بوویە فەرمانبەر.

ل سالا ١٩٢٧ جارەکا دی ڕەوشەن بەدرخان ڤەگەڕیایـە شـامێو وەك مامۆستایا زمانێ عەرەبی ل قوتابخانـا (ئـەللائق) دەسـت ب کـارێ خـوە کریەب شێوەیەکی فەرمی (ڕەسمی).

ل سالا ١٩٢٩ شووی کردیه، بەلێ دڤی شویێ خۆدا یاسەرکەفتی نەبوویەو پاش (٢٠) مەهان هاتییە بەردان‌و دڤی ماوەی دا کچەك هەبوو بناڤێ (نەسیمه خانم).

ل سالا ١٩٣٤ چوویه ناڤ ڕیزێن ئێکەتیا ئافرەتێن سوریێ و ل سالا ١٩٤٤ نوونەرا ئافرەتێن سوریێ بوویە ل کۆنگریێ جیهانییێ ئافرەتان دا کو ل (قاهیرە) پایتەختێ میسرێ هاتبوو بەستن.

ل سالا ١٩٣٥ شوو ب میر جەلادەت بەدرخان کریەو کچەك بناڤێ (سینەم خان)و کوڕەك بناڤێ (جەمشید) ژێ هەبوون و ل سالا ١٩٥١ میر جەلادەت چوویە بەردلۆڤانیا خودێ.

ل سالا ١٩٥٦ دگەل (نوری دێرسمی- حەسەن هشیار- حەیدەر حەیدەری- ئوسمان ئەفەندی) کۆمەلا زانست‌و ڕۆشنبیری ل (حەلەب)ێ پێك ئینایە (دامەزراندییە).

هەتا سالا ١٩٦٤ێ درێژی ب کارێ خۆ وەك مامۆستا دایەو ل سالا ١٩٦٥ ێ هاتیە خانەنشینکردن. ل سالا ١٩٧٢ێ بەشداری دکۆنگرێ سییێ یێ ئێکەتیا ئافرەتێن کوردستانێ داکریە یێ ل کوردستانا عیراقێ هاتیە بەستن.

هەتا سالا ١٩٧٢ێ ل شامێ ژیایە پاشان ژیانا خوە ل (بانیاس) بریە سەر ل سالا ١٩٩٢ێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ هەمان سالدا ژلاوەکێ کورد رە دبێژیت (کوڕێ من دەمێ ئەم هەین هوون هێشت پێ نەگەهشتبوون ئیرۆ هوون پێ گەهشتنە ئەم ل سەر دارێ ژیانێ نامێنن، کوڕێ من حەز ژ هەڤ بکن، دگەل هەڤ هاریکارین، یەك بگرن‌و ژ هەڤ جودا

نـەبن، كـوڕێ مـن یـەككگرتنا گـەلێ كـورد بـدە مـن ئـەزێ كوردسـتانەك سەربەخۆ بدەم تە).

خزمەتا ڕەوشەن بەدرخان دوارێ ڕۆشنبیریو دۆزا كوردیدا

دكۆڤارا هاوار (١٩٣٢)دا زۆر خزمەتا رۆشـنبیریو دۆزا كـوردی كریـە. رەوشەن بەدرخان ئێكەمین ئافرەتا كوردە ل كۆڤارا هاوار گوتـارێن خـوە ب زمانێ كوردی (كرمانجی) ئەلفا بێ یا لاتینی نڤیسینو بەلاڤكرین.

لسالا ١٩٧١ێ وەك ئەندامەكا فەخری بۆ كۆڕێ زانیاری كـورد هاتییـە هەلبژارتنو لایێ كـۆڕێ زانیـاری كـورد ڤـە هاتییـە راسپاردن كـو بچیتە ئەستەمبۆلو ژپەرتوكخانێن وێ ژێدەرو بەلگەنامەو پەرتووكێن چاپكریو دەست نڤیسێن پەیوەندی ب ئەدەبو زمانو مێـژوو كەلـەپوورێ كـوردی ڤە هەی كۆم بكەتو بۆ كۆڕێ زانیـاری ب هنێریـت، رەوشـەن بـەدرخانێ زۆر سەركەفتیانە كارێ خۆ جێ بەجێ كر.

ل سالا ١٩٥٧ێ كۆنگرێ ئێكـێ یـا وەلاتـێن دەریایـا سـپیو ڕۆژهـەلاتا نـاڤین دژی كۆلونیـالیێ ل ئەسـپانیا (یونـان) هاتـە گرێـدانو ڕەوشـەن بەدرخانێ بەشداری تێداكر كۆ ئێكەمین ئافرەتا كورد بوو بۆ جـارا ئێكـێ بەشداریێ د كۆنگرێ جیهانی دادكەت.

ئەڤە پارچە نڤیسنەكا ڕەوشەن بەدرخانـە كـو د كۆڤـارا هـاوار ژمـارە (٢٧) یا ١٥ی نیسانا ١٩٤١ێ دا بەلاڤبووی ل ژێر ناڤێ (سـتوونا كابانیـان كابانیو مامۆستە):

((خـوەهێن مـن ئـێن دەلال، هـەروەكی هـوون ژی دزانـن دەردێ مللـەتێ مـە ئـێ مـەزنو غـەدار نەزانییـە، نـەزانین نەخوەشـییەكو دەرمانێ وێ زانینە. نك مللـەتێن خـودان حكوومـەتو تەشكیلات ڤـێ نەخوەشـیێ دخـستەخانەیێن خـسوسی دە دەرمـان دكـنو ژوان خەسـتەخانان ڕە (دبـستان) دبێـژن. مامۆسـتە پزیـشكێن وێ خەسـتەخانەیێ نـە، مللـەتێ مـە نـەخوە دیـێ وان خەسـتەخانانە، مللەتێ مەمللەتەكی بێ تەشكیلات، بـێ خـەوەدیو سـەری، مللەتـەكی بەلاوەلایەو دبن حكمێ مللەتێن دوژمن دن، مللـەتێن دوژمـن دەیـە، لێ دوژمنـێ مـە ئـێ مـەزن، ئـێ مـەزنتر نەزانییـە. دڤێت ئـەم شـەڕێ وی دوژمنی غەدار بكن. دڤی شەڕی دە ژی ژ مە ژنێن كوردمانج ڕە دڤێت كۆ ئاریكـاری مێـرێن خـوە بكـن زارۆیـێن خـوە بعـەلینن خوەنـدنو نڤیساندنێو وان ژ نەخوەشییا نەزانییێ خەلاس بكن)).

(لەسەرەتاوە تا میللەتێن

دوژمن دەیە بۆ لەبەركردنە)

لێكدانەوەی وشەكان

دبستان	:	قوتابخانە.
نەخوە دیێ وانە	:	خاوەنو خودانی وان ینیە.
نڤیساندن	:	نووسین.
زارۆیێن خوە	:	منداڵەكانتان.
هوون ژی	:	ئێوەش، ئەنگۆش.

بەشی خوێندنەوە

١. خەج و سیامەند
٢. تووتن
٣. مەقام و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی
٤. خەیام
٥. شیللی
٦. بەستەی هەڵۆ
٧. چوونا سەر هەیڤێ
٨. پیشەسازی لەناو کوردەواریدا.
٩. شینی گۆران بۆ پیرەمێرد
١٠. میکرۆبێن دۆست
١١. شاعیری نەتەوە
١٢. گالیلۆ
١٣. بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت.
١٤. کەرکووک
١٥. گوڵە مێخەک

خەج و سیامەند

هەموو داستانەکانی دڵداریی کوردی، لەگەڵ باسی ئازایی و کۆڵنەداندا، وێنەی وەفاداری و قسەو پەیمان بردنە گۆڕەوەن. لەهەموو داستانێکی دڵداریی کوردیدا سۆزی ئەڤین و دڵدارییەکەی ڕۆژهەڵات بەدی دەکرێت، لەناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیەك هەر دیارە. کێشەی نێوان چاکەو خراپە، نێوان پاکی و ناپاکی، وەفاداری و سەر ڕاستی لەگەڵ بێ پەیمانیدا.

لێرەشدا دیسانەوە گیانی میللەت دەردەکەوێت و کێشەکە لە لایەکی ترەوە دەبەسترێتەوە بەو کێشەیەوە کە لەژیانی کۆمەڵایەتیدا هەیە. بۆیە زۆرجار دەبینین قارەمانەکانی داستانی دڵداری، پیاوی ڕەنجبەرو زەحمەت کێش و لە هەموو خاسییەتێکی ئەم کەسانەدا لەڕەوشت و کردارو سەر ئەنجامیدا، وێنەی مەردایەتی و ئازایەتی و وەفاداری و خۆبەخت کردن دیارە.

چەند داستانی کوردی هەیە کە چیرۆکی حەزکردنی کوڕە جوتیارمان لە کچە ئاغا بۆ ئەگێڕێتەوە، ئایا دەتوانین باسی دڵدارییەکە کەلا بخەین و ئەمە بکەینە نموونەیەك بۆ ئاواتە هەمیشەییەکەی ئادامیزاد. ئاواتی بەژیانی باشترو خۆشتر گەیشتن؟ زۆرجاریش هەیە کە هەر ئەو کچە ئاغایە کەس و ئامۆزاو خزمی کوڕە جوتیارە، وەك لە داستانی خەج و سیامەنددا دەیبینین ئەو داستانەی کە هەر بە تەواوی داستانی کوردەو بەشێکە لە گەنجینەی نەتەوایەتی ئێمەو لەناو کورددا زۆر بڵاوە.

عوبەیدڵڵای ئەیوبیان[1]. لە پێشەکییە فارسییەکەی چاپەکەی خەج‌و سیامەنددا نووسیویە: ((مێژووی ژیانی خەج‌و سیامەند دیارنییە. ئەم بێ مێژووییە بە قسەی یەکێك لە مامۆستایان شتێکی تایبەتی خەڵکی چیایە، بەیتی خەج‌و سیامەند وێنەی گیان بەخشینە، داستانێکی ڕاستەقینەیە کە لەسەر گوزەشتەی سۆزمەندی سیامەندی قارەمان‌و ئارەزووی سادە، بەڵام گیان بەخش‌و لە عەشق‌و وەفاداری‌و گیان بەخشینی (خەج)ی فیداکار وەرگیراوە)).

بەپێی ئەو پێشەکییە خەج‌و سیامەند خەڵکی دێهاتی سەر سەوزو بەرزی (کێلە سیپان)ی ناوچەی مەهابادن. بەڵام جۆرە گێڕانەوە کرمانجییەکەی، (سیپان) دەباتە لای دەریای وان. لەم داستانەوە دەتوانین (لەبیری ڕووناك‌و دەروونی زیندووی میللی‌و هونەری خەڵکی کوردستان بگەین، ئەم داستانی عەشق‌و ئەڤینە کە لەوێنەی خۆی کەم هەیە، چونکە بەشێوە هونەرێکی سەرنج ڕاکێشەر نووسراوە، جۆری بیرکردنەوەی کوڕو کچ لە دڵداری‌و عەشق‌و خۆشەویستیدا پیشان دەدات‌و لەسنووری خۆیدا یەکێکە لە بەرهەمە بە دیمەنەکانی دەروون‌و دیمەنی مەعنەویی ناو کوردان).

لەم داستانەدا وەك هەموو داستانی دڵداریی قەدو لووتکەی چیای کوردستان، وەك چیرۆکی بن دارو دەوەن‌و وەردو کۆڕی دروێنەو کۆڵ

(١) عوبەیدوڵڵا ئەیوبییان لەساڵی ١٩٥٦دا لە تەورێز، چریکەی (خەج‌و سیامەند)ی بە تیپی لاتینی چاپ کردووەو کردوویەتی بە فارسی‌و پێشەکی بۆ نووسیوە.

کێشان، (خەجو سیامەند)[1]. دڵیان بەیەکدا دەچێتو پەیمانی دڵداریو وەفاداری دەبەستن، کەسو کاری خەج ڕازی نابن کچی خۆیان بدەن بە سیامەندی هەژار با ئامۆزای خۆیشی بێت، بۆیە خەج بڕیاری ئەوە دەدات لەگەڵ سیامەنددا سەری خۆی هەلگرێت.

سوارەی عەشرەت دوایان دەکەون، سیامەند شەڕێکی ئازایانە دەکات، تا دوایی تیرێك جگەری دەسمێتو لەسەر لووتکەی چیای بەردینەوە گلۆر دەبێتەوەو (خەج)یش دوا بەدوای ئەو خۆی فڕێ دەداتە خوارێ لە پاڵ دڵدارەکەیدا دەمرێت.

سیامەندیش لەسەرەمەرگدا ڕوو دەکاتە خەجو دەڵێت:

((سیامەند گاز دەکا: وەی لەمن... توخوا (خەج)ێ بەسەرو ڕووی سوورەوە، بەسە، مەکە- هەی- ڕۆ ڕۆو گریانێ. میهرو جەمبەری خۆشەویستت لەدڵما تاکو مەرانی ئاورێکی بەرداومەوە لە هەناوێ، نە بەر گورەژنی شیبانی نیوە شەوێ دەکوژێتەوە، نە بە پڕیژکا دەبارانێ.

بۆ چرۆکێکم لەتەنی هەڵدەستی لە گوێین هەوری ڕەش دەگەڕێتەوە کەلێنی ئاسمانێ)).

---

(١) خەجو سیامەند هەروەها بە نوو دیالێکتە گەورەکەی کوردی هەیە، لەزۆر ناوچەی جیاوازی کوردستاندا بە جۆری قسەکردنی ناوچەکە ئەم داستانە بڵاوە. ئەوەی تا ئێستا چاپ کراوە، ئەوەیە کە لەیەریڤان دوکتۆر حاجیی جندی لە ١٤٨لاپەڕەدا لەگەڵ ناوەڕۆکەکانی تری کتێبی (تفیسار کاری کرمانجا سۆڤێتی- ١٩٥٧)دا بەناوی کورتەی (سیامەندو خەجی زەڕێ)وە چاپی کردووە، هەروەها ئەو چاپەی عوبەیدوڵڵای ئەیوبیانە، هەروەکو محەمەد تۆفیق وردی لەناوچەی شەقڵاوە جۆرێکی ئەم داستانەی نووسیوەتەوە.

لەم داستانەدا هەروەك نائومێدیو كارەسات پیشان دەدرێت، هەروا تا سەرەمەرگ دەست لە خۆشەویستیو وەفاداری هەڵ نەگرتنیش دیارە. سیامەند لەسەرەمەرگدا بە خەج دەڵێت:

((ئاخ... ئاخ... ئەمن چ بكەم: نەم ماوە مەودای دەس كردنەوەی، جەنگەی دەخۆر ئانانیّ... ئاخ دەستم ناگرێتەوە شینگی گەروماری چرگەی خەنجەری دەبانیّ. لەبۆت بگرمەوە سەرو خواری ولاتی كرمانجاتیّو شەش دانگی دە كۆنە مەیدانیّ)).

خەج كە ئەم دڵسۆزییەی سیامەند دەبینێت، سەرەنجامی خۆی دەبەستێت بەوەوەو لەناو جەرگەی نا ئومێدیدا بڕیاری خۆی(*). دەداو دەبێتە وێنەی وەفاو ئازایەتی، براكانی لێی نزیك دەبنەوە، بیكوژن، سزای لەگەڵ سیامەنددا هەڵاتن، بەڵام ئەو بانگ دەكات:

((جا بەخوا: ئەوانەی دێن، چ هۆمیرو گزیرن، چ كومێڵو راسپێرن. چ میّ گەلن، چ نێرن، لێم خۆشن یا زویرن، ناتوانن سیامەندەگیان، تا پشوویەكم مابیّ لەتۆم ببوێرن)).

سیامەند لە لووتكەی چیاوە كەوتە خواریّ، پێش ئەوەی براكانی خەج بگەن، خەجیش خۆی فڕیّ دەداتە خوارەوە پێش ئەوەی بمرێت شینێك بۆ سیامەند دەكات، كە لەڕادەی شینەكەی زیندایە بۆ مەمو تەواو لە پارچەیەك دەچن كە شاعیری گەورەی ڕووس (لێرمانتۆف) لە

(*) گۆرانی بێژی هونەرمەند عیسا بەرواری (خەجو سیامەند) بە مەقامی تایبەتی خۆی دەڵێت... جا دەتوانین لە ڕێگەی ئەو هونەرمەندەوە لەگێڕانەوە كرمانجییەكەی ئەم داستانە بكەین.

داستانی (دایمۆن- دیۆ)دا نووسیوییە کە ڕەنگە هەر گیانی ڕۆژهەڵاتو گەشتی قەفقاس ئەو ئیلهامەی دابێتیٚ.

خەج دەڵێت:

جا ژیان چییە؟ گیان بۆ چییە؟

چۆن بڵێین ئەومتانیٚ ماوە، خەجی سیامەندییە.

بەخودای، خودای پاکی، بە یەزدانی ڕووناکی

سوێند بەجوانیو چاکی، بە (تۆ) ڕۆڵەی ئاوو خاکی

بە خۆشەویستیو جوانی، بە مەرگو بەژیانی.

بەڕۆژی ئاسمانی، بە ئاوە ڕوونەکەی کانی.

بە پیری کامەرانی، لاوۆ هەر تۆم خودانی.

بە چاکی کەسکەوانی، بە سوورە گەنمو نانی.

لە مرنی یا لەمانی، بزانی یا نەزانی.

بەڕاستیو ڕەوانی، سیامەند گیانی گیانی.

لاوۆ هەر تۆم خودانی،

لاوۆ هەر تۆم خودانی.

تا ماووم بەتەماتم... ئەزیش بەدووتدا هاتم!

ئەم کۆتاییە تراژیدییەی مەرگی خەجو سیامەند کوشتنی ئاوات نییە لەدڵدا، سەر شۆڕکردن نییە بۆ زۆرداری، وێنەی بەدی کارەسات بینین نییە لە کۆڕی ژیاندا، بەڵکو هاوارێکە بۆ هەوڵدان بەرامبەر بەو هەموو ڕێگەو شوێنە کارەسات دەهێننە کایەوە.

خەج بەر لەمردن باسێك لە مەرگی خۆی دەكاتو دەڵێت:

((ڕاسپێر بێ، منیش لە (زار گەڵی) لە تەنیشت گۆڕی سیامەندە خۆشەویستەكەم، ناكامی جوانە مەرگی بنێژن)).

ئەو چیرۆكە تاڵو شیرینە بەسەرهاتی دوو جەهێڵی ناكامە بگێڕنەوە بۆ منداڵان بۆ كوڕو كچانی دەكرمانجا تێی بنێژن. ئەو دایو بابانەی كچیان بێ دڵ دەكەن، بەزۆری بەمێردیان دەدەن، تاڵی ئەو هێنگە (ڕاو- ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

ئەو كچانەی ڕوو دەكەنە گۆڕی دڵدێرێ، پێگای ئەركو ئەمەگی تاڵی ئەوو هێنگە (ڕاو- ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

دەبڵێن، خۆشتر بژێیتەوەو ڕاوەستاوبێ دابی بەرزی خوازبێنیو كچ بەمێردانی كرمانجاتێ بە دڵی كوڕو كچانا (شوێنی دایو بابانە) گەلێ- هێژاو لەمێژن.

چ لەم داستانەداو چ لەهەموو داستانو داستانەكانی تری كوردییەوە، ئەنجامێكمان دەست دەكەوێت، ئەویش ئەمەیە كە قارەمانی ئەمانیش وەك چیرۆك هەر ئادەمیزاد خۆیەتی، ئەمە لەلایەكەوە ئەوەمان پیشان دەدات كە داستان بەرهەمی پاش ئەفسانەیە لەمێژووی ئەدەبی كورداو لەلایەكی ترەوە ئەو بایەخو نرخە گەورەیە دەر دەخات كە لەناو گەلدا دەدرێت بە ئادامیزاد بەژیانی، بەهەستی دەروونی، بەهەڵسو كەوتی.

بەدەستكارییەوە لەكتێبی

(ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی)

د. عزەدین رەسوولەوە وەرگیراوە

لێکدانەوەی وشەکان

گۆڕ	: قەبر، ترب.
پەیمان بردنە گۆڕەوە	: تا مردن پەیمان نەشکاندن.
کێشە	: کێش مەکێش (صراع).
ئەبەسترێتەوە	: تێتە گرێدان.
کەلابخەین	: دوورخەینەوە، عەزل بکەین.
دەسمێ	: کون دەکات.
میهر	: خۆشەویستی، دیمەن، زەردەخەنە.
بۆ چڕووك	: بێهنا گۆشتێ سووتی.
شینگی گەرومار	: تیری گەرو مار.
رۆلە	: کوڕ، کوڕی دڵسۆز.
بنێژن	: ڤەشارن، دفن کەن.
مێنگ	: دەم، چاخ.

گفتوگۆ:

١. چی دەربارەی خەج و سیامەند دەزانیت؟
٢. ئەوەی خوێندتەوە، پەیوەندی بەو باسە داستانەوە چییە کەلە سالانی لەمەوبەردا خوێندووتە؟
٣. چی لەبەراوردی خەج و سیامەندو شیعری لێر مانتۆڤ گەیشتیت؟
٤. لەم باسەوە دەگەیتە چ ئەنجامێك؟
٥. نووسەری کتێب، باسی (خەج و سیامەند)ی بەو چەشنە لێکداوەتەوە کە خوێندتەوە، ئایا دەتوانیت چیرۆکێکی تری دڵداری بەو چەشنە لێك بدەیەوە؟

تـــووتـــن

وڵاتەکـەمان وڵاتـی پیـتو فـەڕە، بـوومو بەرهـەمو هـەموو جـۆرە کشتوکاڵێکی تێدا دەکرێتو هەموو جۆرە دارو دەوەنێکی تێدا دەڕوێت، لەوانـەی کـە لەوڵاتەکەمانـدا لـەزۆر کۆنـەوە دەڕوێنرێـتو پـەروەردە دەکرێتو سوودی ئـابووریو بازرگـانی لێ وەردەگیرێت، تووتنـە. تـووتن سامانێکی زۆر بە نرخە بۆ وڵاتەکـەمانو بەهـەزاران جووتیـارو بازرگـانو فەرمانبەر بە کـشتوکاڵو کاروبـاری تووتنـەوە خـەریکنو ژیانیـانی پێـوە بەستراوە، بـەڵام ئەوەیـە کـە هـەتا ئێـستا بەشـێوەیەکی کۆنو دوور لـە ڕێگای زانستییەوە، ئەم بەرهەمـەیان پـێ گەیانـدووە، ئەگەرچـی بـەهۆی پێـشکەوتنی وڵاتەکەمانـەوە وردە وردە خـەریکـە چـاندنو پـەروەردەی تـووتن شـێوەیەکی زانـستیو بـاش دەگرێـت، بەتایبـەتی کـە مـیری بەڕێوەبەرایەتییەکی تایبەتی هەیە کە چـەند بـەشو لقـی لێ بۆتـەوە، بـۆ چـاودێریو پێشخـستنی چـاندنو بەرهـەم هێنـانی تـووتنو هـەروەها یارمەتی جووتیارو فەلاحەکان، لەوانەی کـە خـەریکی ئـەم ئیشەن لەبـەر ئەوە دەبینین کە بەڕێوەبەرایەتی (ئینحساری تووتن) هەمیـشە خـەریکی ئەوەیە کە باری کشتوکاڵی تووتنو کڕینو فرۆشتنیو بەکارهێنانی لـەناو وڵاتـداو بـەکارهێنانی لـە کارگـەی جگەرەکانـدا، هـەروەها فرۆشـتنی بـە دەرەوەی وڵات بەرەو باشـی دەبـاتو وای لێ بکـات کـە سـوودێکی بـاش بگەیەنێت بە هەمووان، لەبەر ئـەوەی کـە لەوڵاتەکەمانـدا، بەتایبـەتی لـە ناوچەی کوردستاندا گەلێك جۆر تووتن دەچێنرێتو پەروەردە دەکرێـتو

دێتە بەرهەم، لەم دواییەدا دەوڵەت هەموو ئەم کارخانانەو کارگانەی جگەرەی دروست دەکردو تووتنی پێویست بوو خستییە ژێر دەستی خۆیەوە، جگە لەوانەی کە خۆی لەم دووایییەدا چەند کارخانەی دامەزراند وەکو کارخانەی جگەرەی سولەیمانی.

بۆ چاندنی تووتن گەلێك هەنگاو هەیە کە جووتیارو تووتنکار دەبێت بیکا بۆ چاندنی.

لەسەرەتای مانگی مارتدا تۆو دەچێنیٚو پارێزگاری دەکات لە نەخۆشیو چۆلەکە. بە پێی دەستوورێکی تایبەتی ئاوی دەداو لەناو دێراوەکاندا دەیان ڕوێنیٚ. ئینجا کە گەیشت گەڵاکانی دەکاتەوە دەیکات بەشریتەوە بۆ ئەوەی وشك ببێت، بۆماوەی (١٢) ڕۆژ، لەبەر هەتاو دای دەنێت، ئینجا لەژوورو ساباتدا هەڵدەواسرێت، تا لەناو خەرار یا گوێنیدا دادەگیرێتو ئامادە دەبێت بۆ فرۆشتن بە بەڕێوەبەرایەتی ئینحساری تووتن، تووتن لەگەلێك وڵاتی جیهاندا دەڕوێنرێت، وەکو (تورکیا، ئێران، بولغاریا، ئەمریکا، ئوستالیا...).

لێکدانەوەی وشەکان:

چاندن : ڕواندن.

کارخانە : کارگە، مەعمەل.

بەڕێگای زانستی : بەشێوەی عیلمی.

خەراز : دەفرێکە وەکو گوێنی لە (پەتی موو) دروست دەکرێت.

گفتوگۆ:

١. تووتن لە کویێ وڵاتەکەماندا دەڕوێنرێت؟

٢. ئایا تووتن سوودی بازرگانیو ئابووری هەیە؟

٣. ئەو بەڕێوەبەرایەتییەی کاروباری تووتن دەبات بەڕێوە چی پێ دەڵێنو چی دەکات؟

٤. تووتن لە چ مانگێك دەچێنرێت؟

مەقامو ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی

((شیعری مەولەوی بەدەنگی خۆش‌و هیجرانی (عەزیز ئامینە)ەوە لەناو ئێمەدا برەوی پەیداکرد. عەزیز گۆیندەیەکی عەزیز بوو، لە مەجلیسدا هیجرانی‌و لەچیادا قەتار هەر لەو دەهات. ئەمە ڕاستە کە بەیانییەك لەڕاوەکەودا قەتارێکی خوێند، کەوی کۆهسارانی هێنایە جونبوش‌و قاسپە.

یەك دوو شیعری هەبوو، زۆربەی لەدڵ ئەسەند، یەجگار لەبەهاراندا، لەئێواراندا، لەسەر کارێزی شەریف کە دەی گوت:

وەهارەن، سەوزەن، ئاوەن، پێکاوەن، یاخوو:

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وە فراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

یا بەیانیان کە بەقەتارەوە دەی گوت:

لە ورشەی شەونم، لە توێی پەردەوە

نێرگس مەست مەست چەم بڵاوکردەوە،

ئەمانەو ئەو دەنگە داوودییەو نەشئەی بەهاران‌و دڵپاکیی ئەوسای یارانە. جا لێکی بدەنەوە چ شۆرێك‌و سۆزێکی ئەخستە کەللەو دەروونەوە من شۆرەم هەل لەکەللەدا بوو ئەمویست بەسەر یاراندا دابەشی کەم....)).

پیرەمێرد، بەم چەشنە ڕۆحی مەولەوی دەست پێ دەکات، بەم چەشنە هۆی وەرگێڕانی شیعری مەولەوی لە هەورامییەوە بۆ زمانی ئەدەبیی ئێستا ڕوون دەکاتەوە.

بەڵێ.. شیعری مەولەوی کە زۆرترینی لەسەر کێشی دە پەنجەیی کوردیی، بە ئاوازی (قەتار)ەوە دەوترێت، یا بڵێین (قەتار) بە شیعری مەولەوی دەوترێت... پێشتریش قەتار هەر وتراوە.

(زانای ناسراوی کورد جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی دەربارەی ناوی گۆرانیی کوردی، ڕایەکی هەیە کە دەڵێت:

((... ڕەنگە ناوی هەندێ لە گۆرانییەکانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ وێنە (قەتار) ڕەنگە لە وشەی (گاتا)وە گۆڕابێ، و لەکاتی خۆیدا هەر گاتای پێ وترابێ، هەروا (هۆرە)، ڕەنگە گۆرانییەکی تایبەتی بوو بێت بۆ ستایشی (ئاهور مازدا)... هەروەها (کەلهوڕی) ڕەنگە (کە لە ئاهۆڕایی) واتە لەگۆرانییە هەڵبژاردەکانی باسی ئاهوڕا بوو بێت. جگە لەوە گۆرانی (خورشیدی) تا ئێستا گەواهە کە لەکاتی هەڵاتنی خۆردا وتراوە، بەناوی نیازەوە، چونکە دەبینین بەرامبەر بەوە، گۆرانیی (خاوکەر)مان هەیە کە بۆ خەوهێنان وتراوە.

ئەم ڕا وردە، لێکۆڵینەوەو لێ دواندنێکی قووڵی دەوێ، زۆر بەجێیە کە (قەتار) لە گاتای زەردەشتەوە یا لە ئاڤێستاوە هاتبێت، بەڵام دوور نییە (قەتار) هەر لەوشەی (قەتار)ی عەرەبییەوە هاتبێت، کە بەمانای کاروان بەکاردەهێنرێت. بەڵگەش بۆ ئەمە، ئەوەیە کە زۆر جار لە مەقامی قەتاردا گۆرانی بێژ دەڵێت: (قەتارێ بێنن غەمانم بارکەن)، یا بەم مەقامەوە جۆرە هۆنراوێك دەووترێت، کە مانای ڕاستەقینە یا مەجازیی گەشتو ڕۆیشتنو کاروانی تێدا بێت. وەك ئەم دوو فەردەی مەولەوی:

ئـــازیز دیـــارەن وادەی لوامـــەن
ئـــەلوەدای ئـــاخر، ئـــەوە نامامـــەن
دەوڵەتەکـەی وصـڵ پـا نەزەواڵـەن
جارێوەتـــەر دیـــدەن بـــاڵات محاڵـەن

(هـۆرە) زۆر بەجێیـە کـە یـەکێك بێـت لـە گۆرانییـە تایبەتییـەکانی (ئاهورا مازدا)... یا هیچ نەبێت سەرچـاوەکەی یـەکێك بێـت لـە گۆرانییـە ئاینییـەکان. چـونکە دەبینـی ئێـستاش (هـۆرە)، هـەر تـەنیا هـۆرەی دەروێشی لەناو کورددا لەمانە هەموو بەناوبانگترە، و دوور نییـە (هـۆرەو ئاهووراو هاوار) لە ڕووی وشە یا زمانەوە، لەیەك سەرچاوەوە هاتبن، ئەم وشەو مانایە تەواو لە وشەیەکی زمانێکی تری هیندۆ ئەوروپییـەوە نزیکـە کە ئەویش وشەی (هووڕا)ی ڕووسیە کە بەمانای هاوار یا بلێین- بانگ یـا هوتاف- بەکاردێتو نزیکی ئەو مانا کوردییانەیە.

ڕۆژبـەیانی، مـەقامی خورشـیدی- بـە مـەقامی کـاتی خـۆر هـەڵاتن دادەنێت، بـەڵام مـەقام زانـی بـەناوبانگ عـەلی مـەردان، ئـەم مەقامـە بـە گۆریانی کاتی خۆرنشین دەزانێت، هـەر چۆنێك بێـت هـەر بەسـتراوە بـە خۆرەوە، جا خۆر هەڵات بێت یا خۆرنشین، ئەگەر لەسەر لێکدانەوەکـەی ڕۆژبەیانی برۆینو گۆرانی کوردی هـەموو بەرینـەوە سـەر سەرچـاوەیەکی ئاینی، ئەوا ئەم مەقامی (خورشیدی)یەش دەبەینەوە سـەر سـەردەمێکی زۆر کۆن، دەیبەینەوە سەر ئەو کاتە کە ڕۆژ جێگەو مانایەکی تایبەتی لە باوەڕی کورددا هەبووە. بەڵام دەتوانین هـەڵهاتنو ئـاوابوونی ڕۆژیـش بـە

ئیش کردنەوە ببەستین، هەروەك دەتوانین (هۆرە)ش بکەین بە هاواری کاتی ئیش کردن. مەقامی (خاوکەر)یش دیسان دەبڕێتەوە سەر هەردوو سەرچاوەکەی گۆرانی)[1].

دیارە مەبەست لە هەردوو سەرچاوە ئەوەیە کە ئێستا لەناو زۆر لە میللەتدا شوێنی موناقەشەیە، ئایا گۆرانی لەسەرچاوەیەکی ئاینییەوە پەیدابووە، یا لە ئیشکردنەوە پەیدابووە. ئەم باسە لەو پەرتووکەدا کە ئەو چەند لاپەڕەیەی سەرەوەمان لێ وەرگرت موناقەشەکراوە. بەڵام مەبەستی ئێمە لێرەدا ساغکردنەوەی ئەم باسە نییە، بەڵکو ئێمە ئەم چەند لاپەڕەیەمان بە بەڵگە بۆ کۆنیی گۆرانیو مۆسیقا لەلای کورد هێناوەتەوە.

دیارە گۆرانی لای کورد زۆر کۆنەو میللەتان ئاسایی لەسەرەتای مێژووی دروست بوونیەوە گۆرانیی هەیە، بەڵام ئەو مۆسیقایەی خراوەتە قاڵبێکی زانستییەوەو ڕێو شوێنی هەیە، ئەویش هەر کۆنەو لەسەرچاوەکانی مێژوودا گەلێك بەڵگە بۆ پێوەندیی کوردو مۆسیقا دەبنینین.

بەدرەدینی هەولێری کە لەسالی ٦٨٦ی کۆچی- ١٢٨٧ی زاینیدا لە دایکبووە، ساڵی ٧٢٩ی کۆچی ١٣٢٨ی زایینی پەرتووکی (ارجوزە الانغام)ی نووسیوە.

---

(١) ئەم وتانەی ناو ئەو دوو کەوانە گەورەیە لە کتێبی ((ئەدەبی فۆلکۆری کوردی))یەوە وەرگیراوە.

عومەری خدری جەعفەر زادەی کوردی داسنی کە بەجەمالەدینی داسنی بەناوبانگ بووەو ساڵی ٨٠٠ی کۆچی ١٣٩٧ی زایینی کۆچی دوایی کردووە، گەلێك پەرتووکی هەیە یەکێکیان پەرتووکی (الکنز المطلوب في علم الدوائر والضرب)ە کە لەسەر مۆسیقایە.

مەسعوودی لە (مروج الذهب)دا دەڵێت: (شوانی کوردشتێکیان داهێنا، کە فووی پێدا دەکرا مێگەلی بڵاوی کۆ دەکردەوە).

لە سیاحەتنامەی گەڕۆکی تورك ئەولیا چەلەبیو مێژوو نووسی کورد شەرەفخانی بتلیسی گەلێك شتیان دەربارەی مەقامو ئاوازی کوردی تۆمار کردووە، تەماشای دیوانی هەر شاعیرێکی کۆنی کوردیش بکەین دەبینین کە بەدەم وەسفو قسەوە باسی گەلێك مەقامو ئاواز دەکاتو ناوی گەلێك ئالەتی مۆسیقا دەبات کە دیارە لەناو کورددا هەبوون.

ئەحمەدی خانی ناوی نزیکەی (٥٥) مەقامی تۆمار کردووەو وەك شارەزایەکی مۆسیقا مەقامو شوعبەو ئاوازەی لەیەکتر جیا کردۆتەوە هەندێك ڕای دەربارەی گونجانی مەقامو ئاواز لەیەکدا دەربڕیوە. هەروەکو پەیوەندی هەندێك مەقام لەگەڵ هەندێك ئالەتی تایبەتیدا دەردەخات، وەك ئەوەی مەقامی (گوردان یا کوردان) بەنای لێ دەدرێتو هەروەها ئەحمەدی خانی ناوی بیست ئالەتی مۆسیقای بردووەو لە باسی مۆسیقاگەراندا چەند گۆرانی بێژو مۆسیقا ژەن لەیەك جیا دەکردەوە، وەك: رامشگەرو خۆش نەواو موتریبو قەوالو غەزەل خوانو گۆیندە. هتد هەروەك خانی پەیوەندیی گۆرانیو مۆسیقای لەگەڵ هەڵپەرکێی کوردیدا لەبیر نەچووە.

لەلای شاعیرانی تریش شتێك لـەم بـاسو ناوانـە دووبـارە دەبێتـەوە، تەنانـەت مـستەفا بـەگی کـوردی نـاوی گـۆرانی بێـژانی دەوری خـۆیو شارەزایی هەریەکـەیان لـە مەقامێکدا تۆمـار دەکـات، دیـارە پیرەمێـردو گەلێك شاعیری تریش هەر چاویان لەو کـردووە. مـەقامو ئـاوازی کـوردی لەگەڵ دەنگی شیعری کوردیدا تێکەڵ بووەو شاعیر هیچ کاتێك خۆی لـەو ئاوازەیە جیا نەکردۆتەوە.

باسی مەقـامو ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کـوردی، گـەلێك لێکۆڵینـەوەی زانـستیی دەوێـتو تـا ئێـستا چـەند باسـێك هەیـە کـە هـەوڵی ئـەو لێکۆڵینەوەیـەیان تێدا درابێـت، ئەمـە شـوێنێکی تـری دەوێـت بـۆ بـاس کردن. ڕەنگە باشترین قسە بۆ سەلماندنی باسەکەو بۆ کۆتایی پێ هێنان چەند دێرێك بێت کە (گـۆران) هـۆنراوەی (دەروێـش عەبـدوڵڵا)ی کۆتـایی پێ دێنێ... ڕوو دەکاتە شمشاڵ ژەنی پیری هونەرمەندو دەڵێت:

ئەوەنـدەم بیـست لەمۆسـیقا، خرۆشـی ڕۆحـی بێگانـە
میزاجـی کـوردەواریم تێـك چـووە دەروێـش عەبـدوڵڵا،
دەخیلیـت بم! دەسـا بـەو لاوكو ئـای ئـایو حەیرانـە
شـەپۆلی زەوقـی میللـی پـڕ دەروونـی مـاتو چۆڵم کـە
لـە بیتهـۆڤن گـەلی زیـاتر، بـەڕۆحم ئاشـنای، وەڵـڵا،
دە ئـەی دەروێـش، سـکاڵایەك لەگـەڵ ڕۆحـی کلۆڵم کـە.

لێکدانەوەی وشەکان:

برەوی پەیدا کرد	:	هاتە ناسین، هاتە ڕەواج.
گۆیندە	:	گۆرانی بێژ، ستران بێژ.
هەر لەو دەهات	:	تەنیٚ ژێ دهات، هێژا وی بوو.
ڕاوکەری کەو	:	نێچیرا کەوا.
کۆهسارا	:	چیا، کەژ.
وەهارەن	:	بەهارە.
سەوزە	:	سەوزە، کەسکە.
شەونم	:	خوناڤ، ئاورنگ.
چون سەیل	:	وەك سەیل، مینا سیلاب.
چەم	:	چاو، چاڤ
کەللە	:	سەر.
دابەش کەم	:	بەشی بکەم.
گۆرانی	:	ستران.
گاتا	:	دۆعای ناو (ئاڤێستا)ی زەردەشت.
گەواهـ	:	شایەت.
لوامەن	:	(لوا) رۆیشتن، چوون ڕۆیشتنمە، چوونیٚ منە.
ئەلوەدا	:	الوداع.
ئەوەنامامەن	:	چوونو نەچوون.
پانەزەواڵەن	:	لە زەواڵە، پێی ناوەتە نەبوونی.

جارێوەتەر : جارێکی تر.

دیدەن : دیتن.

ئاهورامازدا : خوای چاکەی زەردەشتی.

میللەتان ئاسایی : وەك میللەتان.

سەلماندن : ئیسپات.

خرۆش : جۆش.

گفتوگۆ:

١. چی (مەولەوی)ی لای پیرەمێرد خۆشەویست کرد؟

٢. چی لەمە دەگەیت: کە گۆرانی لەسەرچاوەی ئیش کردنەوە هاتووە، لەسەرچاوەی ئاینییەوە نەهاتووە؟ لە مامۆستات بپرسە.

٣. لەپەرتوکخانەکەتدا بە دوای سەرچاوەیەکدا بگەڕێو ناوی چەند مەقامی کوردیو ئالەتی مۆسیقای ناو کورد تۆمار بکە.

٤. لەو کەسانە زیاتر کە ناویان لە باسەکەدا هەیە، کێی تر باسی مۆسیقای کوردیی کردووە؟

٥. شارەزایان دەڵێن:

((دەبێت مۆسیقای هەموو نەتەوەیەك بەرەو پێشەوە بڕوات، بەڵام لەسەر بناغەی کۆنو مۆسیقای کلاسیکیی نەتەوەکە)). چی لە باسە دەگەیت؟.

خەییام

لەناو میللەتانی ئەم ناوچەیەدا بە واتا ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گەلێك زاناو بلیمەتو شاعیرو مێژوو نووسو ریازیات ناسو ئەستێرە ناسو پزیشکی گەورەی تیادا هەڵکەوتووە، کە هەتا هەتایە لەناو لاپەڕەکانی مێژووی ئادەمیزاددا ناویان ئاشکرایەو وەکو ئەستێرەی گەشی بەرە بەیان لە ئاسمانی هونەرو ئەدەبیاتو زانستدا دەدروشێنەوە وەك (ئەبو عەلی سیناو متنبیو حافظ و کیندیو فارابیو ابن الاثیر و سیبەوەی خوارزمیو ابو ریحان). خەیام یەکێکە لەو ئەستێرە گەشانەی ئاسمانی عیلمو ئەدەب، خەییام ناوی (ابو الفتح عمر کوڕی ئیبراهیم الخیام نیشابووری)یەو یەکێکە لە زاناو ریازیات ناسو شاعیرانی گەورەی ئێرانی سەدەی پێنجەمو سەرەتای شەشەمی کۆچی. خەییام هاوچەرخی سوڵتانی سەلجووقی بوو. خەییام چونکە شارەزاو پسپۆر بووە ساڵژمێری خورشیدیی ڕێك خستووە.

خەییام بەزمانی عەرەبیو فارسی بەرهەمی هەیە، لەبەرهەمە ناسراوکانی خەییام بە عەرەبی چەند نامەیەکە لە (تەبیعیاتو میعراج) هەروەها نامەیەکی هەیە لە (جەبرو مقابلە)دا کە لەساڵی (١٨٥١)لە فەڕەنسا چاپ کراوە. جگە لەمانە خەییام شاعیرێکی بە تواناو بە سەلیقە بووەو چوارینەکانی لە هەموو دونیادا دەنگی داوەتەوە، و بەهەموو زمانە زیندووەکانی جیهان نووسراوەتەوە، خەییام لە چوارینەکانیدا بیرو باوەڕی فەلسەفیو تێبینی حەکیمانەی خۆی

بەشێوەیەکی سادە، تیایدا گونجاندووە، چوارینەکانی بە عەرەبی لەلایەنی گەلێك شاعیرو زانای عەرەبەوە کراوە بە عەرەبی وەکو (ئەحمەد صافی نەجەفی، ئەحمەد رامی...).

هەروەها لەلایەن مامۆستا سلامو گۆران گەلێ زاناو شاعیری تری کوردیشەوە کراوە بە کوردی، ئەمە دوو چوارینی خەیامە کە خوا لێ خۆشبوو شێخ سەلام کردوویەتی بەکوردی:

(١)

بەر لەمنو تۆ شەوو ڕۆژێ بوو
چەرخی جەفاکار ئەهاتو ئەچوو
بۆ سەر ئەم خاکە پێ بە ئەسپایی
دانێ، چاوەکەم! چاوی یارێ بوو

(٢)

ئەوەی لەدنیا لەتێ نانی بوو
کەلاوە کۆنی ئاشیانی بوو
پیاوی کەس نەبێ کەس پیاوی نەبێ
هەر ئەو ژیاوە، ئەو ژیانی بوو.

***

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەستێرەناس	:	ئەستێرە شوناس، (فلکی).
پسپۆر	:	شارەزاو لێ هاتوو– متخصص.
چوارین	:	چوار خشتەکی، رباعیات.
چەرخ	:	فەلەك.
ئاشیان	:	خانوو، هێلانە (شوێنی ژیان‌و گوزەران).

گفتوگۆ:

١. خەییام بەچی بەناوبانگە؟

٢. لەچ سەدەیەکدا ژیاوە؟

٣. خەییام بیرو باوەڕی فەلسەفی خۆی لەکوێدا دەربڕیوە؟

٤. ناوی چەند شاعیرو نووسەرو کورد بڵێ کە چوارینەکانی خەییامییان کردووە بە کوردی.

شیللی

ئـەم سـەر زەمینـەی کـە ئێمـە تیـادا دەژیـنو بـاوو باپیرانمـانی تێـدا ژیاوەو هاتووەو چووە، گەلێك لە پیاوانی گەورەو ناودارو زاناو قارەمـانی پـەروەردە کـردووە، کـە هەتاهەتایـە ناویـان وەکـو ئەسـتێرەی گەشـی بەرەبـەیان لـە ئاسمـانی عـیلمو زانـستو هونـەرو شـیعرو ئەدەبیاتـدا دەدرەوشێنەوە، ئـەوەی شـایانی باسـە ئەوەیـە کـە ئـەم جـۆرە پیاوانـە خۆشیو کامەرانیو پێشکەوتنی مرۆڤیـان مەبەسـت بـووەو بـە چـاوێکی یەکسان تەماشای هەموو گەلو میللەتێکیان کردووە.

شاعیری بـەناوبانگ (شـیللی) یەکێکـە لـەو پیاوانـە کـە هـەتا هەتایـە شیعرەکانی وەکو ئـاوازو بـانگی بولبـولی بەرەبـەیان لـە باغچەی شـیعرو ئەدەبیاتدا دەنگ دەداتەوە.

(شیللی) ناوی (پرسی بایش)ە، شاعیری هەرە بەناوبانگی ئینگلیـزە، لە ساڵی ١٧٩٢دا لەدایك بووەو لەسـاڵی ١٨٢٢دا کۆچـی دوایـی کـردووە، شیللی یەکێکـە لـە شـاعیرە بەناوبانگـەکانی (قوتابخانـەی ڕۆمانـسی) لـە شیعردا، ئەم شـاعیرە بـەرزە لـە (ئۆکسفۆرد) خوێندویـەتیو گەیـشتۆتە پلەیـەکی بـەرز لـە زانیـاریو شـاعیریدا، لـە سـاڵی ١٨٢١دا چـووە بـۆ (ئیتاڵیا)، شیللی هەروەکو هەموو شاعیرو زانایانو ڕۆشـن بیرانـی دەوری خۆی هەستی بە ئێشو ئازاری مرۆڤ و مرۆڤایەتی کـردووە، و لەهـەمووان زیـاتر داوای سەربەسـتیو ئـازادیی مرۆڤـی کـردووە. شـیللی خـاوەن ئەندێشەیەك فراوانی وەها بووە کە دەی وت (دەرمانی خراپیو نالـەباری دونیا، ئازادیو خۆشەویستییە).

لەبەرهەمە بەناوبانگەکانی شیللی قەسیدەی (ئۆدۆنیس)ە کە بەهۆی کۆچی دوایی (کیتس)ی هاوڕێیەوە وتوویەتی، هەروەها (بەستەیەك بۆ شەماڵ)و (بۆمەل). جگە لەمانە نمایشنامەی (پرۆمیپوس)ی ئازادی کە بریتییە لە (دراما)یەکی گۆرانی لەچوار پەردەدا.

ئەمە نموونەی چەند هۆنراوەیەکیەتی کە بەدەستکارییەوە کراوە بە کوردی:

بلبلـــەکان بـــە خەبـــەرن
بلبلـــەکان بـــە خەبـــەرن
لەســـەر لـــق‌و پـــۆپی گـــوڵن
ســـەرخۆش‌و خانـــە بـــەدەرن
ئەوانـــەی ئـــارەزووی ژیـــان
شـــەوق‌و خۆشـــی لـــە دژ نـــەمان
یـــەکی خـــستوون بـــە خەبـــەرن
بـــێ هێـــزو تـــین بـــە خەبـــەرن
لەوێـــدا بلبلێکـــی جـــووان
ئـــاوازو بەســـتە بـــۆ ژیـــان
دەڵـــێ بـــە جـــۆش نـــەرم‌و نیـــان
مانـــدووی دەســـتی خۆشـــی‌و غـــەمان
کەوتـــە خـــوارێ ســـەرەو نوگـــوون
لاوە لاوە چـــرە بەرزەکـــە
باوەشـــی بـــۆ گرتۆتـــەوە
هـــەتا هەتایـــە بـــەرەو نـــەمان!

* * *

لێکدانەوەی وشەکان:

رۆمانسی : رۆمانتیکی، رۆمانتیسیزم.

ئەندێشە : خەیاڵ.

دەرمان : چارە، عیلاج.

نمایشنامە : مسرحیە، شانۆگەری.

گفتوگــۆ:

١. شیللی بەچی بەناوبانگە؟
٢. لەکوێ لەدایك بووەو لە چ ساڵێکدا؟
٣. شیللی چی دادەنا بۆ چارەی خراپیو نالەباریی دونیا؟
٤. لەشاعیرانی کورد کام شاعیر (شیللی)و چەند شـاعیرێکی ئـەورووپایی کاری تێ کردووە؟

چوونا سەر هەیڤێ

هەیڤ: ئەو هەیڤە کو پێشەنگا کاروانێ جوانناسان بوو، بەلکی کتە جوانیو جوانیەک بوو، بۆ هەمی هۆزانڤانانو ئەڤینداران د سەردەمێ بەرێ دا، بۆ هندێ دا ڕوویێ جوانێ دلبەرێن خو وەک هەڤی وێ بکەن!

هەیڤ هەر ئەڤە بوو، هەر ئەو بوو، کو د شەڤا چواردێ دا ب ڕووناهیا خۆ ڤێ دونیا مە ڕوون بکەت!.

بەلێ! هەر ئەڤەبوو و ئەو ژی بوو کو دگوتن ئێکە ژ وان هەسارا یێ کو ل دۆر ڕۆژێ دزڤرینو ڕووناهیا خۆ ژێ وەردگریت... ب گەلەک سەدەیاو ب گەلەک چەرخا ئەڤە بوو بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەر هەیڤێ. لێ سەدێ بیستێ خەتیرەک بدەستێ گرتو دەست ب شانازیێ کر ژ هەمی سەدێن بوری دا، گوت: دناف من دا مرۆڤی هزرا فڕینێ ژ خوارێ بۆ سەرێ پەیدا کرو دگەل وی ئەم ڕێکەفتین!...

ئەڤەو ژوی لای ڤە بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەری هەیڤێ ب سەدێ بیستێ دیت یا خو درێژ کریو پەردا دەمێ بوری هەمی دا لایەکی خۆ گەهاندە هەیڤی، ژ ئەردی خو هەلاڤێتو لسەر بانێ هەیڤێ خۆ گرت!.

بەلێ! مرۆڤی سەدێ بیستێ کارەساتەکا حێبەتێی پەیداکرو هەمی دونیا حێبەتی کر، چنکو گەهشتنە هەیڤێو دەنگی ئەردو هەیڤێ گەهاندنە ئێک!..

ئەرێ وەللا ئەڤە ڕاست بوو، چنکو ل سالا (١٩٧٠)ێ ئێکەمین مرۆڤی ((ئارمسترونگ)) یێ ئەمریکی هەردوو پێت خو دانانە سەر بانێ هەیڤێو

نیشا هەیڤێ دا کو مرۆڤی لسەر ڕوییێ ئەردی دشێت پێ خۆ پاڤێتە هەر جهەکیو ژ ئاشوبێ بگەتە ڕاستییێ!!

ل سالا (١٩٧٠)یێ (ئارمسترونگ)ی ب هزاران هزار میلێن ڤێ ڤالایی یا دناڤبەرا ئەردێو هەیڤێ بڕینو گەهشتە هەیڤێ. ژ ئەنجامێ وێ چوونا وی بۆ هەمی مرۆڤا دیار بوو کو ئەو هەیڤا هەتا وی سەردەمی مرۆڤی ب جوانەکا ڕویتو د دانا وەسا نەبوو. بەلکی هەیف بوو کو پەیکەرەکێ هەرە مەزنی وەکی ئەردییەو ب ڕاستو دروستی ڕوون بوو کو ئەو ژی بارستایەکە وەکی ئەردیو وەکی بارستایێن دی...

ژ ڤی ئەنجامی ئەو چەند خویا بوو کو زانستو پێزانینێن مرۆڤی گەهشتنە جهەکی کو ب وان پێزانینا بشێت بگەهتە گەلەک بارستایێن ئاسمانیو پەردا ئاشوبێ داقوتیتو خو پاڤێژیتو بچیتە دناف جیهانەکا ڕاستیو کە تواریدا. ژ ڤی ئەنجامی دیار بوو کو د سەدێ بیستێ دا بیرو باوەڕو پێزانینێن مرۆڤی گەهشتنە جهەکی کو نەبتنێ نە پەنێین قولاچو کوژییێن ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەتو بچیت نەپەنێین ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەتو بچیت نەپەنێین ڤێ ڤالایا دناڤبەرا ئەردو ئاسمانی ژی ئاشکەراکەت هەر ئەڤ حەزە بوو کو نەهێلا سەدێ بیستێ بسەرڤە بچیتو بلەز خۆ کرە دیاری بۆ هەیڤێو پارچێن ڕوویێ هەیڤێ ژی ئینانە سەر ئەردی!.

چوونا سەر بانێ هەیڤێ ژ لایێ مرۆڤ ب ئەگەرێ هزرو بیرێن خۆشیا ژ دونیایەکێ بکەفتە دناف دونیایەکا دیو بەلکی زانستێ سەر ئەردی گەهاندە ئەسمانیو هەیف ژی ئاسمانێ ئینایە سەر ئەردی! ب ڤێ

چوونا سەر هەیڤێ نەخشێ هەمی رابوریێ دیرۆکی گوهۆڕیو دونیایەکا پێزانینێن دی بدەست خۆڤە ئینا بۆ هندێ دا بچیتە جهێن دی یێن ڤێ دونیایا رووبەر درێژ!

شروفە کرنا پەیڤان

هۆزانڤان	: هۆنەر.
وەک هەڤی	: لێکچوون.
دز ڤریت	: دەسوڕێت.
خەتیرە	: مەشخەڵ.
خوهەلاڤێت	: بازی دا.
حێبەتێی	: سەرسوڕمانی.
ئاشوب	: ئەندێشە.
ڤالایی	: بۆشایی.
خویا بوو	: دەرکەوت، دیار بوو.
پێزانین	: زانیاری.
داقوتیت	: بتەکێنێت.
کەتواری	: واقعی.
بێنێ	: تەنیا.
نەپەنی	: نهێنی.
قولاچو کوژی	: کەلێن قوژبن.

پیشەسازی لەناو کوردەواریدا

پیشەسازی بەشێوەیەکی سەرەتاییو ساکار، بۆ هێنانە دی ئەو شتانەی کە پێویستی ئادەمیزاد بوون، لە کۆنەوە هەر بووە کشتوکاڵو بەدرتیژ کردن لەلایەن ئادەمیزادی کۆنەوە بۆ ڕاوو شکار، چەشنە پیشازییەك بووە بۆکاتی خۆی.

ئەمە ڕاستە، کە شۆڕشی پیشەسازی لە ئەوروپا، بزووتنەوەیەکی تازە بوو و داهێنانی ئامێرو، هێزی بزوێنەر، لە بەرهەمەکانی، ئەم شۆڕشەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پیشەسازیی نەتەوەیی هەر لەناواندا بووە. جا ئێمە لەم ماوەیەدا لە داهێنانی هێزی هەڵمو دۆزینەوەی هەندێك نەزەرییەی فیزیاو داهێنانی کیمیا، نادوێین، چونکە ئەمە پەیوەندی بە پیشەسازیی گشتییەوە هەیە، کە لەکاتی خۆیدا لە ئەوروپا کەوتە ناوانەوەو خەریکە هەموو جیهان دەگرێتەوە، مەبەستمان پیشەسازیی نەتەوایەتی کوردییە.

کورد هەر لەکۆنەوە، هەموو کەلو پەلێکی کە بە خواردەمەنی دروست کردنو کشتوکاڵ بەرهەم هێنان بەکاردەهێنرێت، خۆی دروستی کردووە، وەکو دیزەو گۆزەو مەنجەڵو قاپو کاسەو کەوچكو تەنوورو فەرشو بەڕەو ناوبرێشكو تیرۆكو گەلێك شتی تر. ئەمانە دەبێت زۆر کۆن بن، چونکە لە پێویستیەکانی ژیانن. جگە لەمە داسو گاسنو هەوجاڕو هەموو کەلو پەلێکی تری کە پێوەندیی بە کشتوکاڵەوە هەیە، وەستای کوورە خۆی دروستی کردوون.

لەناو کوردەواریدا دەست کردی هونەریی ورد گەلێك پێشکەوتوو بووە، لەمانە بەرماڵی کوردیو جاجم ناوبانگیان دەرکردبوو، تا ئێستاش بازاڕیان هەر هەیە، لەتەك ئەمەدا وەستایانی دەست ڕەنگین، هونەر لەدروستکردنی شەترەنجو نەردو قوتووی جگەرەدا دەنوێنن.

هەندێك لەناوچەکانی تری کوردستان ناوبانگیان بەدروست کردنی هەمە جۆرە چەقۆو کێردو قەڵەمبڕ دەرکردووە، بەتایبەتی ئەو قەڵەمبڕە نایابانەی کە دەسکیان لە ئێسقانو قۆچی ئاژەڵ دروست کراوە. بەڵام ئەگەر بێینە سەر باسی خەنجەری کوردی، ئەمەیان نەك هەر لەڕووی پیشەسازییەوە وردو نایابو جوانە، بەڵکو لەڕووی ڕووخساریشەوە شێوەیەکی تایبەتی هەیە، واتە خەنجەری کوردی لەو خەنجەرانە ناکات کە لەناو میللەتانی تردا باون، چاکترین خەنجەری کوردی ئەوەیە کە دەبانی پێ دەڵێن میرو گەورەکانی کورد خەنجەری وایان هەیە کە زۆر بەنرخن، بەتایبەتی ئەوەی دەسکەکەی لە قۆچی سپی دروست دەکرێتو کالانی بەزێڕو زیوو یاقووتو مرواری دەنەخشێنرێت، خەنجەر یەکێکە لە دروشمە نەتەوەییەکانی کورد لەبەر ئەوەیە بەدیاری پێشکەش دەکرێت. پوولی پۆستەی حکومەتی کوردستانی خواروو لەناوچەی سولەیمانی بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود وێنەی خەنجەری کوردیی تێدا کێشرابوو، کورد (تیخ)یش بە خەنجەر دەڵێت، وە قسەی نەستەقی کوردیش دەڵێت:

((تیخ هاوڕێی پیاوە)).

چەخماخ سازی لەناوچە جیاوازەکانی کوردستان پێشکەوتوو بوو، بەتایبەتی وەستاکانی سولەیمانی لەدەورو بەری فەرمان ڕەوایی بابانەکاندا، لە سەدەی هەژدەهەمو نۆزدەهەم هەموو جۆرە شیرو تیرو تفەنگێکیان دروست دەکرد، بەڵام بەناوبانگترینو گەورەترین کارخانەی چەك ئەوەبوو کە لەڕەواندز لە دەوروبەری فەرمان ڕەوایی پاشای کۆرەدا دامەزرا، ئەم کارخانەیە تەنیا چەکی سووکی دروست نەدەکرد، بەڵکو چەکی قورسی وەکو (تۆپ)یشی دروست دەکرد، ئەو تۆپانەی تا ئێستاش لە مۆزەخانەکاندا پارێزراون نیشانەی پێشکەوتنی ئەم چەشنە پیشەسازییەن لە کوردستاندا. بۆ ئەم ئامانجە حەمە پاشای کۆرە وەستا ڕەجەبی کوردی ڕەواندزی بۆ فێربوونی ئەم پیشەسازییە ناردە ئەوروپا، ماوەیەك لەوێ مایەوە ئینجا لەساڵی (١٨١٥) کارخانەی شیرو خەنجەرو تفەنگو لوولە تۆپو گوللە داڕشتنو زەرەنگەریو دارتاشی دامەزراند. ئەوەی پێویستە لێرەدا بووترێت ئەوەیە کە سکەی پارەی زێڕو زیوو پاقڕی میرنشینی سۆران کە بەناوی میری مەنسوور حەمە پاشای گەورەو بوو، هەر لەو کارخانەیدا لێ دەدرا.

لەهەموو شارەکانی کوردستان سابوون بۆ شارو دێ بەرهەمێکی ناوچەیی بوو و لە ماڵاندا دروست دەکرا، ئەو بنەماڵانەی کارخانەی سابوونیان لە ماڵەوە هەبوو بە سابوونچی ناسرابوون. لە سولەیمانی گەڕەکی سابونکەران هەیە. ئەم گەڕەکەچییە؟ هەر لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەی شاری سولەیمانیدا، پاشاکانی بابان بایەخێکی زۆریان بە دروستکردنی سابوون دەدا، ئەوەبوو سابوونچییەکان هەموویان

لەگەڕەکێك کۆبوونەوەو ناوی گەڕەکەیان نا (سابونکەران) ئەم ناوە تا ئێستا ماوەتەوە.

وە نەبێت بەرهەمی سابوون لەم ماڵانە هەر بەشی شاری سولەیمانیو ناوچەی سولەیمانی کرد بێت، بەڵکو بۆ گەلێك شوێنی کوردستانو دەرەوەی کوردستانیش دەچوو. بازرگانەکان بەرهەمی ئەم ماڵانەیان دەکڕیو لە خانەکاندا کۆیان دەکردەوە، ئینجا بە کاروان دەنێررا بۆ بەغداو موسڵو حەلەبو دیاربەکرو تەورێز. هەر ئەو کاروانانە لەو سەر گەڕانەوەدا کووتاڵی بازرگانیو عەترو شەکرو چایان بار دەکردو دەهاتنەوە.

مووتاوی یان (موتابچێتی) یەکێکە لە پیشە بەناوبانگەکانی کوردستان، لەزۆر کۆنەوە لەشاری سولەیمانیو کۆیەو کەرکووكو سولەیمانیو هەمەدانو سنە ئەم پیشەسازییە باو بووە. بەرهەمی موتابچێتی بریتییە لە خەراری شاش بۆ تووتنو خەراری سفت بۆ دەغڵو دان.

گەورەترین کارگەی ئەم پیشەسازییە لە سولەیمانی بووە، کە هەموو کات پازدە تا بیست کرێکار کاری تێدا کردووە، ژنانیش لە ماڵاندا بەتەشیموویان بۆ ئەم کارگانە دەڕست.

لەسەردەمی ئێستادا نە کوردو نەتەوەکانی تر ئاتاجی ئەوە نین سابوون لەسەر شێوەی کۆن دروست بکەن، بەڵام لە چەرخی ئەلیکترۆنو ئۆتۆمو چوونە سەر مانگو ئەستێرەکان، دەبێت

پیشەسازیی کۆنی نەتەوایەتی وەکو مافوورو قەڵەمبڕو جاجمو ڕانکو چۆغەو کلاشو کەوچکی دار دروست کردن هەر بمێنێتەوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

پیشەسازی	:	سەنعەت کاری.
ناوبرێشك	:	دارێکی نووك تیژە، نیو مەتر زیاترە بۆ وەرگێرانی نان لەسەر سێل (ساج) بەکاردێت.
کەلو پەل	:	پەرتویلك.
بەرماڵ	:	سوجادك.
قەڵەمبڕ	:	چەقۆی بچووك.
ڕوخسار	:	مەظهر.
چەخماخ ساز	:	تفەنگساز.
فەرمان ڕەوایی	:	حوکم.
موزەخانە	:	مەتحەف.
پاقر	:	جۆرە مەعدەنێکە، جۆرە کانزاییێکە.
سفت	:	عەکسی شاش، واتە ورد چنرابێت.
ئاتاج	:	پێتقی (موحتاج)

گفتوگـۆ:

١. چی تر لە پیشەسازییەکانی ناو کوردەواری دەزانیت بۆمانی باس بکە؟

٢. جیاوازی چییە لەنێوان پیشەسازیی گشتیو پیشەسازیی خۆماڵیدا؟

٣. ئامرازی جووت کردن لە گەلێك ئامراز پێك هاتووە، ئایا دەتوانیت ناوەکانیان بڵێیت؟

٤. چی لەبارەی وەستا ڕەجەبی ڕەواندزییەوە دەزانیت؟

لە دەرسی داهاتوودا نووسینێکمان بە دوو لاپەڕەیەك لەو بارەیەوە بۆ بنووسە.

٥. دوو دێڕ شیعر بڵێ کە وشەی (خەنجەر)ی تێدا بێت.

٦. بەراووردی سابوون دروست کردن بکە لە ئێستاو کۆندا.

میکرۆبێن دۆست

دیارە هەر ژ دەسپێکی دێ حێبەتی بی ژ ڤێ ئاخفتنێو دێ بێژی مەهەر میکرۆب ب دوژمن گولێ بوویە. ئەڤ میکرۆبێن دۆست چنەو ژ کیڤە پەیدا بووینە. ڕاستە ناڤێ میکرۆبی ب خرابی چوویەو هەر دگەل ناڤ ئینانا وی ئێکسەر نەخۆشی دهێنە بیرامە. بەلێ هەر چەندە جۆرەکێ میکرۆبا دخرابنو دبنە ئەگەرێ نەخۆشێن کوژەکو ترسناک. بەلێ جۆرەکێ دی یێ میکرۆبا نەخۆشی لاوازو بێچارە دکەن. ئەم دەمێ ناڤێ میکرۆبا دئینین دەمل دەست کۆلێرە، ئێشا زراڤ ، تایا گران، یان نەخۆشییێن دی ژ ڤی بابەتی دهێنە بیرامە. ئێدی ئەو ناهێتە بیرامە کو میکرۆب یێ هەی هاریکاریا گڤێرینێ دەکەت. یان میکرۆب یێ هەی بارستێ خوارێ دهەلوەرینن، هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە، نە ئەو خواردن دهەلوەریانو کەسەک ژی نەدشیا بخۆت ئەڤ میکرۆبێن ژ ڤی بابەتی ب ڕەنگێ بەکتریاو پەمبلوکو هێڤێنی دایە. هەروەسا هندەک میکرۆبێن دی یێت هەین هێشتا بو زانا دیار نەبوویە کا چنەو چ نینن.

ئەرێ ل ڕێزا گیانداران یان بێ گیانانە یان نیڤ یان نیڤ ب نیڤ؟ ئەڤێ چەندێ ژی دبێژنێ (ڤایرۆس)، کو دبنە ئەگەرێ هندێ ڕووەکو زیندەوەرو مرۆڤی تووشی گەلەک نەخۆشیا بکەن. ڕووەک تووشی نێزیکی سێ سەد، زیندەوەر تووشی نێزێکی شێست، مرۆڤ ژی تووشی پتر ژ شێست نەخۆشیا دبیت، ژوان نەخۆشیێن مرۆڤی پێ تووش دبیت خۆریکو سوورکو پەرسیڤو فالیخا زارۆکانە. مرۆڤی گەلەک ل ڤان

میکرۆبا ڤەکولییە، بۆ هندێ دابگەهتە ڕهـ وریشالێن وی‌و بشێت ژناڤ ببەت‌و نەهێلیت ببنە جهێ نەخۆشییێ‌و دەردەسەرییێ.

زانست دڤێ مەیدانێدا سەرکەفت‌و سەروان ڕەنگێن میکرۆبا زاڵبوو ئەوێن دبنە جهێ نەخۆشییێ کارەك کر کو مرۆڤ ژێ نەترسیت‌و ڤەنە جنقیت‌و هەر دگەل سەرهەلدان‌و پەیدابوونا وان دا دەمل دەست ژ ناڤ ببەت‌و نەهێلن بەلاڤە بن. گەلەك پسپۆر د ڤێ بیاڤێ دا پەیدابوون، نەك هەر ئەو بتنێ بەلکی زانستێ بەکتریاو پەمبلوك‌و ڤایرۆس‌و ئەڤ بابەتە ژی پەیدابوون. بۆ نوکە ژی ب پشت ڕاستی ڤە دێ شێین بێژین کو زەمانێ دەردگرتن‌و پەژێك‌و قڕبوونێ نەمایە‌و ئەو ژی نەمایە کو د دەمەکێ کێمدا ملیونەها کەس قڕ ببن‌و چ ژێ نەمینیت‌و ژناڤ بچن. نوکە مرۆڤ ب دەرزی دانانێ خۆ ژ ڤان بەلا ڕزگار دکەت. ئێدی بۆ ساڵەکێ بیت یان بۆ چەند ساڵان یان ب درێژیا ژیانێ ئەو ڕەنگێن نەخۆشیا نێزیك نابن.

نوکە بلا بێینە سەر دەسپێکا سوحبەتا خۆ و بزانین ئەرێ میکرۆبێ دۆست هەیە؟ یان ب ڕەنگەکێ ڕوونتر بێژین ئەرێ ڕاستە کو ژیان بێی میکرۆب پێك ناهێت‌و ناچتە سەری؟ یان ئەو ڕۆلێ مەزن چییە یێ کو ئەڤ میکرۆبە د خواردن‌و ڤەخوارنێ‌دا و چاندن‌و پیشەسازییێ‌دا دگێڕن‌و دبنە جهێ ژیانێ؟!.

ب ڕاستی‌و دجهێ خۆدا بوو کو زانایەك ژ ئەنجامێ ڤەکولینەکا دوورو درێژو زانستیانە ل ئەمریکا، ئەو چەند دیار کریە کۆمیکرۆبێ زیاندار بەرامبەر میکرۆبێ بێ زیان ژ سێ هزارا ئێکە. بەلێ زەلامەکێ خراب بەرامبەر زەلامەکێ باش لە جیهانێ ژ یازدە هزار ئێکە هەمی زیندەوەر

دمرن، هوین باش سەحا هەر ڕووەکەکی یا زیندەوەرەکی یان مرۆڤەکی بکەن، دێ بینن ژیانا وان ژ شانەکێ دەست پێ د کەتو پێشڤە دچیت، هەر زیندەوەرەك چەند دەمژمێرەکا یان چەند ڕۆژەکایان چەند حەفتیەکا یان چەند سالەکا دژیت. هندەك زیندەوەر ژی ییت هەین وەکی کویسەلەی ژیێ وی خو ل دووسەد سالان ددەت. هەر وەسا هندەك دار ژی بێت هەین وەك دارا (سکۆیا) چەند هەزار سالا دژیت. هەر زیندەوەرەك دەمی دمریت ب ملیونان بەکتریا هێرشێ دبەنە سەرو لەشێن وان پرت پرت کەنو کەونە خواردن بۆ وان زیندەرێن ساڤا ئەوێن ژ نوی وەرارێ دکەنو پێ دگەهن. هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە. ل وێ ڕۆژا ژیان لسەر ئەردی پەیدا بوویو هەتا نوکە لەشێن مریدا د جهدا مینن. ئەڤجا دەشتو چیاو ئەرد هەمی دا پڕبن ڕێ بۆ ڕێوباری نەدبوو. ئەڤە ژ لایەکی، ژ لایەکێ دیڤە ب هزاران رەنگێن زیندەوەرو ڕووەکا وەرار نەدکرو مەزن نەدبوون، نە بەلکی ژیانا وان دا کەفتە د زڤرۆکو گەڕیانێ داو دا ڕاوەستییێت، چنکو ب ڕاستی ئەو میکرۆب ڕۆلەکێ ئێجکار دگێرن بۆ هندێ کەرەستێ ئالۆز وەك پرۆتینو روینو کاربۆهیدرات بکەنە کەرەستەکێ سڤکو وەلێ بکەن کو شتلا ساڤا بشێت وان بمێژیتو وەرارێ پێ بکەت. هەر ژبەر ڤێ ژی دێ شێین بێژین ئەڤ میکرۆبە ئاخێ قەلەو دکەتو هەردەم دێ تێڤلەکێ نوێ دەنێ بۆ هندێ دا ئەو زیندەوەرێن ژ نوێ سەری هلدەن پێ بژین. بەلێ ئەڤ میکرۆبە جارەکێ بتنێو میکرۆبەك بتنێ، زیندەوەرو ڕووەکا نا حەلوەرینن. بەلکی ب چەند جاراو هەر جار ژی کۆمەکا میکرۆبا ئەڤی کاری بجه دئینن، ئانکو

دێ کەنە خویێ یا سادە یا کانزای وەك ئازۆت‌و کبریتات‌و فۆسفات‌و نشاو ئاڤێ. پاش دووەم ئوکسیدێ کاربوون دێ بلند بیت. ڕووەك دێ لسەر دووەم ئۆکسیدێ کاربوون‌و ئاڤێ‌و لبەر تیرۆژکا هەتاڤێ جارەکا دی کەرەستێ ئالۆزو ڕەق دروست دکەت‌و ئێدی ب ڤی ڕەنگی ژیان دێ گەریێت. ئەڤەژی هەر وەکی دەستورەکێ ژیانێ وەسایەو ڕێژا دووەم ئوکسیدێ کاربوون دێ ب نەگوڕی مینیت‌و دبنە نێزیکی ۰,۳ % د هەوایێ ئاساییدا. هەر وەسا پرۆتین ژی ب ئەگەرێ کۆمەکا میکرۆبێن تایبەت دێ هەلوەریێت، هەر دێ هەلوەریێت، هەتا دبیتە ئازۆت، ئەڤ ئازۆتە ژی، لنك ڕووەکی گەلەك خۆش دبیت‌و دێ مێژیت‌و پێ ژیت. بەلێ هەکە برۆتین هەر وەکی خۆ ب پروتین ما، ڕووەك مفای ژێ نابینیت، نەبتنێ هەر ئەو بەلکی رووەکا ژی دێ ژنافبەت. هەکە وەسابیت، ئەڤ میکرۆبە بێ گومان دۆستن‌و خزمەتەکا مەزن بۆ مرۆڤی کەن‌و دێ مفایەکێ مەزن ژێ گەهینن، ئەڤ میکرۆبێن دۆست بێدەنگ‌و هێدی خزمەتەکا مەزن بۆمە دەکەن. زانایان بخۆ ژی ئەڤە نەدزانی‌و ل ڤێ دوماهیێ‌و پشتی ژیان ب سەدان هزار سالان بەردەوام بووی، پاش ئەڤ راستیە بۆ وان خویا بوو.

هندەك جۆرێن بەکتریا یێت هەین د قەلەوکرنا زەڤیێدا دەورەکێ مەزن دگێرن هێڤێن‌و بناڤو دەنگترین میکرۆبە کو د خواردن‌و ڤەخوارنا مە دا بکار دئینین، ئەرێ ئەو نانێ د خوین ب هەڤیر ترش ناهێتە دروست کرن؟!.

دیسان هندەك خواردن ییّت هەین، هەكە هێڤێن نەبایە دروست نەدبوون. هەر وەسا مەی ژی ب هێڤێنی دهێتە دروست كرن، پەنیرو ماست ژی یان بۆ مەیاندنێ یان بۆ تام خۆشكرنێ هێڤێن دڤێت، هەروەسا سهك ژی پێدڤی ب هندەك مێكرۆب هەیە و ب وان میكرۆبا ترشوكا سهكێ دروست دبیت.

بۆ بابەتێ جلكا دیارە وێ دزانین كو كەتان ئەڤ ڕەنگێن تشتا ب ئەگەرێ كارتێكرنا میكرۆبێ تایبەت دهێنە چێكرن، چنكو ئەو میكرۆب تایبەتییەو هندەك ژ وان كەرەستا د هەلینیت ئەوێن ڕها ب ڕووەكی دنویساند. ئەڤ میكرۆبێن دۆست هەر ب ڤان خزمەتا نەڕاوەستان، بەلكی گەلەك پیشەسازێن دی ییّت هەینو ب ئەگەرێ ئەڤانە د هێنە بجهـ ئینان، بۆ نموونە بەخراپتر یا وان ترشوكا ئەوێن بۆ ڕەنگ كرنێ بكاردهێن، هەر وەسا گەرماردانا پیستیو بۆیاغكرنو ڕیشالێن دەستكردو گولاڤ و مەرەكەبو لاستیكێ دەستكردو گلیسرینو گەلەك ڕەنگێن دی. میكرۆبێن دۆست ل ڤان هەمی پیشەسازیاندا بۆ هندێ كو تێكەلّ بوونەكا كیمیاوی بساناهی دكەن. خزمەتەكا مەزن دگەهینە مرۆڤ . بەری دوماهیێ ب سوحبەتا خوبینین، بە فەردزانین كو پیچەكێ بەحسێ وان میكرۆبێن دۆست ژی بكەین ئەوێن گەلەك نەخۆشیو دەرد ساغ كرین وەك پەنسەلین، سترۆپتۆمیسینو كلۆرومیسینو ئۆرۆمایسین. ئەڤە ژ هندەك بەكتریاو هندەكێن دی ژ پەمبلوكی د هێنە ڤەگرتن، نوكە ئەڤە ب ڕەنگەكێ ئێجگار بەرفرەهـ بۆ تیماركرنێ دهێنە بكارئینان، مرۆڤایەتی لـژێر سیبەرا ئەڤان ژ دەست گەلەك نەخۆشیان ڕزگاربوویە. ل ڤێ

دوماهیێ زانست شیا ب ڕەنگەکێ بەرفرەهـ ئەڤان درمانا چیکەتو ب وی ڕەنگی کو هەمی کەس ل هەر قولاچو کوژیەکێ جیهانێ دابن، بسانahی بدەست بکەڤیتو ل بازاری وەك ئەسپیرین دهێنە فرۆشتن. قوتابیێن خۆشتڤی. دیارە نوکە هوین تێگەهشتن کو ئەڤ میکرۆبە دۆستو ئەم لسەر هەقیێ بووین، کو مەهۆسا ناڤ لێ نای، ژیانو ژیار ب ئەگەرێ ئەڤانەیە، ڕاستە ئەو زیندەوەرەکێ بچویکن، بەلێ خزمەتاوان گەلەك مەزنە.

شرۆڤەکرنا پەیڤان (لێکدانەوەی وشەکان)

حێبەتی : سەرسوڕمان.

دەمل دەست : دەمو دەست.

گڤێرینێ : هەرس کردن.

د هەلوەرینن : خاو دەکات.

پەمبلوك : کەڕوو.

هێڤێن : هەوێن، هێوێن.

خوریك : ئاوڵە، خوروکە.

سوورك : سورێژە، سۆرکە.

پەرسیڤ : پەسیوو.

رەهەوریشاڵ : بنجو بناوان، رەگو ریشە.

ڤەنە جنقیت : نەسڵەمێتەوە.

ئێشا زراڤ : سیل.

پشت ڕاستی : دڵنیابوون.

پەژیك	:	پەتا.
دەرزی دانان	:	کوتان.
زیاندار	:	زیان بەخش.
زەلام	:	پیاو.
دەمژمێر	:	سەعات.
کویسەلە	:	کیسەڵ.
ساڤا	:	کۆرپە، ساوا.
چەریت	:	دەلەوەرێت.
تیرۆژك	:	تیشکی خۆر.
مفا	:	سوود.
بتنێ	:	بە تەنیا
خویا بوو	:	دەرکەوت.
هەڤیر ترش	:	هەوێن، هەویری ترش.
مەیاندن	:	مەیین.
دحەلینیت	:	دەتوێنێتەوە.
نویسا	:	دەنوساند.
بەهراپتر	:	زۆربە.
گەماردان	:	پێستە خۆشك کردن.
قولاچو کوژی	:	کەلو قوژبن.
سهل	:	سرکە.

شاعیرو نەتەوە

ئەو گوڵاڵە سوورەی لە بەهاراندا بەسەر پێ دەشتو هەردەو هەڵەتو دۆڵو دەرەو قەدپاڵەکاندا ناز دەکات، ئەوەندەی پێ ناچێت دەژاکێتو سیس دەبێتو دەبێتە پووشو پەڵاش، بەلام لە شیعری شاعیرەکاندا هەر گوڵاڵەیەو هەر نازی خۆی دەکاتو هەر دەشنێتەوە، ئەو ساتەی شیعرەکە دەخوێنیتەوە گوڵاڵەکە کوتومت وەکو خۆی دێتە بەرچاووتو وا دەزانیت هەڕەتی بەهارەو سەرنج لە خەرمەنی گوڵاڵە دەدەیت.

زەردەخەنەی سەر لێوی منداڵ تا بڵێیت دڵگیرەو مایەی مووچڕکی خۆش خۆشە بە لەشدا بەڵام هەر تەنیا هەنیسکێکی بەسە بۆ ئەوەی وەك لافاو بێتو لەگەڵ خۆیدا ڕاپێچی بکات، کەچی ئەو زەردەخەنەی سەر لێوی منداڵە لە شیعری شاعیرەکاندا هەمیشە نەمرەو لەبەر چاوە.

شاعیر ئەم هەستە ناسکو ئاوادارەی خۆی بەزمانی نەتەوەیی دەڕژێنێتە سەر کاغەز، هەر ئەوەندەشی بەسە کە دەڕژێتە سەر کاغەز ئیتر کوژاندنەوەی نییەو تا دنیا دنیایە هەر دەمێنێت. تەنانەت ئەو شیعرانەش کە ئاوازی مرۆڤایەتیو خێر خواهی قووڵ دەکەن، ئەو شیعرانەش کە ئاوازی ئاشتیو ئاسایش دەدەن بە گوێی خەڵکدا، گشتی هەر بەزمانی نەتەوەیی دەبێژرێن، بۆیە لەم ڕووەوە دەتوانین بڵێین کە شاعیری چاکو باش دەتوانێت بە شیعرەکانی خزمەتی گەورەی نەتەوە بکات، چونکە (ئەدەبی بە پیتو بەلەزەت زمان لای کەسانی میللەت خۆشەویست دەکاتو ڕۆژبەڕۆژ هۆگری دەبنو شانازیی پێوە دەکەن، من زۆرجار گوێم لێ بووە کە یەکێك گوێی لە شیعرێکی باشی گۆران، یا

پیرەمێرد، یان هەردی، یان هێمن موکریانی بووە، بە قوربانی ئەو زمانەش بووە کە ئەو شیعرەی پێ وتراوە، دیارە ئەم بە قوربان بوونو شانازیی ئۆتۆماتیکی دەبێتە بە قوربانو بوونو شانازی بە میللەتەکەوە، کە ئەمەش یەکێکە لەو هۆیانەی کە دەوترێت شاعیرو ئەدیب لە ڕێگەی خزمەتی زمانەوە، خزمەتی گەورەی نەتەوە دەکەن)[1].

شیعری نەتەوەیی کوردیش دەوری باڵای خۆی لە مێژووی نەتەوەیی کورددا دیوە، لەگەڵ ئازارو ئاواتی میللەتەکەدا بووە، خەڵکەکەی وریا کردۆتەوە، دەستی خستۆتە سەر برینەکانی میللەتو هانی هوشیار بوونەوەو ڕاپەڕینی داون. ئاگاداری کردوون کە کڕنووش نەبەن، کە مل نەدەن بۆ سەرشۆڕیو ژێر دەستی کە ئازادیخوازبنو ڕزگاری پەرست.

ڕەسەنی شاعیری نەتەوەیی لەوەدایەکە گیانێکی هونەرمەندانەی هەیە، لەگەڵ خۆیو لەگەڵ خەڵکدا ڕاستگۆیە، خۆشیی کەمەو خەمی زۆر، زۆر کات پەستەو زۆر کەمیش دڵخۆش، ئەم ڕەسەنیو ڕاستگۆییەی شاعیر بووە بە مایەی برسێتیو حەپسو تێهەڵدانو دەربەدەریو شاعیری ڕەسەنی نەتەوەیش هەر دەبێت وابێت، لە مەیدانی سیاسەتدا ڕۆڵەیەکی بە جەرگو خەبات کەرو شاعیرێکی ڕاستگۆ بێت. دوو تووێی شیعرەکانی پڕ بێت لە ئازارو نەشکەنجەی گەلو شۆڕشی گەلو مژدەی دوا ڕۆژو بڕوای بەهێز بەنەتەوە خۆشەویستەکەی خۆی.

(لەسەر شێوەی (الشاعر والامة)ی لەناو پەرتووکی خوێندنەوەی عەرەبی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی داڕێژراوە)

---

(١) چەند سەرنجێك لە پیرەمێردی شاعیر، نووسینی فەرەیدوون عەلی ئەمین.

گالیلۆ

٣٠٩ ساڵ لەمەوپێش، واتە لەساڵی ١٦٣٣دا، دادگای تەفتیش لە شاری ڕۆما لە ئیتالیا حوکمی دا بەسەر گالیلۆدا، چونکە باری سەرنج و تیوورەکەی (کۆپەرنیکۆس)ی پەسەند کردبوو کە وتبووی، گۆی زەوی بە دەوری تەوەرەی خۆیدا دەسووڕێتەوە.

ئەمڕۆ ئەگەر بە منداڵێکی قوتابیی قوتابخانەی سەرەتایی بڵێین: (گۆی زەوی لەجێی خۆی وەستاوەو ناجووڵێت، خۆر بە دەوریدا سووڕ دەخوات) گاڵتەو قەشمەریمان پێ دەکات، چونکە ئەمڕۆ لای هەموو کەس ئاشکرا بووە کە گۆی زەوی بە دەوری خۆیو بەدەوری خۆردا دەسووڕێتەوە. بەڵام پێشینیانو زانایانی ئەو سەردەمە وایان دەزانی کە زەوی لەجێی خۆیدا وەستاوە. ڕۆژو مانگو ئەستێرەکان بە دەوریدا دەسوڕێنەوە.

لەسەد ساڵەی پانزەهەمی میلادیدا، زانای بەناوبانگ (کۆپەرنیکۆس) دەستی کرد بە تێگەیاندنو بڵاوکردنەوە لەناو خەڵکدا: کە زۆر بە هەڵە چوون، کە دەڵێن. گۆی زەوی لەجێی خۆی وەستاوە. بە پێچەوانەی تێگەیشتی خەڵکی ئەو زەمانەوە سەلماندی کە زەویو مانگو هەندێك لە ئەستێرەکان بە دەوری خۆردا دەسوڕێنەوە، ئەم بۆچوونو تیوورەی کۆپەرنیکۆس لەناو خەڵکدا دەنگی دایەوەو بڵاوبووەوە.

ئەگەر کۆپەرنیکۆس تا زەمانی گالیلۆ بژیایە، بێ گومان موحاکەمەی ئەو دەکەوتە پێش موحاکەمەی گالیلۆوە.

گالیلۆ لەساڵی ١٥٦٤دا لەشاری (پیزا) لە ئیتالیا هاتۆتە دنیاوە. لە زانستی ڕیازییاتو فەلەكو فیزیكدا زۆر پێشكەوتبوو، هەموو جیهان قەرزاری توانای ئەم زانا خۆشەویستەیە كە (تەرمۆ مەتر)و (تەلیسكۆب)ی دۆزییەوە، ئەم دوو شتە بەری تێكۆشانی ئەم زانا گەورەیەیە كە لەهەموو تێكۆشانو تاقیكردنەوەیدا لەسەر ڕەوشتی كۆپەرنیكۆس دەڕۆیشتو بەناو خەڵكدا بڵاوی دەكردەوە. ئەم كردەوەیەی گالیلۆ لەناو پیاوانی ئاینو زانایانی ئەو سەردەمەدا وەك بۆمبایەك تەقیو لێی كەوتنە تەقو پیاوانی ئاین لە ڕۆما بەگژیدا چوون، بڕیاریاندا كە گالیلۆ كافرو زەندیقو بێ ئیمانە. بەم جۆرە (پاپا)یان لێ هاندا كە فەرمانی دا دەبێت گالیلۆ لەم بیرو باوەڕە هیچو پووچو پڕو پووچەی خۆی وازبهێنێتو نابێت لە زانستگاكانی ئیتاڵیادا دەرس بڵێتەوە. گالیلۆ ناچار بوو واز لە تێكۆشانی ئاشكراو بڵاوكردنەوەی بیرو باوەڕی خۆی بهێنێت، چونكە ڕقەبەریی پاپاو میرنشینەكانی ئیتالیای پێ نەدەكرا. جارێكی تر لە ساڵی ١٦٣٢دا بیرو باوەڕو تیووریی خۆی ئاشكرا كردو، وتی ناتوانم بەرامبەر ڕاستییەك بێ دەنگ ببم كە زۆربەی خەڵكی بە هەڵە بۆی چوونو تێی گەیشتوون، پەرتووكێكی لە چاپداو بڵاوی كردەوە، لەوەدا تیوورەكەی كۆپەرنیكۆسی پەسند كرد.

دوژمنەكانی كە زانیان پەرتووكەكەی دەستاو دەست بڵاوبۆتەوە، دەستو برد كەوتنە جووڵەو كارێكی وایان كرد نووسەرەكەی حەواڵەی (دادگای تەفتیش)، واتە (دادگای جەزای پاپا) بكرێت. چونكە ئەم كردەوەیان بە كفردایە قەڵەم. لەو زەمانەدا حوكمی كەنیسەو پاپا

بەسەر هەموو خەڵكداو تەنانەت بەسەر قەراڵو میرەكانی ئەوروپاشدا زاڵ بوو، گشت جیهانی كریستیان گەردن كەچی پاپا بوون. بەم جۆرە ئەم زانا پیرە خۆشەویستە لەتەمەنی ٧٥ ساڵیدا بۆ دادگای تەفتیش راپێچ كرا، موحاكەمەكەی ٢٠ ڕۆژی خایاند، دۆستەكانی گالیلۆ وایان چاوەڕوان دەكرد كە گالیلۆ بەرگریی تیوورەكەی خۆی بكاتو بیسەلمێنی كە ڕاستە، بەڵام وای نەكرد چونكە دەیزانی كە بەرگریو قسەكردن بەرامبەر بەو بێ مێشكانەی كە رازی نەبوون مەسەلەكە حەواڵەی دادگای جەزای مەدەنی بكرێت بێ سوودە، چونكە ئەو بێ مێشكانە دەیانزانی ئەگەر حەواڵەی ئەوێ بكرێت، گالیلۆ دەتوانێت تیورەكەی خۆی بە ئەندامانی دادگا بسەلمێنێ. هەر بەوەشەوە نەوەستان بەڵكو زۆریان لێ كرد كە بەرامبەر خەڵك ئاشكرای بكات كە بیرو باوەڕو تیوورەكەی چەوتەو لەگەڵ نەریتی كەنیسەدا ڕێك ناكەوێتو ناگونجێت، چونكە كتێبە پیرۆزەكانی (ئینجیل) كەمو زۆر باسی ئەوە ناكەن كە زەوی بە دەوری تەوەری خۆیدا یان بە دەوی خۆردا بسووڕێتەوە، دەیان ووت: ئەم تیووره نارێكیو چەوتییەك بە یاسای زانستی فەلەك دەداتو یاسای دنیاش شلۆق دەكات.

گالیلۆ تەنگەتاو كرا كە تیورەكەی خۆی بەئاشكرا بە درۆ بخاتەوە، ئینجا گالیلۆ لەسەر چۆك راگیرا بوو كە نامەی بەدرۆخستنەوەی تیوورەكەی خۆی درایە دەست بۆ ئیمزا كردن، دەمو دەست ڕاپەڕیو هەستایە سەر پێو بە هەموو هێزی خۆی پێیدا بە زەویداو قیژاندی: ((لەگەڵ ئەمەشدا هەر لە سووڕانەوەدایە)). مەبەستی گالیلۆ ئەمە بوو

که تێیان بگەیەنێت هەر چەندە ئینکار نامەی تیورەکەی بەزۆر پێ ئیمزا دەکەن، بەڵام گۆی زەوی لە سووڕاندنەوەی خۆی نەکەوتووەو ناکەوێت.

دادگای تەفتیش بڵاوی کردەوە کە گالیلۆ لە دادگادا دانی بە تیوورەچەوتەکەی خۆیدا نا لەبەر ئەوە بڕیار درا کە لە خانووەکەی خۆیدا لە (ئەرستری) دەست بەسەر بێت، بەمەرجێك لەمەولا بیرو باوەڕو تیورەکەی خۆی بەهیچ کەس نەڵێتو تیورەکەی کۆپەرنیکۆسی بەسەر زماندا نەیەت. ئینجا دادگای تەفتیش بەهۆی جاسووسو پۆلیسو قەشەکانەوە چاودێریو سەرپەرشتیی گالیلۆی دەکرد.

ئەم پیاوە خۆشەویستە، زۆر بە کەساسیو هەژاری دوا ڕۆژی ژیانی خۆی ڕابوارد. لەساڵی ١٦٣٤دا کچە خۆشەویستەکەی مرد، جەرگی بڕا، هەستو هۆشی نەما، لەساڵی ١٦٣٦دا نەخۆش کەوتو هەردوو چاوی کوێر بوو، لەساڵی ١٦٤٢دا لەو خانووەدا کە دەست بەسەر بوو، مرد، ئەمە ساڵی سێ سەدەمینی مردنی گالیلۆیە، ناوی گالیلۆ وەك بڵێسەی یادگارێك لەناو کۆڕی زانستو کۆمەڵێ زانایاندا هەرگیز ناکوژێتەوە.

مەسەلەکەی گالیلۆ لەو مەسەلانەیە کە زۆرداریو نادانیی زۆر بە زەقی تیادا دیارە. لەو جۆرە هەڵانەی دادگایە کە زۆر جار دادگاکان پێیان تیادا هەڵدەخلیسکێت، یان لەو جۆرە ڕووداوانەیە کە زۆرجار دادپەروەری دەکەوێتە ژێر پێ لەقەی غەرەزی شەخسییەوە.

زۆرجار ڕێ دەکەوێت کە دادپەروەری لەژێر پەردەی تەماعو ناپاکیدا دەشاردرێتەوە، چرای ڕاستیو سەربەستیو ئازادی لەژێر هێزی پارەشی ناهەقیدا دەکوژێتەوە !.

لــــەگۆڤاری گەلاوێــــژی ژمــــارە ٩-١٠ ســــاڵی ٣ی ١٩٤٢وە بــــە دەستکارییەکی کەمەوە وەرگیراوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

لێی کەوتنە تەقە	: گازاندەیان ژێ کر.
دەستو برد	: بزاڤ .
نەریت	: عادەت.
یاسا	: قانون.
هەڵە	: غەڵەت.
پێ لەقە	: پەحین.

گفتوگــۆ:

١. کۆپــەرنیکۆسو گــالیلۆ کــێ بــوونو دەربــارەی تیورەکــەیان چــی دەزانێت؟
٢. ئایا ئەو مەحکەمەیەی کە بۆ گــالیلۆ دانــراو نــاوی دادگــای تــەفتیش بوو، لەلای تۆ خۆیو حوکمەکەی ڕەوا بوو؟ بۆچی؟
٣. ئایا دەتوانیــت نــای چــەند کەســانێك یــا ڕووداوێــك کــەوا بــەم جــۆرە حوکمی ناهەق بەسەریاندا درا بێت باس بکەیت؟

لەناوبردنی نەخوێندەواری هەنگاوێکی بوێرانە بۆ بنیاتنانی مرۆڤی نــــوێ

بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت

وا دەگێڕنەوە کە (بەرناردشۆ)ی نووسەری بەناوبانگی ئینگلیز، جارێک لە ئاهەنگێکدا چاوی بە یەکێك لەسەرمایەدارە گەورەکانی بەریتانیا دەکەوێت، بەڕێکەوت کابرای سەرمایەدار قەڵەوو چوارشانەو ورگ زل دەبێت، وەك دەزانین بەرنارد شۆش زەردو لاواز باریکەلەو سەر ڕووتاوە بووە.

کابرای سەرمایەدار بە (شۆ)ی نووسەر دەڵێت:

- ئەوی تۆ ببێنێت وا دەزانێت، کە لە دوورگەی بەریتانیادا برسێتیو قاتیو نەبوونییە، نە نان دەست دەکەوێتو نەخواردن. بەرنادشۆی حازر بەدەست کتوپڕ دێتە وەڵامو دەڵێت:

- بەڵام ئەوەی تۆش ببینێت وا دەزانێت کە هۆی ئەو هەموو برسێتیو قاتی نەبوونییە تۆیتو هەرچی بەرهەمو نانو خۆراکی دوورگەی بەریتانیایە تۆ بردووتە بۆ خۆتو تۆ دەیخۆیتو بەشی کەسی لێ نادەیت.

دیارە ئەمە قسەی خۆشەو دەیگێڕنەوە، چونکە مەرج نییە سەرمایەدار هەر قەڵەوو زۆر خۆربێت، چونکە زۆرجار هەیە کابرا ملیۆن زێڕی هەیەو لەبەر نەخۆشی، ئەگەر بەر ڕژدی نەبێت، کولێرەیەکی پێ تەواو ناکرێت.

مەکسیم گۆرگیی نووسەری گەورەی سۆڤێت، جارێک دەچێتە ئەمریکاو حەز دەکات یەکێك لە خاوەن ملیۆنەکان ببینێت، گۆرکی لای سەیر بوو کە کابرای ملیۆنێر زۆر لاوازو ڕیوەڵەو ڕەنگ زەردو دان زەرد

بوو، لەبەر نەخۆشی شەکرو چەند نەخۆشی تـر هەرچـی خـۆراکی خـۆش هەیە لێـی قەدەغـەکرابوو، گـۆرکی دەڵێـت: پێـشتر وام دەزانـی ملیـۆنێر دەبێت پیـاوێکی زۆر ئەستووری، چـەتەوولّی بـە چـنگی، دان تیـژ بێـت. ڕۆژی چەند مریشكو عەلیشیشو چـەند سـینی پـاقلاوە دەخـوات، بـەڵام ملیۆنێرم ئاوا دیت، زۆرم بەزەیی پێدا هاتەوە، هێنده ویژدانی خۆی ئازار بـداتو هێنـدە ئـازاری خـەڵکی بـداتو ڕەنجیـان بخـواتو هەنـدێك جـار بەدەیان هەزار بەکوشت بدات، جەنگ بۆ ئەوە هەڵگیرسێنێت، کـە چـەك بفرۆشێتو پارەی زۆر پەیدا بکات، بەڵام نەتوانێت هێنـدەی بـچووکترینو لاترین کرێکاری یەکێك لە کارگـەکانی، سـوود لـە هـەوڵو لەشـی سـاغی خۆی ببینێت. گـۆرکی لەگـەڵ ئێمـەدا دەپرسێت، کەواتـە: بـۆچ کـابرای ملیـۆنێر ئـەم کـارە دەکـاتو ئـەم پـارە زۆرەی بۆچـییە؟ ڕەنگـە ئـەم نەخشەو تابلۆیـەی مەکسیم گۆرکیش هـەر زادەی خـەیاڵی خـۆی بێـتو شتێك لە قسەی خۆشو گاڵتـەو گـەپی پێـوە بێت. بـەڵام ئـەمیشو ئـەو قـسە خۆشـەش کـە لـەزمانی بەرناردشـۆوە گێڕامانـەوە، لـە جەوهـەردا مانایەکی زۆر قووڵیـان تێدایـەو دیمـەنێکی ڕژێمـی سـەرمایەداری، ڕژێمـی چەوساندنەوەو ڕەنج دانو ڕەنج خواردن دەخەنە ڕوو.

کۆمەڵێکی زۆر لە زەحمەت کێشان، لە فەللاحو کرێکار ڕەنـج دەدەن. چـی خێـرو بەرەکـەت هەیـە، بەرهـەمی دێـنن، جـەرگی زەوی دەدڕنو دایدەپۆشـنو ئـاوی دەدەنو بـەهێزو بـازوو شـەونخوونی، لەسـەرمای زستانداو لەگـەرمای هاویـندا، لـەڕۆژانی دڵ تـەنگی پـایزداو لـە شەسـتە بارانی بەهاردا لەبەرهەم هێنانو پاراستنی ئـەو بەرهەمـە ناکـەون. زەوی

پڕ دەکەن لەبەری جوانو شیرین تێرو تەسەل کەری دەستو بازوویان، ئەوان زۆرو بەرهەم زۆر، بەلام ئەو بەرهەمە بۆ کێیەو چۆن دابەش دەکرێت؟

دەمێکە فەیلەسووفانو شاعیران خەو بەوەوە دەبینن کە ئەم بەرهەمە زۆرە، بەسەر ئەو بەرهەم هێنەرە زۆرانەدا دابەش کرێت، هەر کەسە بەشی خۆی بەرکەوێت، ئەنجامو بەری ڕەنجی بۆ خۆی بێت، بەلام کەی ئەو خەوە هاتۆتە دی؟ کەی بووە خاوەنی ئەو ڕەنجو خێرو بەرەکەتە بەداخی بستێ زەویو جۆگەیەك ئاوەوە سەر نەنێتەوە، لە ئازاری ڕەنجداو بە داخی ڕەنجەڕۆییو ڕەنج خوراویی خۆیەوە مالٚ ئاوایی نەکات.

مێژوو پێش ڕژێمی ئیشتراکی، هیچ ڕژێمێکی نەدیوە، کە بەرهەمی زۆری، عادلانەو بەپێی ئیش، بەسەر بەرهەم هێنەراندا دابەش بکرێت. ئیشتراکییەت هەر ئەوەنییە کە (دەنکە گەنمی بەپیتو بەرەکەت بکات بە عەمبار)و ئەو عەمبارەش بەڕەزامەندیی هەموو خەلٚك بۆ زەوی چێن بێت، بەلٚکو ئیشتراکییەت پلەی بەرهەم هێنانی بەرز کردەوە، لادێ وردە وردە تەکنیکی تازە لە کشتوکالٚدا بەکاردێنێتو شاری خاپوورو دواکەوتووی جارانیش، ئاوەدانو پێشکەوتووە، نموونەی شارستانێتی تازەیە، پیشەسازی تازەترین بەرهەمی داهێنانی مێشکی مرۆڤی تازە بەکاردهێنێت. هەموو ئەمانەش مولٚکی هەموانە، بەری بۆ هەموانە. کۆشكو تەلاری تاقە کەسی سەرمایەداران دەبێتە مولٚکی گشتیو لەپالٚ ئەودا خانوو بەرەو ساختمانی گەورە پەیدا دەبێتو بەسەر کارگەرو بێرو

ڕووناكو هەموو كەسدا، چۆنیەكو بەپێی خێزانو پێویستیی دابەش دەكرێت.

تا دێت نەخۆشی لە كزییەو پزیشكو دەرمانو نەخۆشخانە، چوون یەك بۆهەمووانەو بێ پارەو بێ ئەوەی زانست بكرێت بەهۆی گیرفانی پڕكردنو خەڵك ڕووتاندنەوە.

دایەنخانەو باخچەی منداڵو قوتابخانەو خوێندنی بەرزو هەزارەها پرۆژەو كارخانەی گەورە بۆ هەمووانە، بۆ منداڵی جووتیارو كارگەرو فەرمانبەرو بیرڕووناكەو هەموو چۆن یەك پەروەردە دەكرێنو بۆ نیشتمانی بەختیار پێدەگەیەنرێن. ئەمانەش چۆن یەك پەروەردە دەكرێنو بۆ نیشتمانی بەختیار پێدەگەیەنرێن. ئەمانەش هەمووی بەرهەمن، بەرهەمی زۆرو بە پیتن، بە هەقیانەت بەش دەكرێنو بۆ هەمووانن، نموونەی ژیانی بەختیاریی خەڵكن. تا كاروانی خەباتی زەحمەت كێشانیش بەرەو پێشەوەتر بڕوات... ئەو بەختیارییە لە زیادییەو قووڵترو هەمەڕەنگ تر دەبێت. هەر ژیانەو كاروانەو سەركەوتنو شادی... ئاشتی بۆ گەلانو شادیو بەختیاری بۆ هەموو لایەك.

لێکدانەوەی وشەکان

نووسەر	:	نڤیسار.
بەناوبانگ	:	بەناڤ و دەنگ.
ورگ	:	سك.
بەڕێکەوت	:	لەناکاو، ناگاە، ژنشکەکیڤە.
زل	:	مەزن.
ڕژدی	:	ڕەزیلی، پیسکەیی، بەخیلی.
ڕیوەڵە	:	لاواز، زەعیف.
قووڵ	:	هوور، هێر.
خاپوور	:	کامباخ.
دایەن خانە	:	حەزانە (حضانة)، دایەنگە.

گفتوگــۆ:

١. ئایا دەتوانیت شتێکی وا بگێڕیتەوە کە لە قسەکەی بەرنادشۆ یا گۆرکی بکات؟

٢. چی دەربارەی بەرنادشۆو گۆرکیّ دەزانیت؟.

٣. بۆچ لەڕژێمی دەرەبەگیو سەرمایەداریدا زۆر جار ڕێگە لە بەرهەم زۆر کردن دەگیرێت؟

٤. چۆن ئەو بەرهەمە بۆ هەمووان دەبێتو لەچ ڕژێمێکدا؟

٥. چۆن ئادەمیزان ژیانی بەختیاری بۆ خۆی بنیاد دەنێت؟

٦. بەراوردێك بکە لەنێوان ڕژێمی سەرمایەداریو ئیشتراکیدا لە هەموو ڕوویەکەوە.

کۆمەڵی خوێندەوار کۆمەڵێکی پێش کەوتووە

کەرکووك

کەرکووك یەکێکە لە پێنج شارە گەورەکەی باکووری عێراقو چوار شارە مەزنەکەی کوردستانی عێراق، شارێکی گەلێ کۆنو دێرینو بەناوبانگە، یادگاری ڕۆژهەلاتی کۆنەو لەدێر زەمانەوە ماوەتەوە تاکو ئێستاکە. شاری کەرکووك بە (١٢٦٠) هەزارو دوو سەدو شەست پێ لەڕووی زەریا بەرزە، وە بە (٢٨٥) دوو سەدو هەشتاو پێنج کیلۆمەتر لە بەغداوە دوورە. پانایی ناوچەی کەرکووك (٢٠٨٠٠) بیست هەزارو هەشت سەد کیلۆمەتری چوار گۆشەییە. ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی (٤٦٠٠٠٠) چوار سەدو شەست هەزار کەسە. موحافەزەی کەرکووك لە (٦) شەش قەزا پێکهاتووە:

١. قەزای کەرکووك: بریتییە لە (٥) پێنج ناحیە: قەرە حەسەن، پردێ شوان، تازە، دووبز.

٢. قەزای کفری: بریتییە لە (٤) چوار ناحیە: پێباز، قەرەتەپە، سەر قەلا، جەبارە.

٣. قــەزای تــووز خورمــاتوو: بریتییــە لــە (٤) چــوار ناحیــە: قــادر کەرەم، داقووق، ئامەرلی، سلێمان بەگ.

٤. قــەزای چەمــچەماڵ: بریتییــە لــە (٢) دوو ناحیــە: ئاغجەلــەرو سەنگاو.

٥. قەزای حەویجە: بریتییە لە (٢) ناحیە: ریاز، حەویجە.

٦. قەزای کەلار.

بەشی زۆری دانیشتوانی ناوچەی کــەرکووك خــەریکی کشتوکاڵن، زۆری دەغــڵو دانو بــرنجو نیــسکو نــۆکو مــاشو کــونجیو لۆکــە دەچێنن. بەشێکیش خەریکی شــوانینو هەنــدێکی تــریش بــە کڕینو فرۆشــتنو بازرگانییــەوە خــەریکن. لەبــەر نــەبوونی سەرچــاوەی مێژوویی تەواو، دیاریکردنی سەردەمی دروستکردنی شاری کــەرکووك کارێکی گەلێك قورسە. لەدوو کتێبی کۆنی کلدانیدا باسی ئــەم شــارە کراوە. لەساڵی ١٨٦٩دا مەتران ئەدی شێر، کتێبێکیانی گۆڕییە سەر زمــانی تــورکیو دانــەیێك لــەم کتێبــە ئێــستاکە لــە دێــری کلــدانیانی کەرکووکدایە لە قەڵا. بەڵام کتێبی دووەمیان کە ناوی (دەنگو باسی شــەهیدو قدیــسان)ە ســاڵی ١٨٩١ قەشــە پــۆلس بێجــانی لــە شــاری لایبزیك بە چاپی گەیانــدووە. وەکــو لــە نــاوەڕۆکی ئــەم دوو کتێبــەدا

دەردەکەوێت پاشای ئاشوری سەردناپالْ فەرمانی ئاوەدانکردنەوەی شاری کەرکووکی داوەو هەزار کەسی ئاشووری لەشاری تازەدا نیشتەجێکردووە. لەو کاتەی کە ئەسکەندەری مەکدۆنی وڵاتی میزۆپۆتامیای داگیرکرد، ناوچەی کەرکووك بوو بە پارچەیەك لە خاکی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکەی. لەپاش کۆچی دوایی ئەسکەندەر، وڵاتەکەی لەنێوان سێ فەرماندەی لەشکرەکەیەوە دابەشکرا، شاری کەرکووك کەوتە بەر سلۆکس، ئەم فەرماندەرە شاری کۆنی رووخاندو سەر لەنوێ دروستیکردەوە، شوورەیەکی گەورەی لەدەوری شار تەنی‌و شەستو پێنج قولەو دوو دەرگای گەورەی بۆ کرد، دەرگای سەرو ناوی (دەرگای تووتی) بوو، وە دەرگای دووەم ناوی (دەرگای پاشا)بوو. وا دەردەکەوێت کە تووتی دەبێت یاریدەدەری سلۆکس بووبێ‌و لەپاشانا بووبێ بە سەرۆکی شار، لە سەردەمی ئەمەدا شاری کەرکووك گەلێ پێشکەوت‌و ناوی بوو بە (کەرخ- سلۆك). لەساڵی ٢٤٧ی پێش زایین فەرابیەکان شاری کەرکووکیان داگیرکرد، ئەمە زۆری نەخایاندو ساڵی ٢٢٦ی پێش زایین ئەردەشێر توانی کەرکووك لە فەرابیەکان وەرگرێتەوە، بەم جۆرە ئەم ناوچەیە کەوتە ژێر دەستی ئێرانییەکان تا سەردەمی

پەیدابوونی عەرەب لە هەرێمانەدا لە سەردەمی (تەهماسب) قولی خان کە بەناوی (نادرشا) ناسراوە، فەلەیەکی کەرکووکی لەهەندێ لەنووسینەکانیدا ئەم زانیارییانەی دەرختسووە: (لە شەوی ١٦ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٧٣٢ تەهماسب شاری کەرکووکی داگیرکرد، لەپێش هەموو شتێکدا قڕانی بە جوولەکەی شار هێنا، وە گەلێکیشی بەدیل گرتن. بەڵام خەڵکی شار پێکەوە بەرهەڵستی ئەم هێرشەیان کردو بۆ ماوەیەکی سێ سەعات بێ وچان لەخەبات نەکەوتن. هەردوولا تووشی زیانێکی بێ سنوور بوونو کەسێکی زۆریش کوژران، تەهماسب ناچار بوو شار بەجێبهێڵێتو ڕووبکاتە گوندی (قۆریە)کە سەعاتێك لەشار دووربوو. لەپاش ڕوودانی ئەم کارەساتە، خەڵکی شار جارێکی دیکە دەستیان کردەوە بە ئاوەدانکردنی شارو دروستکردنی خانووبەرەیان. ڕۆژ بەڕۆژ شار زیاتر پێشکەوتوو گەورەتر دەبوو. شاری کەرکووکی ئێستا لەدوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەمی بڵندایییە کە قەڵای پێدەڵێنو بەشی دووەمیشی پانایییە قۆریەی پێدەڵێن. قەڵای کەرکووك ناوچەیەکی ستراتیجیو سەختی ئەم هەرێمەیە، لەبەر ئەوە بوو هەمیشە خۆی لەهێرشی دوژمنو بێگانە پاراستووە. لەکۆنەوە فەلەکانی کلدانی لە قەڵا

جێنشین بوونو گەلێ خانووبەرەی جوانیان تێدا دروستکردووە. لە بەهاراندا شاری کەرکووك دیمەنێکی ڕەنگاو ڕەنگی قەشەنگ دەنوێنێت، بەتایبەتی دیمەنی دەشتایی خوارەوەو سەرسنگی قەڵاکە گوڵو سەوزایی بەهاری لێدەڕوێت. لە قەڵای کەرکووکدا دوو مزگەوتی هەرە کۆن تا ئێستا هەر ماونەتەوە، یەکەمیان ناوی مزگەوتی (ئولۆو) وە مەریەمانەشی پێدەڵێن، دووەمیان ناوی مزگەوتی (دانیال پێغەمبەر)ە. فەلەکان دەڵێن: لە بنجدا ئەم دوو مزگەوتە دێری دیانان بوون، وە گۆڕی حەنانیو عەزاریو میشائیل لەناو مزگەوتی دووەمدان، بەڵام جوولەکە دەڵێن: دانیال پێغەمبەر لەو مزگەوتەدا نێژراوە. ئەگەر تەماشای بیروڕای مێژوونووسەکان بکەین دەبینین بە پێچەوانەی ئەم باوەڕەیە، مێژوونووسەکان دەڵێن: دانیال پێغەمبەر لە خۆزستان کۆچی دواییکردووەو لەشاری شووشتەر نێژراوە. تا ئێستا ئەوە نەزانراوە کە لەچ سەردەمێکدا بەشی خوارووی کەرکووك ئاوەدانکراوە، لە دەمی هەندێ لە پیرەکان بیستراوە کە گوایە لەساڵی (١٧٢٩)دا خەڵکی خانووبەرەی لە خوارووی قەڵا دروستکردووە, بەستی (خاسە) شاری کەرکووك دەکات بەدوو کەرتەوە، قەڵاو هەندێ لە گەڕەکەکانی دیکە

کەوتوونەتە لای دەستی چەپی بەستی خاسە کەدیوی ڕێگای سلێمانی پێدەڵێن، بەڵام لای دەستی ڕاستی، کە ئێستاکە لەو دیوە گەورەترە، دیوی قۆریە، یاخود ڕێگای هەولێرو بەغدای پێدەڵێن. گەڕەکەکانی دیوی قەڵا ئەمانەن:

(میران، حەمام موسلیم، حەمام مەسیح، ئاغالق، ئیمام قاسم، زیندان). بەڵام گەڕەکەکانی دیوی دووهەم، هەر بەناوبانگیان ئەمانەن: (قۆریە، شاترلو، ساری کەهیە). لە کەرکووکدا گەلێك خانووبەرەی جوانو کۆگاو یانەو گازینۆو قوتابخانەی کوڕو کچو بارەگای میریو ئاوو کارەباو نەخۆشخانەو باخو پاركو دامو دەزگای منداڵانو فڕۆکەخانەو ئێستگەی شەمەندەفەرو تەلەفزیۆن دەبینرێن. هەروەها شەقامی ڕاستو فراوانو ڕووناك بە تیشکی کارەباو ڕازاوە بە دارو درەخت دیمەنی شاری کەرکوك بە شارێکی تازە بابەت دەنوێنێت. لەشاری کەرکووکدا نزیکەی (١٠٠) سەد شوێنی ئایینی لە مزگەوتو خانەقاو تەکیەو دێرو کلیسە هەیە، شوێنە هەرە بەناوبانگەکانی موسڵمانی تەکیەی نەجیب جەباریو تەکیەی تاڵەبانیو خانەقای سەید ئەحمەدو مزگەوتی (خادم السجادە)ن.

خانووه کۆنەکانی کەرکووك لەسەر ئەندازیاری کۆنی ڕۆژهەڵاتیی دروستکراون، حەوشەکانیان گەورەن‌و لە دوو نهۆم پێکهاتوون‌و بە بەردو گەچ دروستکراون، بەڵام خانووە تازەکانی بەتایبەتی لە گەڕەکی شاترلوو لەسەر ئەندازیاری تازەی ئەورووپایی دروستکراون، لەباتی حەوشەی کۆن باغچەیان تێدایە. دانیشتووی کەرکووك لەنەتەوەکانی کوردو تورکمان‌و عەرەب پێکهاتوون لەگەڵ هەندێ کەمایەتی دیکە وەکو ئەرمەنی، زۆربەی دانیشتوانی کەرکووك‌و دەورووبەری لەم هۆزە کوردانەن:

شوان، تاڵەبانی، داوودە، ساڵەیی، زەنگەنە، زەند، ڕۆژبەیانی، پالانی، کێچ، لەك، وەندی، بەرزنجی، عەرەبەکانیش لەم تیرانە پێکهاتوون:

عوبێد، جبور، حجێش، ئەلبوو حەمدان، نەعیم، کوڕوی، حەرەب، عەززە، سعێدات، سایح، بەنوو زەید، تورکمانەکانیش لە تیرەکانی تاتران‌و بەیات پێکهاتوون. کەرکووك شارێکە مەلەوانی لەناو زەریای نەوتدا دەکات، لەبەر ئەوەیە شاری (زێڕی ڕەش)یشی پێدەڵێن. مەڵبەندی بنچینەیی نەوتی کەرکووك دەکەوێتە بابا گوڕ گوڕ کە کەوتۆتە باکووری ڕۆژئاوای شاری کەرکووك. ڕۆژی (١٤)ی مارتی

١٩٢٥ پەیمانێك لەنێوان عێراق و کۆمپانیایەکی ئینگلیزی لەبابەت بەدەستخستنی نەوتەوە مۆرکرا. بەپێی بەندەکانی ئەم پەیمانە، کۆمپانیای ئینگلیزی بۆی هەیە تا ماوەی حەفتاو پێنج ساڵ سوود لە بەرهەمی ناوچەی نەوت وەربگرێت، بە مەرجێك هەموو دام و دەزگاو کەرەستەی کە بۆ ئەم پرۆژەیە خەرجکراوە لەپاش تەواوبوونی ماوەکە بە خۆڕایی ببێتە موڵکی عێراق، بەشی عێراقیش لەهەر تۆنە نەوتێك چوار شلینی زێر بێت. ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە لە مێژووی دەرهێنانی نەوت هەندێ کارەساتیش ڕوویداوە. لەڕۆژی ١٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧ بیرێك لە بیرەکانی نەوت تەقی و لە ئەنجامدا چەند کەسێك کوژران و لافاوی نەوت بە هەموو لایەکدا بڵاوبووەوە. کۆمپانیا وای بەباش زانی نەوتی نەپاڵێوراو بنێرێتە دەرەوە، بۆ ئەمە ساڵی ١٩٣٢ دوو بۆری نەوت لە کەرکووکەوە کێشرایە حەدیسە لە قەراغ ڕووباری فورات، وە لەوێوە کرا بە دوو خەت، یەکێکیان بۆ شاری تەرابلوسی شام کە درێژایی (٦١٠) شەش سەدو دە کیلۆمەترە، دوومیان بۆ شاری حەیفا کە درێژاییەکەی (٧٤٨) حەوت سەدو چل و هەشت کیلۆمەترە. ساڵی ١٩٤٨ بۆرییەکی حەیفا بڕدرا، لەباتی ئەوە لە ساڵی ١٩٥٢ بۆرییەکی

تـر كێشرايه شـارى بانيـاس لـه سـوريا. ديمـه‌نى شـارى كـه‌ركووك له‌شه‌ودا گه‌لێك جوان‌و نايابه، ڕووناكى له شاپڵێته گه‌وره‌كانى بۆڕى نـه‌وت دێتـه ده‌ره‌وه‌ى، ئـه‌م ئـاگره نـه‌مرو هه‌ميـشه‌ييه مێـژووى به‌سـه‌رهات‌و كاره‌ساتى بـابو باپيرانمـان ده‌گێڕێتـه‌وه، شـار وه‌كـو بـووكێكى ڕازاوه‌و خـه‌ملێو بـه‌ناو ڕووناكيـدا بـه‌نازه‌وه چـاو شـاركێ ده‌كـات. ئه‌گـه‌ر سـه‌ر لووتكـه‌ى شـاخ‌و گونـدو شـاره‌كانى ديكـه‌ى كوردسـتان لـه شـه‌وى نـه‌ورۆزدا بـبن بـه چـراخان، هـه‌موو شـه‌وێكى شارى كه‌ركووك هه‌ر نه‌ورۆزه.

گوڵە مێخەك

ناوی مێخـەك بـە زاراوە لاتینیەکەی (داننـەس کاریۆپلیـسیا)یـەو (کاریۆپلیسیا) بە تەنیا واتە: سەر بـە خێزانـی (داننـەس)یـش واتـە: مێخـەك، کـە هـەمووی دەبێتـە: سـەر خێزانـی مێخـەك یـان خێزانـی مێخەك.

ئـەم ڕووەکـە شـوێنەواری بنـەڕەتی چیاکانی نورمانـدیو مێـرەو لـەوێوە بـە جیهانـدا بـڵاو بۆتـەوە، گوڵـە مێخـەك لـە باخـچەو باخـچەوانییدا گـرنگترین گوڵـە. گوڵـەکانی جـوانو ڕێـكو پێـكو بـە دیمـەنو بـۆنێکی خـۆشو دڵگـیری هەیـەو دەتوانرێـت بـە دەسـك پێـشکەش بکرێـت، یـا لـە گوڵدانـدا دابنرێـت، وە ماوەیـەکی زۆر بەگەشیو جوانی دەمێنێتـەوە، مێخـەك ڕووەکێکـە ئەگـەر بمانـەوێت لەڕووی ڕووەکێتیەوە بیناسینو لەڕووەکی دیکەی جیا بکەینەوە بەم جۆرەی دەکەین:

١. مێخـەك لەقـەدو بـاڵادا لاوازو باریکـەو بەرگـەی شـکاندنەوەو نوشتاندنەوە ناگرێت.

٢. لەبەهاردا گوڵدەکاتو لەسەرەتای مانگی تشرینی دووەمەوە تا مایس دەمێنێت.

٣. گوڵەکانی تاك تاکەو هەر گوڵێکی پێنج پەڕی ڕەنگینی هەیە. جۆرێکی دیکەشی هەیە گوڵەکانی تاك تاك نییە، پڕو قەتپەڕو پەڕەکانی لە پێنج زیاترنو کەمو زۆر پەڕەکانی بەگوێرەی جۆرەی گوڵەکەیە.

٤. گەڵاکانی ئەستوورو درێژکۆڵەیەو ڕەنگی سەوزێکی مۆم باوە.

مێخەك لەچ زەوییەکدا دەچێندرێتو چۆن پەیبندەکرێت؟

مێخەك لەهەموو جۆرە گلێکدا دەڕوێت، جا گڵەکە چ لیتەیی، ڕەقەنو توند بێت، یا لمو نەرمان بێت، بە مەرجێ پەیینبکرێتو زەوییەکە بەهێزو شێداربێت لێیدەڕوێت. بەڵام تا لمی زۆربێتو پەیینبکرێت مێخەك چاکتر دەڕوێتو گورجتر پەرە دەسێنێتو هەڵدەدات. (ژەندەل)ی ڕووەکناسی بەناوبانگ، لەساڵی (١٩٣٨)دا تاقیکردنەوەیەکی لەبارەی هۆی شەقبردنی کاسەی گوڵە مێخەکەوە سازاند، دەرکەوت ئەم شەقبردنە سەبارەت بەوەیە کە زۆر پەیبندەکرێتو فۆسفۆر زۆر هەڵدەمژێت. هەر لەم ڕووەوە (کە نەرس

بلیهـــــارت)ی ڕووەکناســـــی نـــــاوداریش لەســـــالّی (١٩٣٢)دا تاقیکردنەوەیەکی دیکەی لەم بارەیـەوە سـازکردو سـاغیکردەوە کـە هۆی ئەم شەقبردنە زیـاد هەڵمژینی نایترۆژینـە. هـەروەها ئەوەشـی سـاغکردەوە کـە ئەوەنـدەی کەوچـکێکی چـا لـە پـەینی خـوێنی وشکەوەکراو بەشی ئینجانەیەك گوڵە مێخەك دەکاتو گوڵی درشـتو گەورەی پێدەگرێت. بەڵام چاکترین پـەیین، پـەینی تەویلـەو پـەیینی کیمیاییەو بەتایبەتی پەیینی نیترۆفوسکا کـە هەرسێ سروشـتەکانی نایترۆژینو فۆسفۆرو پۆتاسیۆمی تێدایەو زۆر بەکارە.

هـەر ئینجانەیـەك گوڵـە مێخـەك (١٥- ٢٠) گـم پـەیینی دەوێـت، باشـترین کـاتی پەیینکردنیـشی پـایزێکی درەنگـە، لەکاتێکـدا کـە ڕووەکەکە گۆپکەو خونچە دەکات.

مێخەك چۆن ئاو دەدرێت؟

نابێ بهێڵین ڕووەکەکـە نـە تینـووی بێـتو نـە زۆریـش پاراوبێـت، نـەبادا زیـانی پێبگـاتو لـە هەڵـدان بڕەوێتـەوە، چـونکە ئـاوی زۆر باشـییەکانی خاکەکـەی پـڕ دەکاتـەوەو کـونو کـەلێنیو درزەکـانی دەگرێتو ئەو هەوایەی تێیدایـە دەریـدێنێتو کـە هەواکەیـشی تێـدا

ئەما ئەوە ڕەگو ریشەی ڕووەکە لەبەر بێ ئۆکسژینی بۆ خۆیان دەخنکێن‌و لەکاردەکەون‌و ئیتر هیچیان بۆ هەڵنامژرێت‌و ڕووەکەکە بەرە بەرە لاواز دەبێت‌و دەمرێت. جا لەبەر ئەمە ئاودان پەیوەندی بەمانەی خوارەوە هەیە:

١. **جۆری خۆڵ:** خۆڵی لماویی ئاوی لەخۆڵی قەسپە گڵ زۆرتر کورتن‌و دەبێت زوو زوو ئاوبدرێت، چونکە ڕووەك لەم وەرزەدا هەر ئاوێکی وەریدەگرێت زوو بەهەڵمی دەیداتەوە.

٢. **جۆری هەڵدان:** کاتێ ڕووەك گوڵدەکات نابێت ئاوبدرێت، نەوەك گوڵەکانی هەڵوەرن، جا بۆ ئەوەی بزانین ڕووەکەکە تینوویەتی یان نا، پێویستە بە پەنجە یان بە چیلکەیەك کەمێ لە خۆڵەکەی دەوروبەری ڕووەکەکە بە ئەندازەی (١– ١,٥) گرێ هەڵکۆڵین، ئەگەر هاتوو لماوی‌و شێداربوو ئەوە ڕووەکەکە ئاودانی ناوێت، نەخێر ئەگەر هاتوو وشك بوو ئەوە ئاودانی دەوێت‌و تینوویەتی.

گوڵە مێخەك چۆن زۆر دەکرێت:

گوڵە مێخەك بەدوو جۆر زۆر دەکرێت:

١. **بە تۆکردن:** چاکترین کاتی تۆکردنیش مانگی مارتە؟

٢. **بە قەڵەم چاندن:** باشترین کاتیش بۆ ئەم جۆرە چاندن مانگی شوباتە.

جۆرە چاندنی یەکەم زۆر باو نییە، مەگەر بیانەوێت جۆرە گوڵێکی تازە بابەتی لێبێنینەوە گۆڕێ، یا ئەگەر هاتوو بە تۆوکردن بەرهەمی باشتری وەکو جۆی ماگریتی دەدا، چونکە بە تۆوکردن بەرهەمی زۆرتردەداتو گوڵی گەورەو چاك دەگرێت. جا بۆ ئەمەیش دەبێ تۆوەکە زۆر سفت بچێندرێتو ئەو زەوییەی بۆی ئامادە دەکرێت، وا چاکە جۆرە گڵەکەی تێکەڵ بە لمو خۆڵو پەیین بکرێتو دوایی چاندنی تۆوەکان نابێ لە (٣–٤) ملیمەتر زیاتربێت. هەروەها دەبێت باش ئاو پرژێن بکرێتو وازی لێنەهێندرێت تا تۆوەکان دەڕوێن، هەر کە (٤–٦) گەڵای سەوزی دەرکرد، ئەوسا دەبێت، بگوێزرێتەوە ناو ئینجانەو جێگای دیکە. بەڵام پێویستە ئینجانەکەی یا ئەو شوێنەی بۆی دەگوێزرێتەوە هەتاو بیگرێتو کپ بێو بەرەو باو نسرمو سێبەر نەبێت. لەگەڵ ئەمەشدا، بەپێی ئەو ئەزموونەی کە

(هوللی) زانای بەناوبانگ کردوویە، هەندێ جۆری هەیە ئەگەر لەبەر سێبەریش بڕوێنرێت لە کلۆرۆفیل دروستکرندا بەهێزتر دەبێت. مێخەك سەبارەت بەوەی کە لاسکەکەی لاوازەو ڕاست ڕاناوەستێتو دەچەمێتەوە، دەبێ چەپەری بۆ هەڵببەسترێتو بۆ ئەوەی لە چەمینەوەو شکانەوە بپارێزرێت کەڵك لەم ڕێبازانەی خوارەوە وەردەگرێت:

هەر بڕکێك (٣-٤) تلێشی قامیش یا تەرکە، یا چڵی (٥٠) سانتیمەتری بەدەوروپشتدا دەچەقێندرێتو بەدواوە دەزوو لێکدەتەندرێتو بڕکەکان لە شکانەوەو چەمینەوە دەپارێزن.

٢. یا سێ چڵی (٥٠) سانتیمەتری بەدەور بڕکێکدا دادەکوترێنو لەجیاتی دەزوو بازنە تێلیان پێدادەکرێت بە مەرجێ یەکێکیان لەناو قەد چڵەکان بەرەو خوارترو دووەمیان لەناویان بەرەو خوارترو دوومیان لەناوقەد بەرەو ژوورتر بێتو بڕکەکە بکەوێتە نێو ئەم پەرژینەوەو (٣-٤) گەڵای سەرووی نەبێت ئیتر نابێ هیچی پێوە بمێنێت. کاتێ کە قەڵەمەکانیش دەبڕدرێن دەبێ لەژێر گرێکانەوە ببڕدرێتو پۆپەکانیان بقرتێندرێن ئەگینا هەڵم باش دەرنادەن ئەمجا

دوای ئـــەوەی قەڵەمــەکان دەبــڕین بــەم جــۆرە شــێوانەی خــوارێ دەیانچێنین:

١. پێویستە گڵەکەی لمی زۆربێت.

٢. دەبێ گڵەکەی بە ئەندازەی (٢)سم بۆ قووڵبکرێت.

٣. **پێویــستە قەڵەمــەکان هــەر یەکــە (٣)ســم لەیەکــەوە دووریــن‌و بــەڕیز بڕوێندرێت.**

٤. دەبێ ڕیزکانیش هەر یەکە (٣) سم لەیەکەوە دووربن.

٥. دوای روانــدنی قەڵەمــەکان پێویــستە ئاوبــدرێت‌و نەهێڵــدرێت‌و بەهیچ جۆرێك تینوویـان بێـت‌و ئـیتر بـەم جـۆرە پـاش (٦- ٧) هەفتـــە قەڵەمـــەکان گەشـــە دەکـــەن‌و دەســـت بـــە ڕەگ داکوتاندەکــەن‌و ئەمــەیش بــەوەدا دەرکــەوێت کــە لەســەرەوە گۆپکــە دەکــەن. ئــەمجا لەپاشــان بــۆ جێگــای پێویــست دەگوێزێتەوەو هەر یەکە (٣٠-٤٠) سم لێك دوور دەڕوێندرێت.

پێرست

لاپەڕە	بابەت	ز
٣	پێشدەستی	١.
٤	ڕوونکردنەوە	٢.
٥	**بەشی ڕێزمان**	٣.
٦	جۆرەکانی پاڕستە	٤.
١٢	تەواوکەری کار (بەرکار)	٥.
١٩	تەواوکەری کار (تەواوکەری بەیاریدە)	٦.
٢٥	جێناوی خۆیی	٧.
٣٥	جێناویی هەیی	٨.
٤٠	هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو)	٩.
٥٠	هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری لێکدراو)	١٠.
٥٨	هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی دڕێژراو)	١١.
٦٤	هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی لێکدراو)	١٢.
٧٣	هاوەڵکار	١٣.
٧٥	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری کاتی	١٤.
٧٩	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری شوێنی	١٥.

١٦.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چۆنیەتی	٨٢
١٧.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری ڕێکخستن	٨٧
١٨.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چەندیی	٩٢
١٩.	ئەرکی هاوەڵکار لە ڕستەدا	٩٦
٢٠.	**بەشی ئەدەب**	٩٩
٢١.	ڕێبازە ئەدەبییەکان	١٠٠
٢٢.	ڕۆمانتیك لە ئەدەبیاتی کوردی- کرمانجی خواروو	١٠٨
٢٣.	ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- شێوەی گۆران	١١٣
٢٤.	ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- کرمانجی ژووروو	١٢٠
٢٥.	ئەدەبیاتی کوردی سۆفییەتی (جاران)	١٣٠
٢٦.	جاسمێ جەلیل	١٣٨
٢٧.	پەخشانی کوردی	١٤٥
٢٨.	کورتە چیرۆك	١٦٥
٢٩.	شانۆگەری	١٦٨
٣٠.	**بەشی نموونەی ئەدەب**	١٧٤
٣١.	سەید یاقوبی ماهیدەشتی	١٧٥
٣٢.	عەلی حەریری	١٨٣

.٣٣	مەحوی	١٩١
.٣٤	شێخ ڕەزای تاڵەبانی	١٩٦
.٣٥	ناری	٢٠٥
.٣٦	زێوەر	٢١١
.٣٧	شێرکۆ بێکەس	٢١٩
.٣٨	شێخ غەیاسەددین نەقشەبەندی	٢٢٣
.٣٩	شێخ محەمەدی خاڵ	٢٣٠
.٤٠	ڕەوشەن بەدرخان	٢٣٥
.٤١	**بەشی خوێندنەوە**	٢٣٩
.٤٢	خەج و سیامەند	٢٤٠
.٤٣	توتن	٢٤٧
.٤٤	مەقام و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی	٢٥٠
.٤٥	خەییام	٢٥٨
.٤٦	شیللی	٢٦١
.٤٧	چوونا سەر هەیڤێ	٢٦٤
.٤٨	پیشەسازی لەناو کوردەواریدا	٢٦٧
.٤٩	میکرۆبێن دۆست	٢٧٣

٥٠.	شاعیرو نەتەوە	٢٨٠
٥١.	گالیلۆ	٢٨٢
٥٢.	بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت	٢٨٧
٥٣.	کەرکووك	٢٩٢
٥٤.	گوڵە مێخەك	٣٠١

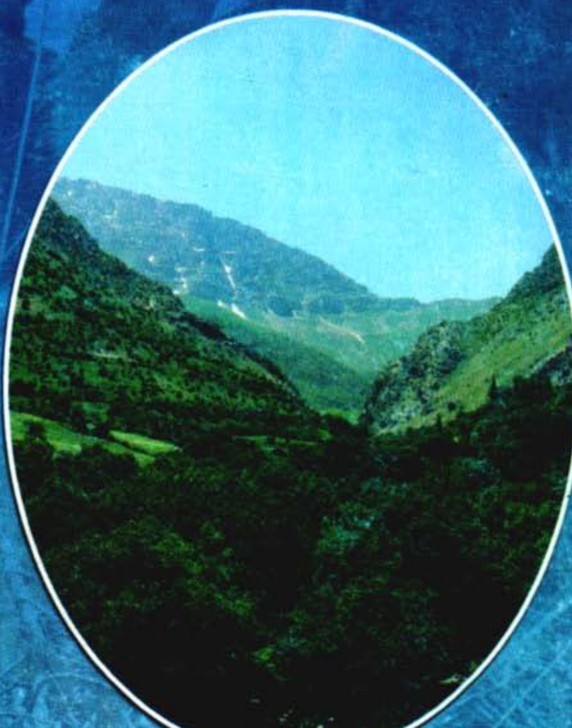

تیراژ 82500 دانە
ژمارەی سپاردن (٢٤٥) ی سالی ٢٠٠٢
نرخی یەک دانە (١٢٥٠) دینار

چاپی شەشەم — ٢٧١٢ کوردی — ٢٠١٢ زایینی

چاپخانەی دار لوبنان